

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav světových dějin

Diplomová práce

Bc. Pavel Miler

Objevné cesty Davida Livingstona v jižní a centrální Africe

David Livingstone's Travels of Exploration in South and Central Africa

Praha 2016

Vedoucí práce: prof. PhDr. Aleš Skřivan, CSc.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze, dne 20. dubna 2016

.....

Děkuji vedoucímu mé diplomové práce prof. PhDr. Aleši Skřivanovi, CSc. za cenné rady, odbornou pomoc a čas, který mi při vedení a zpracování této práce věnoval.

Klíčová slova:

Afrika, zeměpisný průzkum, Královská zeměpisná společnost, misie, otrokářství, David Livingstone

Key words:

Africa, geographical exploration, Royal Geographical Society; missions, slavery, David Livingstone

Abstrakt:

David Livingstone je považován za jednoho z největších cestovatelů 19. století. Jeho cesty dalekosáhle změnily vnímání afrického kontinentu a jeho obyvatel v západních zemích. Díky cestám motivovaných budováním misijních stanic, šířením božího slova a potlačováním obchodu s otroky, uskutečňovaných v letech 1849–1873 učinil řadu významných objevů.

Během prvních průzkumů v oblastech jižní a východní Afriky v letech 1849 a 1856 objevil jezero Ngami, Viktoriiny vodopády, podnikl transkontinentální cestu napříč Afrikou a prozkoumal velkou řeku Zambezi. Navazoval přátelství s náčelníky domorodých kmenů, které dokázal získat pro svá kázání a pro své výpravy. Již v průběhu cest se stal známý doma i ve světě. Po návratu z Afriky v roce 1856 se jeho popularita rozšířila díky cestopisu *Misijní cesty a průzkumy v jižní Africe*. V roce 1858 byl pověřen vedením vládní expedice do východní a střední Afriky k řece Zambezi. Úkolem expedice bylo prozkoumat splavnost řeky a okolní krajinu. Během této expedice se ukázalo, že řeku nelze kvůli přírodním podmínkám nelze využít. Po mnoha obtížích byla expedice stažena. Přestože expedice byla oficiálně neúspěšná, díky měřením a průzkumu přírody přispěla k dalšímu obohacení poznatků o africkém vnitrozemí.

Livingstonova poslední cesta měla za cíl objevit pravé prameny řeky Nilu potvrdit, nebo vyvrátit hypotézy průzkumníků Spekeho a Burtona. Od roku 1866 do roku 1873 podnikal průzkumné cesty v oblasti jezer Tanganika, Bangweulu a Mweru. Během těchto cest David Livingstone trpěl a jeho zdraví se zhoršovalo. Od roku 1868 do roku 1871 nepodával o sobě žádné zprávy. Proto byla vyslána za podpory amerických novin The New York Herald expedice novináře Henryho M. Stanleyho, aby Livingstona našel. Epické hledání skotského cestovatele a misionáře skončilo jejich legendárním setkáním v listopadu 1871. Po společné výpravě se David Livingstone vypravil na poslední expedici, při níž v

květnu roku 1873 zemřel. V dubnu roku následujícího byl s poctami a za účasti královny a významných osobnosti pohřben ve Westminster Abbey.

Livingstonovy cesty neposkytly bezprostřední ekonomický profit a nově objevená území nebudila v té době přílišný zájem států, přesto se staly základem pro pozdější kolonizaci vnitrozemí, k čemuž přispělo množství informací z cest. David Livingstone usiloval o likvidaci obchodu s otroky a hodlal přinést výdobytky západně civilizace prostřednictvím christianizace Afričanů. Navzdory výsledkům práce průzkumníka a objevitele se David Livingstone považoval především za misionáře.

Abstract:

David Livingstone is considered one of the greatest travellers of the 19th century. His travels changed the perception of the African continent and its people in Western countries. Thanks to journeys motivated by founding of mission stations, the spread of God's Word and the suppression of the slave trade carried out in the years 1849–1873, he made a series of important discoveries.

During the first surveys in areas of southern and eastern Africa in 1849 and 1856, he discovered Lake Ngami, Victoria Falls, made transcontinental travel across Africa and explored the great Zambezi River. He established a friendship with the tribal chiefs, won them over his sermons and for their expeditions. Earlier during the trips, David Livingstone became well-known at homeland and abroad. After return from Africa in 1856, his popularity spread through book of travels *Missionary Travels and Researches in South Africa*. In 1858 he was appointed to head of a governmental expedition to East and Central Africa towards the Zambezi River. The aim of the Expedition was to examine the navigability of the river and surrounding countryside. During this expedition it came out that the river due to natural conditions cannot be

used. After many difficulties, the expedition was withdrawn. Though the expedition officially failed, thanks to the observations and exploration of nature, contributed to further enrichment of the knowledge of the African hinterland.

Livingstones last journey was intended to discover the sources of the river Nile to confirm or refute the hypothesis of the explorers Speke and Burton. From 1866 to 1873 he undertook a reconnaissance journey to the lakes Tanganyika, Bangweulu and Mweru. During these trips Livingstone's and his health deteriorated. In the years 1868–1871 no news about him reached Europe. Supported by the US newspaper *The New York Herald* was sent the expedition of journalist Henry M. Stanley to find Livingstone. An epic quest for Scottish explorer and missionary ended legendary meeting of both men in November 1871. After a joint expedition David Livingstone set out on his last expedition, during which in May 1873 he died. In the April of the following year was Livingstone buried in Westminster Abbey, the burial was attended by the Queen and prominent personalities.

Livingstones journeys did not bring immediate economic profit, the newly discovered territory did not inspire much interest states, nevertheless in the future became the basis for the subsequent colonization. David Livingstone wanted to put an end to the slave trade and bring the achievements of Western civilization through Christianization to the Africans. Despite of the importance of his work as explorer, David Livingstone at first considered himself to be a missionary.

Obsah

1	Úvod	10
1.1	Uvedení do tématu a cíl práce	10
1.2	Metodologie	13
1.3	Prameny a zdroje	14
2	Dětství, studentská léta a rodina	21
2.1	Dětství 1813-1836	21
2.2	Studijní léta v Glasgowě a příprava pro misijní činnost	28
3	David Livingstone v Africe 1841-1856	36
3.1	Rio de Janiero a Livingstonův příjezd do Afriky	37
3.2	První léta v Africe.....	40
3.3	Chonuane a Kolobeng	56
3.4	Cesta napříč střední Afrikou.....	67
3.5	První návrat do Británie 1856-1858	76
4	Návrat k řece Zambezi 1858- 1864.....	80
4.1	Vědecko-humanistické pozadí expedice	82
4.2	Formování expedice a její cíle.....	87
4.2.1	Příprava.....	88
4.2.2	Výběr členů výpravy	93
4.3	Expedice k řece Zambezi.....	101
5	Poslední africké dobrodružství.....	119
5.1	Z Londýna do Afriky	121
5.2	Průzkumy v letech 1866-1871.....	128
5.3	Livingstone a Stanley 1871-1872.....	148
5.4	Poslední cesta	156
6	Závěr	160

7	Bibliografie	170
7.1	Vydané prameny:.....	170
7.2	Odborná literatura.....	172
7.2.1	Monografie	172
7.2.2	Studie v odborných periodikách.....	173
Přílohy	174
1)	Fotografie Davida Livingstona z roku 1864	174
2)	Sir Roderick Murchinson	175
3)	George Villiers, 4. hrabě Clarendon	176
4)	John Kirk.....	177
5)	Thomas Baines	178
6)	Mapa putování Davida Livingstona v Africe 1851–1873.....	179
7)	Socha Davida Livingstona na zambijské straně Victoriiných vodopádů	180
8)	Hrob Mary Moffatové Livingstonové v Šupanze v Mozambiku.....	180
9)	Parníček Ma Robert na mělčině před východním ramenem řeky Luabo	181
10)	Obráz stromu baobab, pod nímž byla pohřbena Mary Livingstonová	181
11)	Setkání Davida Livingstona s Henrym M. Stanleym v Udžidži v listopadu 1871	182
12)	Ve studiu aranžovaná fotografie Henryho M. Stanleyho s jeho osobním sluhou Kaluluem.....	182

1. Úvod

1.1 Uvedení do tématu a cíl práce

Do konce osmnáctého století byla Afrika známa převážně v oblastech na severu. Dále na jih kontinentu bylo kolonizováno převážně pobřeží. Afriku lidé vnímali jako temnou a neproniknutelnou zemi, její tajemství dlouho odolávalo.

Od poloviny patnáctého století portugalské království vysílalo lodě k západnímu pobřeží Afriky a následně stále podél pobřeží až k Mysu Dobré naděje, k němuž v roce 1487 doplul Bartolomeo Diaz. Při plavbě v letech 1492–1494 Vasco da Gama překonal Střelkový mys, čímž si Portugalci otevřeli dveře obchodu s poklady Východu. V roce 1492 Jan van Kryštof Kolumbus doplul k jednomu z ostrovů blízko amerického kontinentu. Začala éra intenzivních zámořských plaveb za obchodem i poznáním. Objevením Ameriky definitivně padla představa starého modelu světa.

I po této události pokračovaly plavby podél afrického kontinentu. Zintenzivnění komunikace si vyžádalo vybudování sítě stanic, které byly opěrnými body pro plující do východních zemí, zejména do Indie. Budování těchto stanic bylo doprovázeno průzkumem okolí a objevem bohatství zlata, drahých kamenů, slonoviny a hlavně možnosti získání otroků. Portugalci budovali stanice na západním i východním pobřeží střední Afriky. V následujících letech Francouzi začali ovládat guinejské pobřeží. V roce 1652 přistáli Nizozemci v zátoce u mysu Dobré naděje a založili zde obchodní stanici.

Mnoho průzkumníků se snažilo odhalit tajemství černého kontinentu. Francouzi od sedmnáctého století podnikali průzkumy v oblasti Guineje, řeky Senegal a Nigeru a dalších částech západní a rovníkové Afriky.

Portugalci ovládli oblast dnešní Angoly na západě a na východě území na pobřeží Mozambického zálivu a povodí řeky Zambezi. Na jihu Afriky z nizozemských kolonií osadníci soustavně obsazovali území od řeky Limpopo až řece Vaal. Zbytek Afriky od řeky Vaal k Saharské poušti nebyl doposud prozkoumán. A jedním z těch, který to změnil, byl David Livingstone.

Byl to on, kdo zásadně proměnil evropský pohled na černý kontinent. Nebyl zdaleka jediným, kdo podnikl cesty do nitra kontinentu. Cestovatelé a obchodníci byli vystaveni řadě překážek v podobě přírody, nemocí, nebo nepřátelství domorodých kmenů, které často ztěžovaly putování. David Livingstone měl zcela odlišný přístup k těmto nebezpečím. Nikdy se neuchyloval k násilí, jak se to dělo jinde v Africe při postupu Evropanů. Dokázal se sblížit s řadou tamních náčelníků, kteří mu i často pomáhali při jeho cestách a naplňování misijní práce. Právě tato vlastnost kladně působila na lidi a přispěla značnou měrou k jeho úspěchům na poli průzkumu Africky.

Jak tento zpočátku neznámý muž dokázal zasáhnout do tohoto procesu? David Livingstone pocházel z chudých poměrů a někdo by řekl, že nic nenasvědčuje tomu, jakou stopu v historii zanechá. Již od svého mladí Livingstone prokazoval nadání pro různé obory tehdejší vědy. Byl také výjimečný v tom, jak dokázal skloubit své znalosti s duchovní stránkou své osobnosti. Vztah k náboženství byl důvodem, proč se stal misionářem. To dalo vzniknout mimořádnému dílu a odkazu, které David Livingstone po sobě zanechal. Do povědomí laické veřejnosti se tento Skot zapsal převážně jako cestovatel, který proslul objevením Viktoriiných vodopádů. Jeho misijní práce již tak známá není a je spíše opomíjenou

Poznámky a vzorky z cest poskytly důležité poznatky z oblasti přírodovědné, kdy si všímal fauny a flóry krajiny. Tyto informace pomáhaly přírodovědcům ve výzkumu dosud neprobádaných oblastí střední

Afriky. Na druhé straně Livingstone provedl rozsáhlý etnografický a etnologický výzkum. Díky němu přiblížil obyvatele Afriky, jejich zvyky a život lidem v Evropě. Získal širokou podporu vlády a jiných institucí, které mu pomohly v průzkumu, a díky nim jeho poznatky vešly do širšího povědomí. Naboural tím starý obraz afrických necivilizovaných divochů a přispěl k evropské kolonizaci vnitrozemí v desetiletích po své smrti.

Toto nové nazírání na kulturu civilizaci černého kontinentu má souvislost i s humanitním myšlením Davida Livingstona. Poznal na vlastní oči zvláštní a kruté obyčeje rozličných kmenů, ale to co jím však nejvíce otřásl, byl obchod s otroky. Stal se jedním z mluvčích boje za jeho likvidaci. Byl bytostně přesvědčen o nutnosti otevřít Afriku západní civilizaci a obchodu. Tím hodlal eliminovat otroctví a negativní stránky africké společnosti. I tato stránka je předmětem výzkumu, neboť jejím poznáním je možné nahlédnout do podstaty Livingstonova konání a rozhodování, která ovlivnila jeho práci a myšlení. V dnešní době výzkum ohledně Davida Livingstona opět velmi intenzivní. Výzkum jeho osoby ze všech úhlů se dnes provádí v rámci projektu *livingstoneonline.org*. Na něm spolupracují instituce ze Spojených států amerických a Spojeného království. Zkoumají dokumenty z pozůstalosti, ale také hledají dosud nenalezené ztracené deníky, poznámky nebo dopisy.

Právě tento projekt mne přivedl k tomuto tématu. Zaujal mne životní příběh Davida Livingstona. Je velmi zajímavé a inspirativní, jak se dokázal z chudých poměrů vypracovat k celosvětově známé osobnosti. V této práci bych chtěl přiblížit jeho osobu čtenářům a osvětlit tak jaké vlivy vnější a vnitřní utvářely jeho osobnost, která poté měla lví podíl na podstatě jeho práce misionáře a později průzkumníka a proč tak konal. Dále bych chtěl na základě dostupných pramenů a literatury zhodnotit význam cest skotského cestovatele z hlediska přínosu v oblasti zeměpisného výzkumu, tehdy použitých nových technologií, myšlenek a rovněž důsledky pro

světovou politiku a obchod. Již za Livingstonova života i v letech po jeho smrti se vědci zabývali v různém poměru misijní a průzkumnickou složkou jeho činnosti. Proto úkolem bude pokusit se odpovědět na otázku, zda je možné Davida Livingstona považovat více za misionáře či za cestovatele. To je zajímavá otázka, která bude vyžadovat důkladnou analýzu dostupných pramenů a literatury.

1.2 Metodologie

Práce je rozdělena do čtyř kapitol. Toto rozdělení logicky vychází z chronologie událostí a tematických okruhů. První kapitola je zaměřena na dětství Davida Livingstona. Na základě pramenů a literatury je pomocí biografické spolu s nepřímou a přímou metodou zpracován jeho život od dětství až do završení studií, po němž následovalo odplutí do Afriky. Obsah této kapitoly se zaměřuje zejména na sociální duchovní stránku života a jeho vývoj. Sociální stránkou je myšleno, jak ovlivnil sociální původ a rodina Livingstonův život a profesní dráhu. V otázce duchovního rozvoje se výzkum zaměřoval v této části kapitoly na působení vlivů v otázce náboženství, kde v tomto ohledu mladého Livingstona ovlivňoval jeho otec a myšlenky tehdejších reformátorů a náboženských vůdců. Součástí studia duchovního vývoje byl také jeho vztah k vědě, který dalekosáhle určil směr cesty k jeho povolání lékaře.

Následující tři kapitoly jsou rozdělené do bloků, chronologicky zaměřených na cesty v letech 1840–1856, expedici k řece Zambezi mezi lety 1858–1864 a poslední výpravu probíhající v letech 1866–1874. V těchto kapitolách jsou prezentovány výsledky zkoumání pomocí přímé i nepřímé metody a analýzy z vydaných pramenů i odborné literatury přípravy a průběh expedic. Záměrem je rovněž zhodnotit jejich historický kontext, politické, vědecké i duchovní pozadí, které zasahovalo do jejich plánování a následného formování. Na základě této metodologie bylo

provedeno zhodnocení politických, ekonomických a vědeckých aspektů těchto průzkumných cest Davida Livingstona, a jeho místo v dějinách zeměpisných objevů a význam pro další generace jeho pokračovatelů v průzkumu Afrického vnitrozemí.

1.3 Prameny a zdroje

David Livingstone zanechal značné množství materiálu, ať se jedná o písemnosti, nebo předměty které používal ke své práci. Soubor písemných dokumentů tvoří korespondence, poznámky, deníky a publikace, v tomto případě v podobě cestopisů. Korespondenci většinou tvoří komunikace Davida Livingstona s přáteli a osobami z vědeckých a vládních kruhů. V nich je tématem komunikace hlavně průběh a dojmy z práce, lidí a prostředí. Korespondence s osobami z vědeckých a vládních kruhu obsahuje převážně data zeměpisných měření, údaje zaznamenané pozorováním a informace o obyvatelích a charakteru krajiny. Další typem jsou poznámky a deníky, které skotský misionář vedl během svých cest. Jedná se o velmi důležité prameny, které přesně zachycují průběh cest a činnost Davida Livingstona. Právě z těchto poznámek byly vytvářeny výtahy pro vědecké instituce jako například Královskou zeměpisnou společnost, Britské muzeum a jiné. Základ obsahu korespondence také tvořily tyto poznámky a deníky.

Tyto dokumenty jsou uloženy v různých archivech (vědeckých institucí, univerzit a soukromých držitelů) od Jihoafrické republiky po Spojené státy americké. Počet držitelů dokumentů v mnoha zemích výrazně ztěžuje studium. Možnost prostudovat všechny tyto dokumenty, nebo alespoň významnou část, by bylo možné snad pouze v rámci rozsáhlého badatelského projektu. O zpřístupnění všech dokumentů vědecké i laické

veřejnosti se od roku 2004 snaží projekt *Livingstone online*.¹ jehož prvořadým cílem je digitalizace archiválií.

Internetové stránky tohoto projektu obsahují rozsáhlý materiál k osobě Davida Livingstona a jeho cest. Zájemce o toto téma zde nalezne množství článků zaměřujících se na Livingstonův život a vzdělání. Na stránkách se také nachází kapitola zabývající se obecně vývojem vědy a myšlení v devatenáctém století. Nejdůležitější informace, které lze ze stránek toho projektu získat je podrobný souhrnný katalog dokumentů uložený v archivech po celém světě. Díky němu je možné přesně určit, kde se daný dokument nachází. Užitečný je také seznam literatury, který lze zde také získat a který jsem ve fázi heuristického výzkumu použil. Na tomto projektu spolupracují odborníci z řady vědeckých a vzdělávacích institucí z nejrůznějších oborů humanitního ale také technického zaměření pro záměr digitalizovat a konzervovat dochované archiválie.

Další institucí specializující se na uchování Livingstonova odkazu je v současnosti uchováván v místě jeho rodiště ve skotském Blantyr, kde vzniklo centrum – *Livingstone Center*, které se zabývá jeho životem a dílem. Toto centrum schraňuje celou řadu materiálů a spolupracuje s řadou institucí ve Skotsku a ve Spojených státech amerických. Posláním centra je obdobné jako u projektu *Livingstone online*, to je provádět výzkumnou a edukační činnost. A dále shromažďovat, uchovávat a zpřístupňovat dokumenty badatelům.

Vzhledem k tomu, že archiválie jsou částečně nedostupné, byly použity edice sestavené z těchto archiválií. Jedná se o publikaci Timothyho Holmese *Letters & documents: 1841–1872 ; the Zambian collection at the Livingstone Museum containing a wealth of restored, previously unknown or unpublished texts* z roku 1985, v níž jsou zařazeny dokumenty

¹ Více na internetové stránce projektu <http://www.livingstoneonline.org/>

uložené v Livigstonově muzeu v Zambii obsahující korespondenci s čistě privátním obsahem i dopisy s údaji měření a popisem prostředí, nebo místních domorodců. Podobně zaměřená je i edice *Livingstone letters, 1843 to 1872: David Livingstone correspondence in the Brenthurst Library* sestavena Mauricem Boucherem.

Z edic poznámek deníků byla použita publikace *The Zambezi Expedition of David Livingstone : 1858–1863*. sestavená Johnem Wallisem v roce 1974 a zabývající se vládní expedicí k řece Zambezi, kterou v letech 1856–1864 David Livingstone vedl. Velmi podrobně umožňuje nahlédnout do vedení a průběhu této expedice. Rovněž můžeme v poznámkách a v denících poznat co se v tu dobu odehrávalo v mysli skotského cestovatele a jak trpěl na cestách. Stejným způsobem vypovídá o jeho poslední africké cestě edice deníků *The Last Journals of David Livingstone in Central Africa: from 1865 to his Death: in two volumes* vydaná těsně po jeho smrti přítelem Horacem Wallerem. Tyto prameny jsou důležité pro svou informační hodnotu, neboť jsou v nich skutečnosti a události zachyceny velmi realisticky, tak jak to cestovatel v ten okamžik viděl se všemi emocemi.

Další dokumenty jsou obsaženy v publikaci *The Life and African Explorations of Dr. David Livingstone*, v níž jsou obsaženy části složené z korespondence, poznámek a deníků s novinovými sloupky. Část pramenů byla získána samostatně, některé byly publikovány v periodikách Královské zeměpisné společnosti *Journal of the Royal Geographical Society of London* a *Proceedings of the Royal Geographical Society of London*.

Dalším typem použitého zdroje byly cestopisy, které zevrubně popisují průběh cest, dále zpracovávají výsledky etnologického a etnografického výzkum a průzkum fauny a flóry a zahrnují samozřejmě i výsledky zeměpisných výzkumů, měření a jiné činnosti. David Livingstone

během života napsal dva cestopisy. První cestopis s názvem *Misijní cesty a výzkumy v jižní Africe* (Missionary travels and Researches in South Africa) byl vydán v roce 1857 a sklídl okamžitý úspěch a v průběhu dalších let byl opakovaně vydáván. V něm Livingstone líčí svá putování jižní Afrikou v letech 1840–1856. To, že byl velmi oblíbený, určovaly především následující faktory. Nebyla to odborná publikace pro vědce. Cestopis poměrně velmi jednoduše podává čtenáři obraz Afriky a její přírody. Kniha, ač je psána spíše stroze, tak není nudná a naopak je velmi živá. Důkladně se všemi detaily popisuje Afriku z přírodního pohledu a etnografického a etnologického, v němž podává svědectví o obyvatelích Afriky.

Druhý cestopis pojednávající o vládní expedici k řece Zambezi uskutečněné v letech 1858–1864 dosahoval také vysokých kvalit, avšak mezi čtenáři neměl takový ohlas. Můžeme se domnívat, že na tom nejspíše částečně nese vinu celkový neúspěch expedice. Tento cestopis také velmi podrobně a živou formou informuje o kraji v okolí, o místní geografii a lidské populaci. Obdobnou publikací je kniha Henryho Mortona Stanleyho *Jak jsem našel Livingstona* (How I found Livingstone) z roku 1874, která mapuje přípravu expedice při hledání doktora Livingstona a následující společnou výpravu. Tento cestopis se formou trochu odlišuje od výše uvedených. Je to dáno především žurnalistickým stylem, jímž však také velmi detailně popisuje své zážitky a postřehy.

Dalším druhem využitých zdrojů jsou monografie. V práci byly použity studie a životopisné práce, které se zabývají všemi stránkami Livingstonova života. Mezi nejvýznamnější patří *The life of David Livingstone* od Williama Gardena Blaikieho. Tato publikace vznikla jako první biografie Davida Livingstona krátce po jeho smrti. Materiály pro knihu poskytla Livingstonova dcera Agnes. Tato kniha je významná pro informační hodnotu, neboť je velmi podrobná. Podává pohled na

Livingstonova dětská léta, výpravy až po poslední den jeho života. Kniha ač je zpracována z velké části na základě výpovědi dcery Agnes a přátel, neobjevují se v ní přehnané glorifikace Skotovy osoby, která je pro některé publikace z doby po jeho smrti a rozmachu kolonialismu typická. Na tuto skutečnost musí být brán zřetel a střízlivě informace hodnotit a ověřovat je i z jiných zdrojů. Blaikie se vyváženě zabývá misijní a vědeckou stránkou cest po vnitrozemí. Novější knihou, která má životopisný charakter je kniha Samuela Wellmana *David Livingstone - explorer & missionary*. Publikace využívá jako pramenů deníky a korespondenci. Na rozdíl od Blaikieho, který provádí i částečnou analýzu, Wellmanova publikace spíše popisuje události přesně podle pramenů. Obdobná publikace je i od Stephena Tomkinse *David Livingstone: The Unexplored Story*, která je také výborně napsaná a informativně velmi hodnotná, podává živý obraz Livingstonovy osobnosti ze všech stran a precizně zpracovaná za použití rozličných pramenů.

Další kategorii publikací tvoří studie zabývající se oblastmi a některými aspekty Livingstonových cest. Analyzují vnitřní i vnější vlivy na plánování a výsledky těchto cest. K přínosným pracím patří *David Livingstone explorer & missionary* George Seavera. Tato kniha podrobně analyzuje na základě pramenů vlivy a podněty, které formovaly povahu a cíle cest. Kniha je rozdělena do celků odpovídajícím obdobím Livingstonova života a jednotlivým etapám jeho afrických cest. První část knihy zpracovává období dětských a studentských let. V dalších kapitolách se podrobně zabývá vědeckou i misijní složkou výprav ovlivňující charakter cest. Kniha má bohatý poznámkový aparát. Podobně zpracovaná je kniha historika Andrewa Rosse *David Livingstone: Mission and Empire*. V této publikaci se autor zabývá vztahem mezi Livingstonem a vládou společně i s dalšími zainteresovanými institucemi a jejich vlivem na výpravy. Další komplexní monografií je kniha Elspetha Huxleye *Livingstone and his African Journeys*. Ta se zaměřuje jako výše uvedené

knihy na Livingstonův život a dílo. Publikace vyniká množstvím obrazových příloh doprovázejících tématicky jednotlivé kapitoly. Podobně zaměřenou a kvalitní je publikací Cecila Northcotta *David livingstone: His triumph, decline and fall*, která se podrobně zaměřuje na jednotlivé fáze Livingstonova života a provádí analýzu všech stránek jeho práce od jeho vzestupu na vrchol slávy až k opětovnému uznání po jeho smrti.

Úžeji zaměřené monografie byly použity převážně k tématu expedice k řece Zambezi. Chtěl bych vyzdvihnout podle mého názoru mimořádně kvalitní studii Lawrence Dritace *Zambezi: David Livingstone and Expeditionary Science in Africa*. Jedná se o knižní úpravu disertační práce. Autor na základě vyčerpávajícího studia pramenů a literatury důkladně rozebírá expedici. Studie podává informace o historickém kontextu výpravy, hodnotí, jaké myšlenkové proudy ji formovaly z hlediska cílů a personálního složení. Detailně popisuje její průběh a osudy všech členů expedice. Dovídáme se, jakou roli hrály vědecké a vládní instuce a jejich pohnutky a očekávání, které měla výprava přinést. Dále autor zkoumal, jaké technické inovace byly při expedici použity a samozřejmě jaké nové poznatky výprava přinesla. A dalším aspektem, který je do této studie zahrnut je role médií a jejich vliv na veřejné mínění a vnímání Afriky ve Velké Británii a v dalších okolních zemích. Tato publikace ač není příliš objemná, je svou informační hodnotou, jedním z nejlepších zdrojů informací o této etapě Livingstonových průzkumů.

Druhou publikací, která se výhradně zaměřuje na expedici k řece Zambezi je *Livingstone's River: A history of Zambezi Expedition 1858-1864* George Martelliho. Tato kniha je svým obsahem více popisná, ale je psána odborně. Najdeme v ní také analytický přístup, převážně čerpá z archivních pramenů, dopisů a deníků, na jejichž základě podává ucelený obraz od příprav až po finální návrat do vlasti. Jako kniha Lawrence Dritase také velmi podrobně zkoumá vlivy na skladbu výpravy, historický

kontext a její cíle, konečný přínos a její význam v dějinách zeměpisných objevů.

Dalším druhem, který doplňuje zdroje pro výzkum, byly články z odborných periodik. Tyto studie jsou užitečné, neboť autoři se v nich většinou zabývají více specializovanými tématy, které se většinou ani v komplexních publikacích neobjevují a umožňují získat jiný náhled na zkoumané téma. Tyto články byly získány z internetové databáze na internetové stránce *www.jstor.org*, která je v tomto ohledu patrně nejlepším zdrojem.

2. Dětství, studentská léta a rodina

David Livingstone, je ve Velké Británii považován za jednu z nejvýznamnějších osobností 19. století. Jeho přínos k poznání afrického kontinentu a jeho obyvatel je nesporný. Jen odvaha a víra v boží vedení mu pomohla vykonat ty věci, které vykonal. Jeho víra, že obrácení Afričanů v pravého Boha povede nejen k jejich spasení, ale také je povede do lepších zítřků, kdy nebude na světě otroctví. Otevření Afriky západní civilizaci spolu s jejím technologickým pokrokem, bylo podle něj jediným způsobem, jak černý kontinent vyvést z temnoty na světlo nového věku.

Proto je důležité poznat, jak byla formována výjimečná osobnost Davida Livingstona. Rodinné prostředí považoval za posvátné. Hlavní vliv na jeho duchovní život měl jeho otec. Profiloval jeho intelekt a zájmy, které zásadně určily jeho další životní směřování k jeho vysněné práci a jeho naplnění, jako člověka s neskutečnou lidskostí a láskou ke všem lidem bez rozdílu. Tyto vlastnosti z něj učinily tu osobnost dějin, kterou známe dnes a obdivujeme ji.

2.1 Dětství 1813-1836

David Livingstone, se narodil 19. března 1813 v městečku Blantyre v Jižním Lanarkshiru asi dvě hodiny od Glasgowa na řece Clyde do chudé rodiny. Bydlel ve skromném domě v dělnické čtvrti Shuttle Row² v blízkosti továrny na zpracování bavlny. Davidovými rodiči byl Neil a Agnes Livingstonovi. Otec byl v místním církevním sboru učitelem v

² Shuttle Row byla čtvrť bytových domů pro dělníky továrny firmy Monteith & Co. Jednalo se o typické tehdejší ubytování dělnické třídy. Rodiny bydleli v jednopokojových bytech a byla zde společná prádelna, kuchyň a sociální zařízení. Ubytovací zařízení tohoto typu byla často přeplněná, plná špíny a odpadků. Toho času bylo Shuttle Row považováno za jedno z nejlepších ubytování pro dělníky ve středním Skotsku. Ross, Andrew. David Livingstone: Mission and Empire. London, 2002, s. 4.

nedělní škole. K tomu se živil jako prodejce čaje. Díky této práci se mohl s lidmi hovořit o evangeliu.³

Neil Livingstone, byl pravý, tvrdý a poctivý horal – highlander. Jeho předci však pocházeli z ostrova Ulva, z jednoho z mnoha ostrůvků souostroví Hebridy ležícího u západního pobřeží Skotska.⁴ Ostrov spojován s místem Iona, odkud podle tradice podnikl svou misijní cestu do Skotska svatý Kolumban. Neilův otec v roce 1792 s rodinou a s dalšími soukmenovci z ostrova přesídlili do Skotska,⁵ neboť farmy na ostrově již nebyly schopné uživit početné rodiny. Během průmyslové revoluce se ve Skotsku rychlým tempem rozvíjel průmysl, čehož tito ostrované využili a mířili zejména do oblastí, kde se soustřeďovaly továrny. Jedna z takových továren zpracovávající bavlnu, se nacházela u Glasgowa v Blantyr. Neil Livingstone starší byl majiteli přijat do továrny jako duchovní.⁶

Neilův otec a Davidův dědeček byl též horalem tělem i duší. Byl velice hrdý na svůj původ a na své předky. Tvrdil, že zná jejich příběhy až do šesté generace, o nichž jednotlivě a podrobně vypravoval u krbu za přítomnosti široké rodiny. Původ jména rodiny pocházel z dávných časů, kdy horalové ještě mluvili keltskými jazyky. Za těchto dávných časů rodina Livingstonů⁷ příslušela ke klanu MacQuire. Rodinné heslo bylo „Buď čestný“ a podle slov jeho děda, tak všichni skutečně čestně konali.⁸ Dědeček vždy říkával, že mužští členové rodiny se ctí bojovali za anglické

³ Šustek, Miloslav. David Livingstone: Misionář, lékař a cestovatel. Praha, 1991. s. 6.

⁴ Tomkins, Stephen. David Livingstone : The Unexplored Story. Oxford, 2013, s. 6.

⁵ Mimo Skotska, obyvatelé ostrova Ulva také emigrovali do Kanady, na Ostrov prince Edvarda, nebo do Spojených států amerických. Blaikie, William Garden. The life of David Livingstone. London, 1910, s. 16.

⁶ Blaikie, William Garden. The life of David Livingstone. London, 1910, s. 16-17.

⁷ Rodinné jméno snad vzniklo z keltského původu Mac an Leighs (s významem „syn lékaře“). Spojením Leighs s koncovkou -ton z toho poté vzniklo Leighston a následným zkomolením došlo k přeměně na Livingstone. Seaver, George (ed.). David Livingstone: his Life and Letters. New York, 1957, s. 14.

⁸ Tomkins, s. 7.

krále.⁹ Davidův pradědeček padl během posledního jakobitského povstání v roce 1746 v bitvě u Cullodenu na straně jakobitského vojska Karla Eduarda Stuarta¹⁰. Davidovi strýcové, kteří emigrovali do Skotska společně s Neilem Livingstonem, narukovali ve válce s napoleonskou Francií do služeb britské královské armády jako vojáci skotského regimentu, nebo jako námořníci. Pouze Neil zůstal doma.¹¹

Neil Livingstone mladší, byl na horala poměrně vzdělaný. Dosáhnul toho nejlepšího vzdělání, které Hebridy tehdy mohly nabídnout. Četl Bibli a jiné náboženské knihy. Velmi oblíbenými byly knihy o misionářích. Byl vehementně přesvědčen o pravdě božího slova, což však ztěžovalo do jisté míry intelektuální rozvoj mladého Livingstona. Doma se uznávaly pouze Bible, spisy svatých a dogmatické spisy jako ta správná četba. Romány a vědecké práce považoval Davidův otec za nepřátelské vůči křesťanství. Pro Davida Livingstona byl příkladem pobožnosti.¹²

Manželka a matka Agnes Hunterová pocházela z městečka Shotts. Její rodiče byli pobožní a skromní, požívající podobné postavení jako Livingstonovi. Agnes byla dlouhý čas ošetřovatelkou své matky během její dlouhé nemoci. Za tuto službu ji Neil Livingstone hluboce ctil a obdivoval. Po smrti matky se Agnes se svým otcem přestěhovali do Blantyr, kde začal pracovat jako tkadlec v továrně. Zde byl pro svou zbožnou a inteligentní povahu velmi oblíbený a vážený. K seznámení došlo díky otci, který s Neilem mladším pracoval v továrně.¹³

Neil Livingstone se s Agnes Hunterovou oženil roku 1810. Z počátku bydleli v Glasgowě. Tam však nebyli zcela spokojeni a tak se

⁹ Seaver, s. 14.

¹⁰ Říkalo se mu také Bonnie Prince Charlie, nebo Mladý pretendent. Mezi léty 1766 až 1788 byl stuartovským uchazečem o trůn Anglie, Skotska a Irska.

¹¹ Blaikie, s. 2.

¹² The Life and African Explorations of Dr. David Livingstone. New York, 2002, s. 29-30.

¹³ Blaikie, s. 5-6.

přestěhovali zpátky do Blantynu. V rodině žili kromě Davida další čtyři sourozenci: dva bratři a dvě sestry. Domov u Livingstonů byl velmi chudě vybaven, a dodržovala se tvrdá disciplína. I tak rodina žila šťastně. Manželé Livingstonovi docházeli do místního farního sboru skotské církve, kde se Davidův otec stal ve sboru diákonem. Skotská církev byla církev tvrdé kalvinistické linie o vyvolených, kteří budou spaseni. Později se Neil mladší od této církve svého otce odpoutal, neboť pro něj již nebyla přijatelná její přísná linie. To bylo důvodem, proč se přihlásil ke kongregaci independentní církve v Hamiltonu. Tato kongregace Neila Livingstona zaujala svým výrazně liberálním postojem, že spasení je dosažitelné pro všechny věřící. Avšak tento odklon nebyl snadný. Ve skotské společnosti to znamenalo odpadlictví a odvrácení se od skotských tradic a hodnot. Proto lidé pohlíželi na takové jako Neil Livingstone s určitým opovržením. Jako na ty, kteří zradili skotský způsob života a svou kalvinistickou víru, která byla pro chudé pracující Skoty velmi důležitá.¹⁴

Rodina Livingstonových byla velmi chudá. Měla malý příjem, a proto David Livingstone¹⁵ musel v deseti letech nastoupit do práce v místní továrně na zpracování bavlny.¹⁶ V továrně panovaly tvrdé pracovní podmínky a pracovní doba byla stanovena od půl šesté do osmi hodin večer. V továrně obsluhoval spřádací stroj a vždy mezitím než zaváděl přízi do stroje, četl knihy, které měl položené na stroji.¹⁷ Po práci navštěvoval s dalšími dětmi z okolí večerní školu. Davidův zájem o vzdělání byl obrovský. Hned za první týdenní výplatu si koupil Rudimanovu gramatiku

¹⁴ Ross, s. 4-6.

¹⁵ Dětství Davida Livingstona je poměrně neznámé, zprávy o jeho raném životě máme pouze z vyprávění jeho sestry Agnes, které použil William G. Blaikie ve své biografii *The life of David Livingstone*(1880), nebo z autobiografické části své knihy *Missionary Travels and Researches in South Africa* (1857).

¹⁶ Podobně jako mnoho dětí té doby.

¹⁷ Livingstone, s. 27.

latiny.¹⁸ Po návratu domů studoval až do pozdních hodin. Brzy znal podrobně díla klasických autorů. Jeho inteligenci také dokládá schopnost přerecitovat z Bible žalm o 176 verších a 2337 slovech.¹⁹

Ve volném čase sám, nebo s bratry zkoumal okolní přírodu. S bratry prováděli přírodní pozorování geologických a rostlinných odlišností na kopcích a na polích kolem řeky Lannark, kde sbírali vzorky. Tato pozorování David Livingstone porovnával s fakty nastudovaných z knih. Pro rozpoznávání rostlin byl poukázán na knihu, která byla jeho také první lékařskou knihou, a to na staříčkový herbář Nicolase Culpepera. Herbář spojoval lékařství, botaniku a astrologii. Tato studia nábožensky založený otec neschvaloval, protože je pokládal za protikřesťanské.²⁰

Po každém výletu měl radost, když se dozvěděl opět něco nového, co mu bylo dosud zatajeno. Nikdy se zcela neztotožňoval s odpověďmi, které Livingstone dostával z knih a od ostatních lidí. Na tyto otázky se snažil najít relevantní odpověď, jež by dostatečně osvětlila daný problém. Dokladuje to jeho vnímavost, samostatné analytické a kritické myšlení. Toto nadšení odhalilo jeho excelentní poznávací a pozorovací talent, který oceňovali badatelé a vědci ze široké škály oborů. Je tak vnímán, jako jeden z nejdůvěryhodnějších zdrojů své doby.²¹

David Livingstone se chopil studijních povinností s velkou zodpovědností. Četl a studoval vše, hlavně vědecké a filozofické spisy. Davidův otec ho přesvědčoval, aby tyto knihy nečetl. Mladý Livingstone Bibli znal dost dobře. Otec však naléhal, aby četl výhradně fundamentální spisy. Především aby prostudoval *Practical Christianity* Williama Wilberforce. V tomto směru David Livingstone smýšlel velmi pokrokově.

¹⁸ Tomkins, s. 7-8.

¹⁹ Wellman, Sam. David Livingstone explorer & missionary. Ohio, 1995, s. 19.

²⁰ Livingstone, David. Missionary Travels and Researches in South Afrika. London, 1858, s. 23.

²¹ Šustek, s. 8.

Odmítal neustále číst Bibli a bránil se ustavičnému vštěpování křesťanské doktríny. Tento rozkol s otcem později vyvrcholil tím, že už s rodinou nechodil do kostela v Hamiltonu.²² Docházel do nedalekého kostela skotské církve Old Relief Church, který obsahoval rozsáhlou knihovnu. Zde spokojeně studoval její rozsáhlý fond.²³

Již v šestnácti letech měl výborné znalosti děl klasických autorů Vergilia a Horatia. Zajímal ho taktéž vztah vědy a náboženství. Hledal odpověď na otázku, zda věda a náboženství nejsou nepřátelé. Nakonec odpověď našel ve spisech klerika a astronoma doktora Dicka Thomase *Philosophy of Religion* a *Philosophy of a Future State*, které prostudoval. Dick dokazoval, že věda a Bůh si nejsou v rozporu. Přesto mladý Livingstone nedostal na všechny otázky jednoznačné odpovědi. Rozhodl tedy se navštívit doktora Thomase Dicka osobně. Promlouval s doktorem Dickem o tom, co je pravdivější. Bible, nebo věda? Doktor Dick mladíkovi vysvětlil, že: „*Některá vědecká pozorování jsou správná jiná ne. Neboť lidé nejsou dokonalí. V Bibli je pravdivé každé slovo, ale pravda má také mnoho podob.*“²⁴ Tímto vysvětlením byla mysl osvobozena od rozporu vědy a Božího písma, ale brzy se Livingstone zabýval novou otázkou ohledně spasení. Toto je doba, v níž se utvářela jeho duchovní osobnost.²⁵

Kolem dvacátého roku, se rozhodl zasvětit svůj život službě Bohu. V kostele Old Relief působili místní starší, kteří kázali, že neexistují vyvolení, jimž bylo přislíbeno spasení. Hlásali, že spasení je Božím milosrdenstvím dosažitelným pro všechny. Pod vlivem těchto slov začal chápat nutnost práce šíření evangelia všem národům a dosáhnout tak jejich spasení. A právě v tom čase David našel tu nejvyšší pravdu. Spasení je jen jeho

²² Tomkins, s. 8-9.

²³ Ross, s. 6.

²⁴ Wellman, s. 23-24.

²⁵ Blakie, s. 11-12.

osobní věci. Začal pociťovat zavázání Bohu a pro Kristovo utrpení: „*V žáru lásky, kterým mne křesťanství nadchlo, rozhodl jsem se zasvětit svůj život zmírnění lidské bídy.*“²⁶

Nedlouho po setkání s Thomasem Dickem byl David přijat do sboru při kostelu v Hamiltonu a definitivně se připojil k rodině. Tehdy uslyšel kázání, při kterém byly čteny spisy Karla Gützlaffa z Rotterdamské misijní společnosti.²⁷ V nich vyzýval, aby byli do Číny vysláni lékařští misionáři. Myšlenka skloubit léčební aktivity se šířením evangelia, jako to dělal Kristus, ho natolik oslovily a určily jeho další osud. Rozhodl stát misionářem: „*Obrácen touto myšlenkou v mé mysli, cítil jsem se průkopníkem Křesťanství v Číně, které mohlo vést k materiálním výhodám této obrovské říše. Tak jsem sám sobě stanovil, že získám lékařské vzdělání, abych byl kvalifikován pro tento úkol.*“²⁸ Značným omezením v jeho snu byl nedostatek peněz, ale od devatenácti let, kdy se stal kvalifikovaným dělníkem, začal vše podřizovat tomuto cíli a šetřil peníze. Za čtyři roky práce v továrně nashromáždil dostatek peněz, aby se i za podpory rodiny mohl přihlásit na lékařskou fakultu na univerzitě v Glasgowě. Současně požádal o přijetí do diakonie. Po pěti měsících byl přijat do sboru. Na podzim roku 1836 nastoupil David Livingstone na Anderson's University v Glasgowě.²⁹

²⁶ Livingstone, David. *Missionary Travels...*, s. 24.

²⁷ Tomkins, s. 10.

²⁸ Wellman, s. 23-24.

²⁹ David Livingstone, *životopisný nástin*. Praha, 1906, s. 10.

2.2 Studijní léta v Glasgowě a příprava pro misijní činnost

V roce 1836 David Livingstone započal lékařská studia, aby si mohl splnit sen vykonávat lékařskou misijní činnost. Jako student žil velmi chudě. Díky skromnosti a šetrnosti zděděné po matce, si vystačil s platem z továrny nejen na každodenní potřeby, ale také mohl docházet i na jiné přednášky. Kromě lékařských přednášek, docházel také na teologické semináře a učil se řečtinu. Stejně energicky, se věnoval i botanice a geologii.³⁰ Nejvíce času mu však zabíraly přednášky chemie a semináře medicíny. Při seminářích se na pitevnách učil poznávat anatomii lidského těla a získával vědomosti v oblasti chirurgie. Učil se používat právě objevený nový nástroj k určování diagnóz tzv. stetoskop. Pomocí stetoskopu mohl každý doktor slyšet ruch vzduchu v plicích, nebo pulzující krev v srdci.³¹

Po prvním roce studia se v létě vrátil zpátky do Blantynu, kde znovu pracoval v továrně. V období od října do května studoval v Glasgowě. První okamžiky na universitě byly pro Davida velmi náročné, zejména psychicky, neboť špatně snášel své neúplné formální vzdělání.³² Avšak co mu chybělo na vzdělání, nahrazoval neuvěřitelnou pílí, kterou brzy překonal své studijní kolegy. Jeho pokora a skromnost zapůsobila na profesory, které brzy získal jako dlouhodobé přátele, s nimiž si intenzivně dopisoval. Později mu i pomáhali na jeho cestách zpracovávat jeho obsáhlý materiál z výzkumů. Davidovými celoživotními přáteli se stali lékaři, doktor Thomas Graham a doktor Andrew Buchanan. Z teologických přednášek to byl doktor Wardlaw, do jehož sboru docházel.³³

³⁰ David Livingstone, životopisný nástin, s. 11.

³¹ Wellman, s. 28.

³² Šustek, s. 8-10.

³³ Blakie, s. 16-18.

Na začátku druhého roku studia David Livingstone, odeslal dopis na ředitelství Londýnské misijní společnosti³⁴ (dále jen LMS) se žádostí o přijetí, aby mohl kázat evangelium pohanům.³⁵ LMS ho zaujala z důvodu, že se neohlížela konfesionální příslušnost. V té době LMS posílala své členy do misíí v jižních mořích, Západních Indií, Indie, Afriky a do Asie. Obratem mu byla odeslána odpověď o přijetí do výběru uchazečů. Mezitím se David rozhodl v ničem nepolevit a pokračoval ve studiích.³⁶

S ostatními studenty se příliš nestýkal, ale získal místo asistenta u profesora chemie Jamese Younga. Z Younga a Livingstona se stali dobří přátelé. Přátelé o Livingstonovi mluvili jako o nejzbožnějším člověku nejčestnějšího a nejčistšího charakteru³⁷

Na podzim roku 1838, byl David přijat do výběru adeptů LMS. Bydlel na severu od Londýna v malém městečku Chipping Ongar. Odtud docházel do Londýna na kurzy misijní společnosti. Při výuce se seznámil se studentem Josefem Moorem. Všichni adepti museli projít přísnými zkouškami. Zkoušejícím byl reverend Richard Cecil z Essexu. Někteří studenti pokračovali ve studiu teologie a někteří, jako David Livingstone, docházeli na lékařské semináře. Jen ti nejlepší adepti mohli pomýšlet na řádné členství, ale i neúspěšní uchazeči se mohli spolupodílet na misijní činnosti jako řemeslníci. Livingstonova oddanost sloužit Bohu, byla

³⁴ Založena v roce 1795 jako nondenomitální část tzv „slavné slovo požehnaného Boha“. V zahraničí přejala název Londýnská misijní společnost - London Missionary Society. První úspěšnější misíí byla na Tahiti (1797) pod vedení Johna Williamse (1817), překladatele Nového Zákona do místního jazyka Rarotongan (1834), jenž byl zabit a sněden. Krátký úspěch zaznamenala misie v Sierra Leone. Nejtrvalejší však úspěch následoval v jižní Africe, kde misii vedl John Philip. V jihoafrických misíích se nejvíce proslavili Robert Moffat a David Livingstone. LMS provozovala další misie v Indii a pod vedením Roberta Morrisona v Ghuangzhou – Kantonu (1807-1834), jako první protestantské misie v tomto prostoru. Od roku 1973 byla tato organizace známá jako Rada pro světovou misii – Council for world Mission). Cannon, John Ashton, ed. The Oxford companion to British history. Oxford, 1997, s. 593.

³⁵ Tomkins, s. 16-17.

³⁶ Seaver, s. 26-27.

³⁷ Wellman, s. 28.

skálopevná. Byl přesvědčen, že Bůh, chce, aby dokončil vzdělání i když neuspěje. Při své cestě z Chipping Ongar na lékařské semináře na londýnské univerzitě, procházel centrem Londýna, kde viděl chudobu a utrpení lidí. Toho velmi ranilo.³⁸

David Livingstone se obával, že reverend Cecil nerozpozná jeho kvality, a proto velice tvrdě na sobě pracoval. Reverend Cecil později poznamenal, že Livingstonova teologie je sice přímočará, avšak smysluplná. Livingstona popsal slovy: *„Je těžkopádný ve svém chování a jeho venkovské zvyky se dají těžko odstranit. Na druhou stranu je klidný, s dobrou povahou a silným charakterem.“*³⁹

Další z dovedností, kterou misionář musel ovládat a nešlo ji opomenout, bylo umění zvěstovat evangelium. Každý uchazeč si musel připravit kázání. Kázání posuzoval reverend Cecil. Negativní vlastnost, jež se u Davida Livingstona v těchto letech projevovala, přestože modlitby znal a osobní modlitby mu nečinily problémy, byl strach z veřejného vystupování. Jeho tréma se projevila při této zkoušce. V kostele ve Stanford River byl indisponován pastor a Livingstone ho měl zastoupit při večerním kázání. Navzdory dostatečné přípravě selhal a kázání nedokončil. To mu výrazně ztížilo pozici v průběhu přijímacího řízení a bylo otázkou, zda se hodí pro roli misionáře.⁴⁰ Za Davida Livingstona se přimluvil jeho přítel reverend Taylor. Ten o něm řekl: *„Když David Livingstone, vykračuje, má velmi osobitý krok, pevný a odhodlaný. Jeho ani rychlý ani pomalý krok, jednoduše zajišťuje, že jde za svým cílem.“*⁴¹ David několik

³⁸ Wellman, s. 33.

³⁹ Šustek, s. 10-11.

⁴⁰ Tomkins, s. 19-20.

⁴¹ Wellman, s. 36.

měsíců tvrdě pracoval, aby napravil chyby a své vyjadřovací schopnosti rapidně zlepšil a při další zkoušce uspěl.⁴²

I přes negativní Cecilovy preference, chtěl zasvětit svůj život práci v misiích. V Londýně se pro Livingstona odehrálo setkání, které ho značně ovlivnilo. Setkal se zde s doktorem Robertem Moffatem⁴³, se svým budoucím tchánem. Doktor se po mnoha letech strávených v Africe vrátil a uspořádal v Británii cyklus přednášek. Dr. Moffat, také Skot, původně zahradník, vedl misii LMS v Kurumanu⁴⁴, v jižní Africe. Dr. Moffat byl lidový vypravěč. Často vyprávěl, jak se v Africe ráno probouzí a rozhlíží se z misie po údolí, kde vidí kouř ohňů z tisíců vesnic, kde jistě ještě obyvatelé nepoznali slovo boží. David byl udiven. Předpokládal opak, že bude říkat, jak je vnitrozemí Afriky pusté. Na přednáškovém turné se David Livingstone s doktorem Moffatem brzy sblížili a dobře poznali. Měl po přednášce řadu otázek, neboť o Africe dosud nic nevěděl. Vnitrozemí bylo zahaleno tajemstvími. David Livingstone se radil s doktorem Moffatem o možnostech misijní činnosti v Africe. To vzbudilo jeho zájem a utvrdil se, že je to pro něj nejvhodnější místo. Moffat mu líčil neprobádané kraje na severu, kde ještě neznají evangelium. To se později

⁴² Wellman, s. 37.

⁴³ Moffat Robert (1795-1883). Byl misionářem Londýnské misijní společnosti. Mezi lety 1824 a 1870 pracoval jako misionář u kmene Tlhapingů, na jejichž území založil stanici v Kurumanu. Svou prací si získal uznání. Byl schopným lingvistou. Moffat byl důležitý pro lid Čwana, jehož jazyk se stal prvním africkým psaným jazykem v jižní Africe. Do jazyka Sečwana přeložil Bibli. Moffatova misie v Kurumanu byla zřejmě nejúspěšnější ze všech stanic LMS a stala se základnou pro další misijní cesty hlouběji do vnitrozemí, včetně výprav jeho budoucího zetě Davida Livingstona. Saunders, Christopher C. a Southey, Nicholas. A Dictionary of South African History. Cape Town, 2001, s. 115.

⁴⁴ Dnešní město Kuruman leží v severní části Jihoafrické republiky, v provincii North West Province. Dříve bylo známé také pod názvy „studnice Křesťanství“, nebo díky své poloze blízko pouště Kalahari, se jí říkalo také „Oáza Kalahari“. Nejznámější je však díky působení misionáře Roberta Moffata, který tu v roce 1821 založil stanici a Davidu Livingstonovi, jenž odtud podnikal své první misijní aktivity a expedice do afrického vnitrozemí.

stalo hlavním motivem Livingstonových výprav do vnitrozemí. Zcela se ztotožnil s postavou apoštola Pavla šířícího evangelium mezi pohany.⁴⁵

I přes negativní zprávy přicházejících z Číny kvůli válečnému konfliktu⁴⁶, kde měl původně podle v plánu působit, chtěl zasvětit svůj život práci v misiích. Nebylo jiná možnost, než čekat kam ho LMS povolá. Brzy se od reverenda Cecila oficiálně dozvěděl, že Čína je definitivně uzavřena a že v současnosti LMS vysílá misionáře do jižních moří, Západní Indie, Indie a Afriky. Cecil mu doporučil Západní Indie. David si přál dokončit lékařská studia pod záštitou LMS a poté působit v jižní Africe. Cítil, že v Africe bude jeho práce potřebnější než v Západních Indiích.⁴⁷ Odeslal tedy žádost vedení LMS. David Livingstone si svou volbu destinace obhájil. Rada LMS rovněž schválila Livingstonovu žádost o další podporu jeho lékařského studia a na počátku roku 1840 se přestěhoval do Londýna.⁴⁸

V hlavním městě se seznámil významným lékařem doktorem Risdonem Bennetem, u něhož, měl absolvovat další praktický výcvik. Díky pobytu v centru Londýna mohl Livingstone trávit mnoho času se svým mentorem v Aldergate Street. Doktor Bennet, mu osvětlil nejnovější praxi, a následně si mladého Livingstona odzkoušel rozličnými otázkami z lékařství a nakonec mu spokojeně sdělil, že má v akademickém prostředí dobré jméno. Bennet dále zdůraznil nutnost poznat choroby na vlastní oči. Díky němu, Livingstone začal vykonávat praxi v nemocnici Charing Cross, kde se setkal s mnoha tehdy běžnými nemocemi. Čím více se seznamoval v nemocnici s pacienty a jejich potížemi, tím více se cítil sebejistější při

⁴⁵ Wellman, s. 38.

⁴⁶ Známý jako 1. Opiová válka.

⁴⁷ Tomkins, s. 20-21.

⁴⁸ Seaver, s. 31.

určování diagnóz, ale na druhé straně si začal uvědomovat limity možností lékařů při léčení některých nemocí.⁴⁹

Lékařským studiem trávil tolik času, že mu nezbýval na jiné aktivity. Začal navštěvovat přednášky věhlasného zoologa doktora Oswella týkající se komparativní anatomie. Na těchto přednáškách se David Livingstone s tímto zoologem seznámil a stali se dobrými přáteli. V následujících letech doktoru Oswellovi posílal zprávy svých postřehů z výprav o africké fauně. Během pobytu v Londýně také navštívil přednášku Thomase Fowella Buxtona, podporovanou Africkou civilizační společností, ve které posluchačům vysvětlil, jak pouze Křesťanství a obchod může změnit hrůzný obchod s otroky a s ním spojené praktiky.⁵⁰ Jestliže otroctví bude zrušeno, mocní afričtí náčelníci, i kdyby nepřijali křesťanství, tak alespoň by mohli mít prospěch z legálního obchodu poskytující různé zboží jejich lidu. Ten večer byl nezapomenutelný, protože na přednášce byl i přítomen manžel královny Viktorie, princ Albert.⁵¹

Pracovní vypětí a nasazení si na Davidovi vybrala svou daň, když v důsledku vyčerpání, v červenci 1840 onemocněl. Jeho stav byl velmi vážný. Zasáhl ho závažný zánět plic a jater. Zdálo, že nemoci podlehne. Přítel Joseph Moor viděl v jak děsivém stavu je, myslel si, že ho snad už znovu neuvidí. Ten ho nalodil loď z Londýna do Glasgowa. Skotský vzduch mu velmi svědčil, a proto se už během pár týdnů uzdravil. Po krátkém čase své rekonvalescence se vrátil do Londýna, kde pokračoval ve studiu s ještě vyšším nasazením než dříve.⁵²

Jak měsíce plynuly, bylo jasné, kam studenti LMS budou vysláni. Josepha Moora LMS vyslala na Tahiti, Livingstonův blízký přítel David

⁴⁹ Wellman, s. 40.

⁵⁰ Tomkins, s. 23-24.

⁵¹ Wellman, s. 41.

⁵² Ross, s. 22.

G. Watt byl vyslán do Indie. Nakonec bylo jeho žádosti vyhověno a vedení ho pověřilo misí do jižní Afriky, do misie v Kurumanu. Zde měl čekat na příjezd Robert Moffata. Spolu s Robertem Moffatem, měla přijet i jeho dcera Mary.⁵³

V ten den, co se dozvěděl, že pojede do Afriky, se pomodlil a poděkoval Bohu, Byl přesvědčen, že je jím veden, aby naplnil jeho vůli. Před odjezdem složil závěrečné lékařské zkoušky na Anderson's College v Glasgowě. Získal licenciát lékařství a byl velmi šťastný, neboť se stal členem profese, kde mohl uplatnit a věnovat svou dobrosrdečnost s laskavostí a rozdávat ji s nevídanou energií a zmírňovat, tak lidské utrpení.⁵⁴

Nyní byl plně kvalifikován, pro lékařskou činnost v misiích. Velmi důležité bylo rozloučit se s rodinou. Vrátil se tedy domů do Blantyre. Sešla celá rodina a dlouze rozmlouvali a tom co ho čeká v zemi, která byla tehdy známá jako „hrob bílého muže“. Otec Neil vyzval Davida, aby četl z rodinné bible a poté se společně pomodlili.⁵⁵ Sedmnáctého listopadu časně ráno, se vydal David Livingstone do Glasgowa, kde se měl nalodit na loď a odplout do Londýna. Otec Neil ho podruhé doprovázel do Glasgowa. Tehdy nikdo netušil, že se otec a syn vidí naposledy. Livingstonův otec zemřel několik měsíců před jeho návratem z první výpravy v roce 1856.⁵⁶

V průběhu jeho mládí, ho matka s otcem vedli na cestě spravedlnosti, podněcovali ho ke studiu Bible, navzdory chudobě ho podporovali ve studiu na univerzitě, a nakonec mu pomohli i k jeho vysněné dráze misionáře. O tři dny později v Londýně 20. listopadu 1840 byl v

⁵³ Blakie, s. 26-27.

⁵⁴ Ingersoll, Lurton Dunham (ed.). *Explorations in Africa, By Dr. David Livingstone, and Others, Giving a Full Account of the Stanley-Livingstone Expedition of Search, under the Patronage of the New York Herald, as Furnished by Dr. Livingstone and Mr. Stanley.* San Francisco, 1872, s. 37.

⁵⁵ Livingstone, s. 26.

⁵⁶ Blakie, s. 43-45.

modlitebně Albion vysvěcen na kněze.⁵⁷ Tím byl připraven k poslání do misionáře. 8. listopadu 1840 David Livingstone odplul lodí George z Londýna směrem Afrika, aby započal svou osudovou životní dráhu. Na lodi s ním byl další student misionářského kurzu s jeho manželkou.⁵⁸

Takto se utvářela duchovní stránka a vzdělání Davida Livingstona. Jeho život nebyl jednoduchý. Ale rodinná podpora byla zcela rozhodující, a pomohla k dosažení jeho cílů. Rodinná výchova vyprofilovala jeho náboženské názory a sociální cítění, které byly zásadní pro jeho profesní dráhu a pro jeho opovrhováním vším co bylo proti základním principům lidskosti. Jeho touha po znalostech mu spolu s podporou jeho rodičů dopomohla k dosažení lékařského vzdělání. Během studia se setkal s řadou výjimečných vědeckých osobností, s nimiž se důvěrně seznámil a přátelil se s nimi do konce života.

Jeho duchovní založení ho přivedlo k poslání misionáře, lékaře, v němž ho ovlivnil a následně utvrdil jeho budoucí tchán Robert Moffat. Právě díky němu ovládla Davida myšlenka zvěstovat evangelium do nejvzdálenějších míst Afriky. To se stalo motorem jeho výprav do vnitrozemí, které díky jeho smyslu pro vědecké myšlení, metody a především jeho kontaktům uvnitř vědecké komunity daleko překročily duchovní rozměr. David Livingstone se tak stal známý především jako průzkumník. Jeho sláva byla vykoupena namáhavým úsilím, utrpením ale také tragickými událostmi. Toho však nezastavilo, aby mohl lidem v Africe pomoci k lepšímu životu.

⁵⁷ Tomkins, s. 25.

⁵⁸ Wellman, s. 43.

3. David Livingstone v Africe 1841-1856

Po úspěšném absolvování lékařského studia a kurzu Londýnské misijní společnosti, získal David Livingstone potřebné vzdělání. Mohl se tak podílet na šíření evangelia do afrických zemí. Jeho charakter ho předurčoval pomáhat lidem. Rozloučil se s rodinou a vlastí a přes počáteční těžkosti, byl připraven obětovat práci v Africe veškerý čas a energii.

Než však mohl podniknout všechny své záměry, musel ještě podstoupit zdlouhavou plavbu do Afriky. Ta byla stále velmi nebezpečná a skýtala mnohá nebezpečí, která mohla fatálně ohrozit celé jeho počínání ještě předtím, než vůbec vkročí na africkou půdu. Po překonání této první větší překážky se začal naplno věnovat svému poslání a úkolům, které mu byly uloženy a osobním předsevzetím.

Ihned po příjezdu se začal věnovat svým povinnostem a postupně objevoval Afriku. S úžasem poznával nová, dosud nepoznaná prostředí, jeho neskutečné krásy přírody a kultury domorodých obyvatel Afriky. Na druhé straně však poznával též odvrácenou tvář afrického kontinentu. Nejvíce však Davidem Livingstonem otřáslo nelidské obchodování s otroky a jeho obraz řetězy spoutaných lidí. Ani chvíli nezaváhal a zaujal stanovisko, že bude proti této zloůli bojovat. Od toho okamžiku se datuje jeho kampaň proti otroctví, která se zařadila k hlavním motivům jeho působení a podněcovala ho jít dále do afrického vnitrozemí, aby africkou civilizaci podpořil a zbavil ji všech negativních neduhů a to hlavně otroctví.

David Livingstone nikdy nebyl spokojen se svou prací. Neustále měl pocit, že toho nedělá dost, a že pro spásu afrických domorodců je třeba udělat víc. Z tohoto pohledu je nejúspěšnější jeho první africký pobyt mezi léty 1840 až 1856. Na jihu a jihozápadě kontinentu od roku 1840 do roku 1849 vykonával jako člen Londýnské misijní společnosti misijní práci a

lékařskou praxi u kmene Bakwanů a poté u Makololů. Zvyky a jazyk těchto kmenů si osvojil a pojily ho s nimi dobré vztahy. Po překonání pouště Kalahari v roce 1849 podnikl svou proslulou cestu napříč středem kontinentu od Atlantiku po Indický oceán, během níž objevil řadu míst, jako například Viktoriiny vodopády, jezero Ngami, nebo řeku Zambezi.

Právě toto období a jeho cesty daly vzniknout jeho legendě a svědectví v knize *Misijní cesty a výzkumy v jižní Africe* (Missionary travels and Researches in South Africa) se staly v Evropě podmětem k zájmu o Afriku, a kdy se začal projevovat zesílený zájem velmocí o tuto oblast. Evropské státy této doby začaly vysílat výpravy do vnitrozemí, aby objevily zdroje přírodních surovin a kolonizovaly nová území, v nichž by našly další odbytiště pro obchod.

Livingstonova první výprava zaznamenala světový ohlas díky své spontánnosti, své vysoké úrovni dokumentace v již zmíněné knize, která podávala dočista nové informace a bořila zavedené mýty o tomto koutě země. Nesvázanost výpravy dávala svobodu a umožnila tak prozkoumat do té doby neznámá místa. To se změnilo až s jeho druhou výpravou zaměřenou na oblast kolem řeky Zambezi.

3.1 Rio de Janiero a Livingstonův příjezd do Afriky

8. prosince 1840 David Livingstone odplul lodí George do jižní Afriky. Před tím proběhlo v londýnské kapli Albion jeho vysvěcen na kněze, čímž byl konečně připraven na misijní cestu. Nebyl sám, kdo se vydal na stejnou cestu. S Livingstonem odplul do Afriky i člen skotské presbytariánské církve William Ross s manželkou. Pan Ross byl dříve učitel, ženatý a jedenáct let jeho nadřízeným. Vskutku nesourodý pár. Livingstone jednou napsal svému příteli v Kapsku Georgovi Drummondovi: „*Můj spolupracovník je presbytarián a má ve své povaze mnoho zákona a svědectví, ale jsem odhodlán žít v míru a přátelství.*

Nechci za žádnou cenu hádky, a Bůh mi dej moudrost, aby mne vedla správně.“⁵⁹

„*Hlavu vzhůru, Livingstone. Příště Vás vysadíme v Port Elizabeth, kde uvidíte skutečnou Afriku.*“⁶⁰, povzbuzoval kapitán Donaldson a pod jeho velením se vydala loď na cestu do Port Elizabeth na jihu Afriky. Cesta do Afriky podél západního pobřeží byla již v této době celkem dobře zmapovaná, přesto stále posádka podstupovala značné riziko. Bouře a pobřežní skaliska byly hrozbou, která ohrožovala posádky lodí. Poté co přepluli Biskajský záliv, začalo u Kapverdských ostrovů panovat bouřlivé počasí, které zaneslo loď George na západ. Livingstone popsal cestu Biskajským zálivem příteli Thomasi Pranticemovi v dopise z konce ledna 1841: „*Naše malé plavidlo se kymácelo a motalo přes vlny, naše zavazadla se neustále zmítala z jedné strany kajuty na druhou, vše příjemné i nepříjemné se těsnalo do úžasného zmatku. Jste na palubě parníku; ten je nic na takovém rozbouřeném moři jaké jsme zažili v Biskajském zálivu. Představ si, kdybys byl na lodi v záchvatu epilepsie. Můj nervový systém není tak precitlivělý, proto jsem měl možnost klidně sledovat celou scénu. Nikdy jsem před sebou neviděl takový chaos, který by se mohl nazvat světem vzhůru nohama.*“⁶¹ V bouři se zlomil lodi hlavní stěžeň a hrozilo její potopení.⁶² Kapitán vyhodnotil, že bude nejlepším řešením přistát v Jižní Americe v Brazílii, kde byl nejbližší přístav a servisní místo.⁶³

Cesta do Ria byla celkem bezpečná. Největší nebezpečí představovalo počasí. Nebezpečí, které kdysi číhalo na misionáře, podobě

⁵⁹ Seaver, s. 39.

⁶⁰ Wellman, s. 47.

⁶¹ Livingstone, David. To T. L. Prentice, Rio de Janiero, 27.1. 1841. In: Holmes, Timothy (ed.). David Livingstone: letters & documents, 1841-1872: the Zambian collection at the Livingstone Museum, containing a wealth of restored, previously unknown or unpublished texts. London, 1990, s. 6-7.

⁶² Tomkins, s. 27.

⁶³ Ross, s. 37-38.

pirátů, bylo již definitivně eliminováno. První neplánovanou mimoevropskou destinací tak bylo Rio de Janeiro, kde Livingstone a zbytek pasažérů strávili čtyři dny. David Livingstone se jako jediný z lodi vydal do města a jeho okolí. Byl velmi nešťastný z britských a amerických námořníků, kteří byli permanentně opilí a často vyvolávali rvačky.⁶⁴ Rozhodl se něco udělat proti těmto nešvarům a odvážil se navštívit v přístavních docích nechvalně známé hospody k šíření křesťanských traktátů a naléhal na námořníky, aby se lépe chovali. Ačkoliv to byla šlechetná myšlenka, se štěstím odsud odešel s nepořízenou.⁶⁵

Poté co neuspěl s napravením britských námořníků, odhodlal se prozkoumat přilehlý prales. Své práci věnoval maximum a nedbal na sebemenší nebezpečí. To jak byl nebojácný, dokládá jeho průzkum amazonského pralesa, který popsal Catherine Rydleyové v dopise napsaný koncem února. Popisoval v něm místní krajinu a lidi, s nimiž se setkal.⁶⁶ Po čtyřech dnech byla opět loď schopná plavby a vydala se na cestu do Kapského města. Livingstone se na cestě od kapitána naučil námořní navigaci, „*Byl ke mně velmi laskavý, že mi dával všechny poznatky týkající se schopnosti použití kvadrantu. Často jsme zůstávali vzhůru do noci za účelem pozorování měsíce.*“⁶⁷ Učil se jak ovládnout kvadrant k určování polohy podle hvězd.⁶⁸

⁶⁴ Tomkins, s. 27.

⁶⁵ Ross, s. 38.

⁶⁶ Livingstone, David. To Catherine Ridley, Barque Georg, 24.2. 1841. In: Holmes, Timothy (ed.). David Livingstone: letters & documents, 1841-1872: the Zambian collection at the Livingstone Museum, containing a wealth of restored, previously unknown or unpublished texts. London, 1990, s. 8-9.

⁶⁷ Livingstone, David. To T. L., Kuruman, 3.8. 1841. In: Holmes, Timothy (ed.). David Livingstone: letters & documents, 1841-1872: the Zambian collection at the Livingstone Museum, containing a wealth of restored, previously unknown or unpublished texts. London, 1990, s. 14.

⁶⁸ Seaver. 39-40.

Získal cenné zkušenosti a poznatky, které o téměř dvacet pět let využil při řízení vlastního plavidla přes Indický oceán z Quilimane do Indie. Námořní dovednosti později zvýšily jeho univerzalitu a hodnotu jeho bádání, sir Harry Johnston o něm řekl, že byl nejpřesnějším astronomickým pozorovatelem, jaký se kdy v Africe objevil.⁶⁹

3.2 První léta v Africe

Po tříměsíční cestě 15. března 1841 konečně doktor Livingstone přistál ve Stolové zátocě v Kapském městě.⁷⁰ Oddechl si, že cestu přečkal ve zdraví a byl dojatý. O sto let později označili historici jeho příjezd jako jednu z největších událostí v historii černého kontinentu. Cílem cesty byla misijní stanice na severu v Kurumanu. Po krátkém zdržení doktor Livingstone odplul lodí do přístavu v Port Elizabeth v zátocě Algoa, kde si najal volské povozy. Povozy byly od nepaměti jediným dopravním prostředkem, s nímž se po jižní Africe cestovalo a který vytvářel místní dějiny.⁷¹

David Livingstone a Edward Ross sháněli všechno potřebné vybavení na cestu do sedm set mil vzdáleného Kurumanu. K věcem, které museli obstarat na cestu, náležel krytý povoz za padesát pět liber, dvanáct volů pro potah každý za tři libry. Dále čaj, slanina, káva, sýr, fazole a mouka v dostatečném množství pro tříměsíční cestu. Všechny zásoby se naskládaly do vozu, kde v noci Livingstone a Rossovi na roztažených lůžkách přespávali. Tři domorodce si najali jako průvodce a poháněče volů. Sehnat vše potřebné mnohem stálo více času, než se Livingstone domníval.

⁶⁹ Ross, s. 39.

⁷⁰ Tomkins, s. 29.

⁷¹ A History of Discovery and Exploration Africa and Asia: Mapping two Continents. London, 1973, s. 222-223.

Poznal, že co se ve Skotsku sežene za pár dní, tak v Africe to trvá i několik týdnů.⁷²

Před cestou do Kurumanu navštívil misii v Hankey, aby uviděl křesťanskou obec Hottentotů⁷³ a jak v ní misionáři pracují. Livingstone se tak rozhodl potom, když dlouho čekali na průvodce. David Livingstone jel do Hankey bez Edwarda Rosse, jenž se staral o nemocnou manželku. Využil zpáteční cesty tamního misionáře. Ihned se ho ptal na místní obyvatele a překvapilo ho, že ve stanici nejsou Hottentoti, ale Khoikhoiové. Velmi zvědavý byl také na jejich jazyk. Starší misionář uměl jen velmi sporadicky mluvit domorodým jazykem, který pokládal za neobyčejně těžký. Livingstone si zpočátku myslel, že je spíše pohodlný a nechce se mu jazyk učit. Následně se o tom přesvědčil sám.⁷⁴

Když jejich vůz přijel do misie, místní je vítali výstřely z pušek. Davida Livingstona obklopil dav lidí, kteří se ho snažili všemožně dotýkat. Jejich nadšení neznalo mezí. Všechno se v misii jevilo jako dokonalá symbióza. Tohoto shluku lidí se ozývaly zvláštní mlaskavé klokotavé zvuky, které vydávali domorodci. Jak zjistil, obtížnost jazyka Khoikhoiů byla opravdu vysoká. Nebyl schopen zachytit žádné slovo. Livingstone pochopil misionářovy narážky na řeč Khoikhoiů. Jak mu starší misionář potvrdil, některým slovům a větám rozumí, ale jinak jazyk neovládá. Pro Evropana je neskutečně těžké mluvit jejich řečí. David Livingstone se chtěl naučit jazyku místních obyvatel, aby mohl co nejvěrohodněji předkládat boží poselství. Misionář mu dále řekl, že v oblasti, kde bude pobývat, žijí domorodci hovořící jazykem Bantu, který je také náročný, ne však tak jako

⁷² Wellman, s. 47.

⁷³ Tamtéž, s. 47-48.

⁷⁴ Tamtéž, s. 48-49.

jazyk Khoikhoiů Nama. Dále ho informoval, že se pravděpodobně setká i s Křováky, kteří žijí v divočině pouště Kalahari na severu od Kurumanu.⁷⁵

David Livingstone si své dojmy z pobytu v Hankey zaznamenal do svého deníku. Ze všeho ho na prvním místě zaujal zjev Khoikhoiů. Khoikhoiové neměli tmavou barvu pokožky, jak si Afričany představoval, nýbrž žlutou barvu a ploché, vlnité vlasy. Opět ho Afrika přesvědčila, že je to země plná protikladů. Ráno se Livingstone zúčastnil ranní bohoslužby, na níž se dostavilo mnoho Khoikhoiů.⁷⁶

Po návratu do Port Elizabeth, byli již manželé Rossovi v pořádku. Chovali se jako by již zajistili veškerou přípravu pro odjezd do Kurumanu, místo to svůj čas neúčelně prohospodařili procházkami a výlety kolem Port Elizabeth. Dokonce navštívili pouštní sídlo Pieta Retiefa, což Davida Livingstona hodně zaskočilo. Búrové byli zodpovědní za nestabilitu v regionu. Takřka před dvěma desetiletími se Búrové začali přesouvat dále do vnitrozemí, aby unikli britské koloniální správě a zákonům. Odchodem si chtěli zachovat nezávislost a způsob života se vší, co k němu patřilo včetně otroctví. Tito cestovatelé sebe nazývali voortrekkery a v jejich čele stál Retief. Mnoho voortrekkerů pokračovalo ve své migraci směrem na severovýchod. Setkali se kmenem Zuluů, jejichž území si nárokovali a obsazovali. Zuluové, tak byli vytlačováni na jižním a západním směrem, kde se střetávali s ostatními kmeny, které zase vytlačili z jejich území. Z Búrů a Zuluů se stali dvě mocné síly neklidného severu a východu. Tato nestabilita v regionu se dotýkala i nedalekých britských území.⁷⁷

David Livingstone a manželé Rossovi podnikli svůj trek v polovině května, v jihoafrickém pozdním období dešťů. Teploty v noci prudce padaly a během dne zase stoupaly horním hodnotám. Museli s volskými

⁷⁵ Wellman, s. 49.

⁷⁶ Tamtéž, s. 49.

⁷⁷ Tamtéž, s. 51.

povozy překonat řadu horských masivů. Rossovi cestovali ve voze a Livingstone na volském hřbetu a společně se setkávali pouze ráno a večer při přípravě jídla. Cesta trvala šest týdnů, během nichž denně překonávali vzdálenost kolem deset mil. Livingstone dostal během cesty dostatek prostoru zkoumat místní faunu a flóru. Krajina se měnila každou mílí, a počasí se též výrazně měnilo. Během cesty do Kurumanu poznal africkou svobodu.⁷⁸

Po týdnu uviděli jednu z lokálních misií v provincii Sommerset East, po dalším týdnu se zastavili v misii v Graaf-Reinetu. Bylo to malé město jasných pastelových barev ve stínu sloupů erodovaného vápence. Vystoupali na další skalnaté terasy mezi vrcholy, aby mohli pokračovat do misie v Colesburgu. Poté překročili kamenné koryto řeky Oranje a skupina misionářů se dostala do misijní stanice ve Philipolisu, odkud pokračovali přes nové hory k další misii. Vzduch byl čím dál teplejší a sušší a krajina zarůstala houštím. Šli podél severního břehu řeky Oranje k misii v Douglas a poté přešli řeku Vaal, až došli do Griqua Townu.⁷⁹

V Griqua Townu, se David Livingstone zmínil, že míří do Kurumanu. V tom momentě poznal jaká je nevraživost mezi misionáři. To bylo pro mladého misionáře velmi překvapující zjištění. Misionáři v Griqua Townu reprezentovaní pány Wrightem a Hughesem velmi zazlívali Moffatovi, že si veškeré zásluhy přivlastňuje. Robert Moffat s Edwardsem odvedli obrovský kus práce, ale ani misionáři v Griqua Townu jí neodvedli o nic méně. Hlavní spory vládly také ohledně způsobu misijní práce. V misii v Griqua Townu a v jimi podřízených vesnicích v okolí, pracovali domorodí pomocníci a učitelé, kteří působili na školách, kde se domorodé děti, ale i dospělí elementárně vzdělávali a vzdělávali ve věci křesťanské

⁷⁸ Ross, s. 40.

⁷⁹ Wellman, s. 50-51.

víry. Tento způsob šíření evangelia Moffat s Edwardsem zavrhovali. V důsledku této animozity, byli tito učitelé a pomocníci z kmene Griqua znevažováni a opovrhováni z obou řad misíí a části místních obyvatel.⁸⁰

31. července 1841 dorazil mladý misionář doktor Livingstone do Kurumanu.⁸¹ V době jeho příjezdu se Robert Moffat nacházel v Británii. V jeho nepřítomnosti se o misii starali Robert Hamilton s Rogerem Edwardsem. Livingstone velmi povzbuzený do práce, byl později zklamán nízkým počet konvertitů. Robert Moffat dokázal za dvacet let působení obrátit na křesťanství pouze čtyřicet Afričanů. Většina obyvatel vesnic v okolí byla dosud pohany. Bylo zjevné, že se o stanici Robert Moffat stará s důkladnou péčí. Moffat jako bývalý zahradník vytvořil uprostřed divočiny působivou oázu. Vybudoval zavlažovací strouhy, které dodávaly závlahu zeleninovým záhonům. Byla zde vysazena řada stromů a keřů, v jejichž blízkosti stály domy s doškovou střechou, dílny pro řemeslníky a ohrada pro dobytek. Díky Moffatovi stanice netrpěla žádnou materiální nouzí. Navzdory pracně vybudované zahradě a zeleni, byla však okolní krajina neúrodná a nevhodná tak k rozsáhlejší kultivaci. Kolem stanice, když se člověk porozhlédl, tak viděl jednotvárnou, ničím zajímavou krajinu. Stanice v Kurumanu byla velmi příjemným místem. Žádná pravá odlehlá a neobydlená divočina, kterou mladý misionář v Africe očekával.⁸²

Po příjezdu dostal od LMS instrukce, které mu dávaly za úkol počkat do příjezdu Roberta Moffata a poté najít vhodné místo pro další misijní stanici dále na severu od Kurumanu. Když se Robert Moffat stále nevracel, Livingstone se rozhodl dále nečekat. Velmi ho zajímalo okolí. Aby získal

⁸⁰ Livingstone, David. To T. L., Kuruman, 2.12. 1841. In: Holmes, Timothy (ed.). David Livingstone: letters & documents, 1841-1872: the Zambian collection at the Livingstone Museum, containing a wealth of restored, previously unknown or unpublished texts. London, 1990, s. 17.

⁸¹ Tomkins, s. 31.

⁸² Huxley, Elspeth. Livingstone and His African Journeys, New York, 1974, s. 27.

povědomí o okolí jiným způsobem, než z knih, přesvědčil reverenda Rogerse Edwardse, aby podnikli severním směrem průzkum vnitrozemí, kde měli hledat místo pro novou misii. Na cestu se vydali 24. září 1841. Při této cestě je ještě doprovázeli jako průvodci dva domorodí konvertité Paul a Mebalwe. Tato cesta znamenala návrat do jeho dětství, ve kterém podnikal se svými bratry průzkumy v okolí domova. Během dvou měsíců David Livingstone se svými společníky pomocí volských povozů urazili na severovýchod přes sedm set mil. Bylo to dále než, se jakýkoliv misionář dosud odvážil.⁸³

S Edwardsem při této krátké exkurzi došel do kraje, v němž žilo mnoho kmenů lidu Bečuána. Mezi nimi poznali kmeny Bakatla a Bakwena. U těchto kmenů si Livingstone dokázal získat důvěru. K tomu mu i pomohl Roger Edwards, který v Africe působil již osmnáct let a od Roberta Moffatta získal znalosti jazyka a místního prostředí. Livingstone se později dozvěděl pravý důvod založení nové stanice na severu. Při rozhodnutí o jejím založení stála skutečnost, že domorodci se přesunuli dále na sever od Kurumanu, a proto v jeho okolí se tehdy nacházelo minimum obyvatel. V blízkém okolí Kurumanu obzvláště působil uměle vytvořený kmen Griquů⁸⁴, který odsunul bečuánské kmeny z okolí Kurumanu na sever.

⁸³ Huxley, s. 26.

⁸⁴ Griquové byl kmen skládající se z Khoikhoiů a míšenců známých jako Bastaards vzniklých ze svazků s nizozemskými osadníky, nebo ze styků s otroky, kteří opustili Kapsko v pozdním 18. Století. Prvním z vůdců byl Adam Kok I. Jak Griquové postupovali na sever, získávali se palné zbraně a koně, čímž se stali na počátku 19. století mocnou silou. Za přispění Londýnské misijní společnosti založili u řeky Klaarwater město Griquatown. Ekonomika Griquů se skládala z chovu dobytka, lovu a obchodu. Ve dvacátých letech se Griquové rozdělili a polonomádská skupina založila v Transoranžii osadu Philippholis, která se stala později silným ekonomickým centrem. Vůdcem ve Philipollisu byl Adam Kok II. Griquové se stali významnou vojenskou silou, která zajišťovala po dohodě s kapskou vládou hranice kolonie. Od třicátých let se zvyšoval tlak bílých farmářů. Přes sliby kapské vlády následoval na začátku šedesátých let odchod částí obyvatel z Philipollisu na východní úpatí Dračích hor, jižně od Natalu do oblasti nazývané Giqualand East, kde pod vládou Adama Koka III. bylo založeno město Kokstadt. Jižní Griqualand byl anektován britskou vládou v roce 1879. Philipolis a Griqua town se stal součástí Griqualandu West, který byl anektován roku 1879, a do Kapska začleněn roku 1880. Saunders,

Lovci z Griqua si troufali na kmenová území Bečuánců a kromě šíření nakažlivých nemocí, šířili i lži o misionářích, kteří tak vůči nim byli nepřátelští. O tomto problému psal svému příteli z Ongar Chapel Thomasi Prenticemu: „*Neočekávej, že nalezneš tak laskavé křesťany, jak to čteš v South Seas atd. Zde je to trochu jiné myšlení. Neočekávej, že najdeš náčelníky přátelské k příchozím misionářům. Obecně jsou nepřátelští, a když přátelští jsou, je to hlavně proto, aby od nich něco dostali, nic jiného nelze očekávat V rámci sta mil na sever a severovýchod, jsou všichni náčelníci nepřátelští.*“⁸⁵ Prvně se setkali s bečuánským kmenem Bakatla. Díky Edwardsovi a průvodci Pomaremu s náčelníkem Mosielalem navázal přátelské vztahy. Při tomto prvním setkání poznal, že k efektivnímu předávání poselství evangelia místnímu obyvatelstvu musí znát místní dialekty. Svým lékařským umění si získal úctu a domorodci si ho za to považovali. Náčelník, též jevil značný zájem o jejich střelné zbraně. Livingstone náčelníkovi slíbil, že se vrátí. Rozloučil se s Bakatly, musel se vydat dále. O čtyři dny dorazili k vesnici, u níž se páslo rozsáhlé stádo skotu. Krajina se zdála být hustěji obydlená, než si zprvu mysleli. Byla to vesnice Šokuane v níž vládl náčelník všech Bakwanů Sešele, pozdější největší Livingstonův africký přítel. I zde Livingstone léčil nemocné, ale vesničany nejvíce zaujaly jeho osobní předměty jako například zrcadlo.⁸⁶ Při zpáteční cestě postupoval stejnou cestou a vrátil se k Bakatlům, kde ho Mosielale vítal jako starého přítele. Když Livingstone opravil náčelníkovu pušku, jeho vděčnost neznala mezí.⁸⁷

Christopher C. a Southey, Nicholas. A dictionary of South African history, Cape Town, s. 81-83.

⁸⁵ Livingstone, David. To T. L., Kuruman, 2.12. 1841. In: Holmes, Timothy (ed.). David Livingstone: letters & documents, 1841-1872: the Zambian collection at the Livingstone Museum, containing a wealth of restored, previously unknown or unpublished texts. London, 1990, s. 17.

⁸⁶ Tomkins, s. 35-36.

⁸⁷ Wellman, s. 67-68.

V této době David Livingstone přišel do styku s obchodem s otroky. Tento moment se stal mezníkem v jeho životě a zášť vůči této nelidské praktice byla velmi silná a dělal vše pro její vymýcení. K tomuto postoji ho popohnala událost, kdy k němu přiběhlo jedenáctileté děvčátko, které bylo sirota a mělo být prodáno. Livingstone se nemohl dívat na dražbu lidské bytosti jako na dobytčím trhu. Zabránil obchodu a vzal ji pod svou ochranu. Téměř se schylovalo ke konfliktu, ale průvodce Pomare věděl, co v této vyhrocené situaci udělat a dívku odmítli vydat vítězi obchodu. Zastával myšlenku hláсанé křesťanstvím, že všichni lidé, byli vytvořeni k obrazu božímu, a proto by si měli být všichni rovni a žít svobodně.⁸⁸

V prosinci roku 1841 se vrátili zpět do Kurumanu. Livingstone byl však odhodlaný cestu na sever zopakovat pro zevrubnější prozkoumání okolí a místních kmenů. Po třech měsících strávených v Kurumanu, se Livingstone s Edwardsem v únoru roku 1842 vrátili na místo padesát mil jižně od Šokuane, nazývaného Lepelole. Livingstone a Edwards si zvolili za první místo pobytu Lepelole na území Bakwanů.⁸⁹ Náčelník Bubi je vstřícně přivítal a nabídl jim nocleh a jídlo. Zde strávil dlouhý čas studiem kultury a jazyka Bečuánců: *„Zde, za účelem získání přesných znalostí jazyka (sečwana), odřízl jsem se od vší evropské společnosti na dobu šesti měsíců, abych skrze jejich utrpení nahlédl do způsobu života, myšlení, zvyků, zákonů a tak získal znalosti jazyka části Bečuánců zvaných Bakwanové, které se od té doby prokážou jako nesmírná výhoda při vzájemných vztycích.“*⁹⁰ Jazyk se naučil dokonale, díky čemuž se potom naučil snáze ostatní dialekty.⁹¹ Sepsal slovník a gramatiku jazyka sečwana, jehož význam byl doceněn až o mnoho let později. Při druhé cestě do

⁸⁸ Wellman, s. 68.

⁸⁹ Tomkins, s. 39-40.

⁹⁰ Livingstone, David. *Missionary Travels...*, s. 28.

⁹¹ Blakie, s. 49.

Lepelole, začaly přípravy na vybudování trvalé misie. David Livingstone se snažil získat pozemek pro stavbu misie, za něž chtěl Bubimu zaplatit, ten to ale odmítl a za veškeré potraviny i pozemek nic nepožadoval. Pro budování misie Livingstone získal podporu domorodců, kteří se prací aktivně účastnili. Vybudovali zde i kanál pro zavlažování.⁹²

Po čtrnácti dnech u Bakwanů Livingstone s Edwardsem putovali v doprovodu bakwánských bojovníků dále na sever, při níž poznali kmeny Bakaa, Makalaka a Bamangwato. Tyto kmeny žily v oblasti mezi dvaadvacátým a třiaadvacátým stupněm jižní zeměpisné šířky. Nejprve se vydali ke kmeni Bamangwato. Říkalo se, že kmen Bamangwato se bílých lidí nebojí. To však neznamenovalo se, že vyvolávají konflikty, nebo navazují přátelské styky. Kmeni vládl náčelník Sekomi. Jeho otcem byl syn slavného křesťanského náčelníka Khama a prapradědečka prvního prezidenta Botswany. Sekomi vydatně Livingstonovi pomáhal během následujících výprav. Ve vesnici žilo na tři tisíce obyvatel, což Livingstona mile překvapilo. V okolí vesnice žilo mnoho lvů, kteří ohrožovali lidi i dobytek. Jednoho dne byl svědkem útoku lva na matku s dítětem na kraji vesnice a zabil ji.⁹³

Za celkem dlouhou dobu, co žil u Bamangwatů se naučil něco o povaze místních lidí. Jedné noci do Livingstonova stanu vešel samotný Sekomi a povídal: *„Přeji si, abys mi změnil srdce, neboť je pyšné a neklidné. Je rozzlobené na můj lid. Dej mi lék k jeho přeměně.“*, Livingstone však zvedl Bibli a řekl: *„Toto je jediný lék, který může změnit tvé srdce.“* Sekomi neklidně reagoval: *„Ne! Já chci změnit mé srdce ihned. Dej mi nějaký lék k napití.“*⁹⁴ Livingstone, žádný lék neměl a tak Sekomi odešel. Po pár týdnech práce s ve Bamangwaty, Livingstone oznámil

⁹² Seaver, s. 110-111.

⁹³ Northcott, Cecil. David Livingstone: His triumph decline and fall. London, 1973, s. 43-45.

⁹⁴ Seaver, s. 58.

náčelníkovi, že odchází dále na sever. Sekomi ho varoval před kmenem Bakaa, který sídlí na severu. Tvrdil, že jsou zrádní, a že před několika lety zavraždili bílé cestovatele. Přesvědčoval ho, že by neměl k nim chodit. Livingstone, však varování nedbal a byl rozhodnut je navštívit. Sekomi mu na cestu na sever a na zpáteční cestu do Kurumanu pro ochranu poskytl čtyři bojovníky.⁹⁵

Za několik dní dorazili do údolí opevněné čedičovými stěnami, které se jmenovali jako samotný kmen Bakaa. Čedičové hory spatřil Livingstone jako jeden z mála Evropanů. Již před tím tyto hory navštívil kupec, kterého však s jeho soukmenovci skolila horečka. Livingstone s Edwardsem přišli do liduprázdné vesnice, v níž se nacházel pouze náčelník se svou stráží, a netvářili se moc přátelsky. V jejich očích byl viditelný strach. Později se to vysvětlilo. Jak Sekomi Livingstonovi vyprávěl, tak skutečně o několik let předtím zabili bílého obchodníka s jeho třemi pomocníky. Po jejich příchodu si vzpomněli na svůj zločin. Livingstone s Edwardsem byli po několika letech dalšími Evropany, které lidé z kmene viděli. Z obavy, že se přišli mstít, všichni kromě náčelníka utekli. Teprve potom, co se náčelník ujistil, že přichází v míru, pozval je ke společnému jídlu. Po něm se podařilo získat jejich důvěru a navázat přátelství. Následně se Livingstone pokusil v jejich jazyce přednést své poselství. Nepřipouštěl si žádné potencionální nebezpečí. Měl příkladnou odvahu, kterou dokladuje právě jeho příchodu ke kmeni Bakaa.⁹⁶

Při zpáteční Livingstone, ještě navštívil kmen Makalaka. Třebaže návštěva byla krátká, o to byla zajímavější. Makalakové byli malý kmen, jehož jazyk a zvyky byly odlišné od Bakwanů, ale k boji již používali pušky namísto krátkých oštěpů asagaj. Livingstonovi bylo ihned jasné, že

⁹⁵ Wellman, s. 70-71.

⁹⁶ Seaver, s. 58-59.

pušky museli u Portugalců směnit za otroky. Na cestě do Kurumanu se výprava znovu zastavila u odštěpené skupiny Bakwenů náčelníka Bubiho. Místní domorodci se jeví přátelsky. Z tohoto důvodu hodlal pokračovat v budování zdejší misijní stanice. Nastala však neočekávaná událost. Náčelník Bubi zemřel při náhodném výbuchu střelného prachu, čímž se následně rozhořel se boj o moc a zároveň vypukla nová válka s kmenem Barolongů. Tato nová válka, která byla jen jedna z mnoha, která Bakweny donutila odejít dále na sever, aby bránily své životy a majetek. Davidu Livingstonovi nezbylo nic jiného, než hledat nové, bezpečné místo pro stanici.⁹⁷

Vesměs přátelské chování místních obyvatel vycházelo z toho, že náčelníci toužili mezi sebou mít misionáře. Pro náčelníky to byla otázka prestiže a jisté nadřazenosti nad ostatními, která měla ostatní zastrašit. Nejobávanějším ze všech náčelníků, byl král Matabelelů Mzilikazi. Ten byl v permanentní válce s búrskými osadníky. Navzdory několika vítězným bitvám, nakonec musel búrskému tlaku ustoupit a přesunout se svým lidem na tři sta mil vzdálené místo. Válka s Búry nezastavila Matabelely přepadávat a plenit vesnice sousedů.⁹⁸ Zejména bečuánské kmeny nesly tíhu těchto nájezdů. Bečuánští náčelníci usilovali o to, aby u jejich dvora byl přítomen nějaký misionář, a zastrašit tak Mzilikaziho. Ten vyhrožoval, že nepustí žádného bílého muže na své území.⁹⁹

Během cest a návštěv místních kmenů měl mnoho pracovních povinností misionáře, ale nikdy nezapomněl na své vzdělání lékaře. Získal mnoho informací o zdraví domorodců a jejich chorobách. Díky svým schopnostem si v širokém okolí vysloužil pověst dobrého lékaře z Kurumanu. Zájem o služby bílého šamana, Livingstone zaznamenal

⁹⁷ Livingstone, David. *Missionary Travels...*, s. 29.

⁹⁸ Tomkins, s. 35-36.

⁹⁹ Blaikie, s. 39.

v dopise svému bývalému profesorovi z Glasgowu Johnu Risdonovi Bennetovi: „*Někdy můj vůz obléhaly davy slepých, chromých a kulhavých lidí, kteří ušli dvě stě a mnohdy více mil, abych je ošetřil.*“¹⁰⁰ Přestože byl lékař, LMS si přála, aby v první řadě pracoval jako misionář. Z tohoto důvodu se nemohl věnovat léčení s takovou intenzitou, jakou by chtěl.¹⁰¹

V červnu 1843 dostal Livingstone se svým společníkem Edwardsem zprávu od vedení LMS, aby našli příhodnou pozici pro vybudování nové základny.¹⁰² Ve zprávě se rovněž dozvěděl, že jeho roční plat činí sedmdesát pět liber a že získal finanční podporu od paní MacRobertsové, manželky kazatele v Hamiltonu. Podpora činila dvanáct liber a byla určena pro domorodé učitele.¹⁰³ To ho povzbudilo a umožnilo mu zapojit místní lidi do misijní práce, doposud zaměstnané pouze jako pomocníci. Jejich spoluúčast byla klíčová pro podporu jejich vlastního duchovního rozvoje a schopnosti dobročinnosti vůči svým bližním. Sám Livingstone se rozhodl také věnovat část platu na tento rozvoj. Na rozsáhlejší projekty jeho plat zdaleka nestačil.¹⁰⁴

Na další cestu se vydali v srpnu 1843. David Livingstone s Rogerem Edwardsem a s konvertity Mebalwem a Paulem. V Kurumanu se k výpravě přidali další tři muži, mezi nimiž byl Thomas Steele. Tento muž byl jeden z tří hráčů kriketu, který přijel z Indie do Afriky lovit divoká zvířata. Během cesty na místo pro novou stanici, se ze Steela a Livingstona stali dobří přátelé a udržovali aktivní korespondenci.¹⁰⁵ Místo pro stanici leželo v údolí, v němž ležela vesnice Mabotsa, blízko vesnice v níž vládl náčelník

¹⁰⁰ Huxley, s. 26.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 26.

¹⁰² Tomkins, s. 46.

¹⁰³ Šustek, s. 24.

¹⁰⁴ Livingstone, David. To Robert Moffat Jr., Kolobeng Bakwain country, 13.8. 1847. In: Boucher, Maurice (ed.). Livingstone letters, 1843 to 1872: David Livingstone correspondence in the Brentnall Library, Houghton, 1985, s. 34.

¹⁰⁵ Tomkins, s. 52.

Bakatlů a dobrý přítel Mosielale¹⁰⁶. Náčelník vyhověl prosbě misionářů a daroval jim pozemek pro vybudování misie. Toto místo navštívili již na začátku roku 1843 a ihned poznali výhody tohoto místa. Vesnice vzdálená dvě stě dvacet mil od Kurumanu, byla příhodný výchozí bod pro šíření evangelia. Livingstone popsal toto místo Thomasi Prenticemu v dopisu.¹⁰⁷ Největší boj pro Livingstona představoval nevalný zájem o náboženské otázky a poselství evangelia. Prvním a nesnadným úkolem bylo postavit budovy. Livingstone se svými společníky postavil hlavní budovu s obytnou částí a školou. Samozřejmostí byla modlitebna pro vykonávání bohoslužeb.¹⁰⁸

Doktor Livingstone se brzy zapojil i do dění a záležitostí vesnice. Mabotsa se potýkala s útoky šelem, hlavně lvů, kteří decimovali dobytek. Livingstona vesničané požádali o pomoc, neboť věděli, že vlastní „zázračné zbraně“ v podobě pušek. Pomoc jim slíbil a vydal se s vesničany na lov lvů. Při tomto dobrodružství byl vážně zraněn jedním ze lvů, jenž předtím než ho Livingstone zastřelil, kousl ho do levého ramene. Zranění ramene trápilo Skota po zbytek života a s rukou již nemohl naplno pracovat.¹⁰⁹

V roce 1843 konečně dorazil Robert Moffat s rodinou. Když se David Livingstone, dozvěděl, že přijede i nejstarší dcera Mary, narozena v jihoafrickém Griqua townu. Těšil se na shledání s doktorem Moffatem a jeho dceru. Mezitím se zotavoval z těžkého zranění, způsobeného lvem, ale jakmile byl dostatečně zdrav, vydal na cestu naproti Moffatovým a setkal

¹⁰⁶ Tomkins, s. 44.

¹⁰⁷ Livingstone, David. To T. L. Prentice, Lattakoo, 9.10. 1843. In: Holmes, Timothy (ed.). David Livingstone: letters & documents, 1841-1872: the Zambian collection at the Livingstone Museum, containing a wealth of restored, previously unknown or unpublished texts. London, 1990, s. 22.

¹⁰⁸ Livingstone, David. Missionary Travels..., s. 29.

¹⁰⁹ Livingstone, David. To correspondent at mission house, Mabotsa, 28.4. 1845. In: Boucher, Maurice (ed.). Livingstone letters, 1843 to 1872: David Livingstone correspondence in the Brentnall Library, Houghton, 1985, s. 31.

se s nimi u řeky Vaalu, což Roberta Moffata příjemně překvapilo. Mary Moffatová o Livingstona pečovala, dokud se úplně uzdravil. V roce 1844, po roční známosti, David Livingstone požádal Mary o ruku a vzali se. Manžele neoddal nikdo jiný než tchán Robert Moffat a zapsal jejich sňatek do sborové knihy. Jejich manželství bylo téměř ideální a výborně se doplňovali. Mary zosobňovala přesně ty vlastnosti, které Livingstone u ženy hledal. Mary byla pro něj důležitá i proto, že se narodila v Africe, splňovala přesně ty předpoklady, pro manželku misionáře. Snášela všechny útrapy a nepohodlí během cestování po Africe, a dokonce i v cestovním voze dokázala navodit příjemnou rodinnou atmosféru. Jako řádná hospodyně dokázala zajistit Livingstonovi dostatečné pohodlí. Právě díky těmto vlastnostem a podpoře své choti mohl dosáhnout takových úspěchů a říkával, že bez ní by jich nedosáhl. Stejně jako on, ignorovala nesnáze a obtíže života. David Livingstone byl své manželce naprosto oddáný, a proto vždy těžce nesl jakékoliv odloučení.¹¹⁰

V únoru roku 1846 se manželům Livingstonovým narodilo první dítě, syn Robert. David Livingstone se znovu vydal po severovýchodním kraji pouště Kalahari k Bakwanům do vesnice Chonuane k náčelníkovi Sešelemu. Opět měl v úmyslu zde postavit stanici, na níž bohužel následně vedení LMS odmítlo uvolnit prostředky, neboť každé nové zahájení výstavby stálo šest liber. Pro spolupráci na stavbě misie se nepodařilo získat vesničany, ale jistým spojencem byl náčelník Sešele. Nebyl zprvu příliš sdílný a nestavěl se k cizincům příliš přátelsky. Livingstone poskytnul lékařskou pomoci jeho synovi, který byl v době misionářova příchodu nemocen úplavicí. Vyléčil ho a získal si tak náčelníkovu důvěru a stal se z něj jeden z nejvěrnějších přátel a největší posluchač kázání.¹¹¹

¹¹⁰ Ross, s. 49-51.

¹¹¹ Tamtéž, s. 27.

Sešele byl zajímavá osoba. Jeho dětství a mládí však nebylo šťastné. Jeho prapradědečkem byl náčelník Mochoasele, slavný cestovatel, jenž jako první seznámil Bakwany s bílými lidmi. Otcova krutovláda vyvolala povstání, a v jeho průběhu byl zavražděn podřízenými náčelníky, mezi nimiž byl i Bubi. Sešele jako zázrakem vraždění unikl. Pod svá ochranná křídla si ho vzal mocný náčelník kmene Makololo a přítel Sešeleho otce Sebetwane, jenž přísahal Sešeleho otce pomstít a navrátit vládu jeho synovi. Když Sešele dospěl, Sebetwane vytáhl s vojskem proti uzurpátorům trůnu. Početná armáda Makololů obklíčila vesnici nepřátel a hrozivá demonstrace síly zapůsobila tak silně, že část nepřátel z kmene se vzdala, nebo utekla. Sešele se chopil vlády a několik účastníků komplotu dal popravit, nebo se oženil s jejich dcerami. Od té doby se muselo s kmenem Bakwanů vedeného Sešelem počítat jako s významnou silou v regionu, která vzdorovala i samotnému Mzilikazemu.¹¹²

Práce v misi v Chonuane se stávala občas značně problematickou pro pověřčivost obyvatel. Místní lidé stále věřili v kult čarodějnictví a vyvolávačů dešťů. I takový zanícený konvertita Sešele stále neochvějně věřil v moc kmenových čarodějů. Toho však neodrazovalo, ba právě naopak ho silně motivovalo tyto obtíže překonat. Hlavní překážku christianizaci též představovala polygamie. Pro Afričany bylo obtížné pochopit, proč mají opustit manželky a žít jen s jednou ženou. Vnímali to jako nespravedlnost a potupu pro rodiče odmítnutých manželek. Byl rád, že nebyl dosud požádán polygamistou o křest. Nevěděl, jak by se v takové situaci zachoval. Sešele nakonec zůstal s nejstarší manželkou a bývalé manželky dostatečně a důstojně zaopatřil.¹¹³

¹¹² Ingersoll, s. 47-48.

¹¹³ Huxley, s. 34-35.

Už roce 1844 chtěl ve své činnosti zajít ještě dále a plánoval založit novou školu a vzdělávat domorodé kazatele v semináři. Kněží z řad domorodého obyvatelstva, hlásající evangelium, měli mít silnější účinek u domorodců při jejich obracení na víru. S tímto návrhem nesouhlasili jeho kolegové z LMS, s tím že ještě nenastal ten pravý čas. Navíc místními kazateli byl nařčen, že si chce uzurpovat úlohu vůdčího profesora. Slabá podpora ho velmi zklamala, proto od plánu upustil.¹¹⁴

Po této nepříjemnosti se ihned objevila další. Zkušený Edwards se nemohl smířit se svou podružnou rolí a poslal stížnost vedení LMS. Myslel si, že když odejde z Kurumanu, že bude moci vystoupit z Moffatova stínu, ale vzápětí se však dostal do nového stínu Davida Livingstona. Žárlil na Livingstonovu oblibu u Afričanů. Jeho obliba především pramenila z jeho chování, charisma a vůdčích schopností. Přes nepříjemnosti začal naplňovat své vize, jak uznal za vhodné, a nebyl nucen nic vysvětlovat, čímž se stával více nezávislým. Jak Livingstonova práce dostávala své obrysy, tím více jeho úsilí naráželo na limity.¹¹⁵

Livingstonovo počínání přestalo mít podporu vedení Londýnské misijní společnosti. LMS neměla plné pochopení pro tak charismatického misionáře. On však chtěl puze pokračovat se svou prací a pomáhat. Ztráta podpory ho velmi zasáhla. Svou situaci nakonec napravil, tak že přenechal stanici v Mabothe svému kolegovi Edwardsovi. Tímto svým činem opustil vše, co s manželkou za ta léta vybudovali a nebyl to lehký odchod. Při svém odchodu zamířili na sever k Chonuane, kde již dříve vybudoval základy nové misie. LMS s jejím vedením již nechtělo uvolňovat další finanční prostředky. LMS velmi nerada dávala peníze kvůli časté změně místa, proto Livingstone musel většinu financí vynaložit ze svého.

¹¹⁴ Northcott, Cecil. David Livingstone: His Triumph, Decline and Fall. London, 1973, s. 30.

¹¹⁵ Seaver, s. 94-95.

Reverend Edwards byl velmi dotčen jeho rozhodnutím a prohlašoval, že kdyby býval věděl, co chystá, tak by odešel sám. Edwards s Livingstonem se usmířili jako kolegové a v roce 1846 se rozešli v dobrém. Tímto krokem, se stal zcela nezávislým. Pozdější stanice Chonuane a Kolobeng provozoval z vlastních prostředků. Mohl se tak plně věnovat své vizi christianizované a otroctví zbavené Afriky. Od této doby, s výjimkou expedice k řece Zambezi, pracoval pouze na vlastní pěst.¹¹⁶

3.3 Chonuane a Kolobeng

Při odchodu z Mabotsi Livingstonovi odešli na nové místo, kde by se usadili, mohli spokojeně žít a pokračovat v misijní činnosti. Volba nakonec padla na oblast 40 mil severněji u vesnice Chonuane, kde vládl náčelník Sešele a kde již měli částečně vybudované zázemí. Krajina byla v okolí nebyla moc pohostinná. Byl zde nedostatek vláhy a mnohem závažnějším problémem byly časté nájezdy búrských komand. Búrové v okolních oblastech po velkém treku založili své republiky Svobodný oranžský stát a Jihoafrickou republiku tzv. Transvaal. Livingstone nechtěl být nepřítelem, ale kritika jejich chování, nerespektování zákonů a nenávisti k domorodcům, a domorodým misionářům způsobovala búrskou zášť. Ta se navíc násobila podezříváním, že Livingstone domorodcům dodává zbraně a podněcuje k ozbrojenému povstání.¹¹⁷

Búrové se snažili podřídit si a zotročit místní domorodce argumentací, že je ochrání před kmenem Zuluů. Domorodci tak byli nuceni se podrobit nebo odstěhovat. David Livingstone byl svědkem hrůzného obrazu, jak búrští farmáři zabírali dobytek, dospělé muže zabíjeli a ženy s dětmi odvěkli jako otroky. Povaha Davida Livingstona nemohla toto

¹¹⁶ Ross, s. 52.

¹¹⁷ Huxley, s. 30-33.

bezpráví nechat bez odezvy. Odvolával se na práva Afričanů, ale búrské vlády na ně nebraly zřetel.¹¹⁸

David Livingstone s rodinou se během pěti let třikrát přestěhoval. Pokaždé postavil dům a zkultivoval přilehlou krajinu. Přestože to prováděl bez podpory místních domorodců, stanice prosperovaly.¹¹⁹ Oblasti Mabotsa a Chonuane byly připojeny ke kapské kolonii. Po krátkém návratu do Kurumanu v roce 1847 Mary porodila druhé dítě, dceru Agnes, a následně se rodina přestěhovala do bečuánského britského protektorátu k vesnici u řeky Kolobeng. Kolobeng byl mnohem příhodnějším místem pro život. Okolí Kolobengu sice také nepřekypovalo množstvím vláhy, ale bylo jí zde více než v Chonuane. Také půda se zde dala obdělávat. K Livingstonovi se přidal i Sešele se svým kmenem a vybudoval zde po misionářově boku nové mocenské centrum. Livingstonova rodina zde prožila nejlepší léta. Na pět let se z Kolobengu na východním konci pouště Kalahari, stal skutečný domov, kam bylo možné se pokaždé vrátit. Stěhování z Chonuane bylo náhlé a plné těžkostí, neboť neměli připraveno žádné nové místo k životu.¹²⁰

Snad největším úspěchem Livingstonovy misionářské kariery, byl křest náčelníka Sešele. Zdálo, že tento úspěch bude úplný, a že se přidají i ostatní domorodci. Ti se však báli, že křest může rozlítit kmenové duchy a dokonce se vyjadřovali urážlivě o náčelníkovi. Křtem se náčelníkovu chování změnilo, byl klidnější. Předtím kdyby někdo pověděl něco špatného, tak by ho zničil. Teď vše přijímal tiše a s pokorou. To naplňovalo Livingstonovo srdce radostí. Po bezmála půl roce však Sešele začal znovu

¹¹⁸ Boucher (ed.), s. 14.

¹¹⁹ Šustek, s. 38.

¹²⁰ Livingstone, David. To Dr. J. R. Bennet, Kolobeng (Bakwain Country), 23.6. 1848. In: Holmes, Timothy (ed.). David Livingstone: letters & documents, 1841-1872: the Zambian collection at the Livingstone Museum, containing a wealth of restored, previously unknown or unpublished texts. London, 1990, s. 30.

žít s jednou ze svých dřívějších manželek. Byla sirota, a proto ji nedokázal opustit. Tento exces David Livingstone Sešelemu velmi důrazně vyčetl a na čas byl vyobcován z církve. Náčelník si vzal kritiku k srdci, tento trest přijal velmi pokorně a učinil pokání. Poté, co Livingstone uznal, že náčelník byl potrestán dost, tak ho znovu přijal do církve. Až do konce života žil jako vzorný křesťan. Za pět let jeho práce v Kolobengu, často docházelo u místních obyvatel k nepochopení důsledné křesťanské praxe. Búrští farmáři však neuznávali křesťanské uvědomování černých obyvatel. To by umožnilo je stavět na stejnou úroveň s bílými osadníky. Livingstonea za to nenáviděli.¹²¹

V této době už zamýšlel jít ještě dále na sever, kde by v neprobádaných končinách šířil poselství boží, a kde by ho Búrové neohrožovali. Livingstone velmi energicky a neúnavně plánoval své cesty, a metody evangelizace. K uskutečnění těchto cest mu velice pomohli lovci William Cotton Oswell a Mungo Murray. S Williamem Oswellem se Livingstone poprvé setkal v Mabotse, kde strávil dva dny přípravami na tříměsíční safari. Oswell byl typickým viktoriánským aristokratem. Vysoký, elegantní, vzdělaný sportovec. To co ho s Livingstonem spojovalo, byla jeho dobrodružná povaha. Oswellovy vlastnosti jako vytrvalost, odvaha, bezúhonnost a vyrovnanost s těžkými podmínkami ho předurčovali být cestovatelem. Jeho úloha v následujících událostech se stala klíčovou. Oswell se stal sponzorem, který na všechny výpravy, kdykoliv bylo třeba, uvolnil peníze na financování a pořízení expedičního vybavení. Není divu, že si po všech těch zásluhách přisuzoval popřední pozici, která Livingstonovi příliš nevyhovovala. Přesto David Livingstone s Williamem Oswellem zůstali přáteli až do konce života.¹²²

¹²¹ Huxley, s. 34.

¹²² Ross, s. 57-60.

Jeho metodická práce, kterou uplatňoval na svých cestách k naplňování svých pracovních povinností při šíření evangelia, nesla své výsledky. Livingstone pilně studoval regionální dialekty, zvyky, sociální struktury a domorodá náboženství. Tím více se dostával do užšího kontaktu s místními. Dalo by se říci, že hlavně studium jazyků mu umožňovalo osobněji působit na lidi, když kázal o Kristově učení. Jeho sblížení s Afričany je dědictvím, které je v některých místech jeho působení viditelné dodnes. Výsledkem jeho metodologie bylo dílo, které se plně docenilo až mnohem později. Sestavil knihu gramatiky bečuánského jazyka, a vydáno bylo pouze třicet výtisků pro zambezskou výpravu.¹²³

V červnu 1849 se Livingstone společně s Oswellem a Murrayem zorganizovali novou výpravu na severozápad k poušti Kalahari, která měla za cíl velké sladkovodní jezero Ngami, o němž na cestách slýchal od domorodců už o několik let dříve. Toužil setkat s mocným náčelníkem kmene Makololo Sebetwanem o němž toho hodně slyšel. Expedice byla materiálně dobře podpořena. Robert Moffat, náčelník Bamangwatů Sekomi a Sešele ho od tohoto úmyslu odrazovali. Sešele ho varoval slovy: *„Nikdy poušť nepřejdeš, je to nemožné dokonce i pro nás černé, s výjimkou období, kdy je více deště než je obvyklé a poté mimořádně rostou vodní melouny!”*¹²⁴ Tím, kdo financoval vybavení pro cestu, byl dobrý přítel Oswell, na něhož David Livingstone nedal dopustit. Manželku s dětmi nechal v Kolobengu. Na cestu se vydali po období dešťů. To byl ideální čas z důvodu výskytu dešťové vody. Po několika týdnech došli na jižní okraj pouště, na území plné jedovatých hadů, štírů a dalších nebezpečných nástrah.¹²⁵

¹²³ Seaver, s. 110-111.

¹²⁴ Huxley, s. 39.

¹²⁵ Livingstone, David. *Missionary Travels...*, s. 91.

V kraji při poušti náhle byly podmínky horší a horší. Trpěli hlavně nedostatkem vody, důležité pro přežití. Ta se nedostávala jak posádce, tak tažným zvířatům. Od Křováků a Bamangwatů žijících při poušti, se naučili hledat vodu, která se skrývala v poušti v podzemních jamkách, v rostlinách, nebo hledali zdroje podle stop zvířat. Nacházeli velmi malé zásoby vody, což nevyřešilo jejich svízelnou situaci. Nedostatek vody zpomaloval postup. Za této situace si vzpomněli na Sešeleho slova a věštbu náčelníka Sekomiho, který jim prorokoval smrt: „*Budete zabiti Sluncem a žízní, a poté mne budou všichni bílí lidé obviňovat, že jsem vás nechránil.*“¹²⁶ Když si všichni mysleli, že už doopravdy zemřou, potkali stařenu. Stal se v očích členů výpravy doslova zázrak. Stařena jim ukázala cestu ke studni. Stařenu za pomoc obdarovali. Zachránila jim život takřka za pět minut dvanáct.¹²⁷

Po šesti týdnech nepředstavitelných muk, vstoupili do krajiny jako by z jiného světa. Přišli do údolí řeky Zouga vytékající z velkých jezer. Zbytek cesty asi dvě stě kilometrů, během tohoto těžkého, ale relativně bezpečného pochodu prvního srpna 1849 dospěli na severovýchodní konec, dosud Evropany nespátrného a neprozkoumaného, rozsáhlého jezera Ngami. Livingstone byl jezerem a jeho okolím fascinován. Provedl zde rozsáhlý výzkum a celé hodiny se potuloval po přilehlých lesích a březích jezera. Prozkoumal taktéž nebezpečnou řeku Zouga. Zde se zrodila jeho myšlenka o splavné řece napříč Afrikou, která by obchodně pomohla jak evropským tak především africkým zemím. Tato idea se stala významným motivem k pozdějším výpravám. Kvůli zhoršení počasí způsobené změnou ročního období bylo nezbytné se vrátit. Oswell slíbil, že se příští rok vrátí se člunem.¹²⁸

¹²⁶ Seaver, s. 118.

¹²⁷ Huxley, s. 39.

¹²⁸ Boucher (ed.), s. 21.

Když se Livingstone vrátil s karavanou zpět do Kolobengu, vypracoval velmi podrobnou zprávu o svých objevech. Zprávu rozeslal Londýnské misijní společnosti a Královské zeměpisné společnosti (Royal geographic Society) jejíž nový prezident sir Roderick Murchison usiloval o publicitu u veřejnosti. Tato zpráva o objevech signifikantně zvýšila povědomí o Davidu Livingstonovi. Dostal se tak do pozornosti širší vědecké i laické společnosti a získával postupně s dalšími zprávami na popularitě. Livingstone však byl velmi skromný a sám sebe neoznačoval za jediného objevitele jezera Ngami a za objevitele prohlásil i Oswella a Murraye.¹²⁹

V dubnu příštího roku se Livingstone po všech přípravách vydal znovu přes poušť až k jezeru a do povodí řeky Zouga. Oswell se ovšem zdržel a výprava na něj nemohla čekat. Na tuto expedici vzal s sebou i manželku s dětmi. Livingstone, již jako znalec místních zvyků, si byl vědom toho, že žena s dětmi je důležitá pro snazší navazování důvěry s místními kmeny, pro něž je bezženství nepřírozené.¹³⁰ Vážnost ženatého muže byla pro domorodce mnohem silnější, nežli u muže svobodného.¹³¹

Druhá cesta přes poušť již nebyla tak náročná. Znalosti z předchozí cesty se zúročily a navíc bylo po období dešťů, takže snadněji nacházeli cenné zdroje vody. Objevil se však nový problém, s nímž se ještě nesetkali, a byl velmi závažný. Tím novým problémem se stal zdánlivě neškodný hmyz. Tím hmyzem byla moucha tse-tse. Moucha tse-tse přenášela spavou nemoc a nemilosrdně hubila dobytek, který si výprava vzala jako tažný dobytek. Její kousnutí vyvolalo vnitřní krvácení a do několika hodin zvíře uhynulo. To, jak to byl významný problém David Livingstone potvrdil, tím že obrázek mouchy se objevil na úvodní strance jeho knihy *Misijní cesty a*

¹²⁹ Seaver, s. 115.

¹³⁰ Šustek, s. 42-43.

¹³¹ Ross, s. 48-49.

výzkumy v jižní Africe a stala se jistým symbolem obtíží cest. Přes potíže s tímto hmyzem se jim podařilo dojít k jezeru. Prvopočáteční nadšení brzy opadlo, když se následně u několika nosičů, ale rovněž i u Livingstonových dětí objevila spavá nemoc a malárie. Livingstone zjistil, že v okolí jezera je velmi vlhké klima, které příhodné pro množení komárů a šíření malárie. Proto nebyla tato oblast vhodná pro osídlení a bylo nutné se opět vrátit.¹³²

Při návratu do Kolobengu v červenci 1850, se děti částečně zotavily a skupina se setkala s Oswellem, jenž jel s dobře vybavenou karavanou. Livingstone nechal děti a manželku s Oswellem, aby je doprovodil zpátky domů. Manželka Mary cestu velmi protrpěla a záhy po návratu se narodilo jejich čtvrté dítě. Bohužel po dvou týdnech zemřelo. Mary přitom vážně ochuravěla. Následně byla převezena k rodičům do Kurumanu, kde u Moffatových nabírala ztracenou sílu.¹³³

Na začátku roku 1851 David Livingstone měl znovu v úmyslu vydat se k jezeru Ngami a do povodí řeky Zouga. Výpravy se znovu zúčastnila manželka s dětmi a Oswell opět výpravu zabezpečoval penězi. Livingstone si přál setkání s velkým náčelníkem Sebetwanem. Chtěl ho požádat o povolení se usadit na jeho území a z tohoto místa otevřít cesty k pobřežním oblastem. Před samotnou karavanou postupovali muži, kteří měli na poušti hloubit jámy pro zachytávání vody. Tím, že měli zajištěný přísun vody, mohli velkou rychlostí postupovat až do údolí řeky Zouga. Aby se vyvarovali ztrátám na dobytku kvůli mouše tse-tse, museli opakovaně jít jinou cestou. Krajina, kterou museli projít, byla nejhorší, co do té doby zažili. Nejvýznamnějším problémem se jako obvykle stala voda, které bylo v oblasti nedostatek. Další těžkosti způsobilo vedení průvodce, který ztratil směr a bloudil po dobu pěti dní. Během těchto pěti dní výprava

¹³² Livingstone, David. *Missionary Travels...*, s. 115-117.

¹³³ Seaver. s. 128-129.

spotřebovala veškeré zásoby vody. Nejvíce nedostatkem vody trpěli manželka a děti. Nikdo si však nestěžoval. Pátého dne byly zachráněny životy členů výpravy. Byl nalezen malý zdroj vody, bohužel pro výpravu při cestě vyhynul všechn jejich dobytek. Navzdory všem nástrahám a útrapám došli k řece Chobe, kde se stočili západním směrem k hlavnímu městu Makololů Linyati. Zde je srdečně přijal náčelník Sebetwane.¹³⁴

Srdečné přijetí bylo výsledkem dávného přání náčelníka navázat přátelství s bílým mužem.¹³⁵ Díky Sebetwanově přízni Livingstone dostal vše, co potřeboval. Náčelník také oceňoval, že s nimi společně cestuje také žena s dětmi. Vzájemná důvěra mezi Livingstonem a Sebetwanem byla na vysoké úrovni, proto také jako k žádnému jinému Afričanovi nechoval takové přátelství.¹³⁶

Sebetwane byl znám jako náčelník, kterého se obával i Mzilikazi. Proto byl David Livingstone rád, že měl pro své plány podporu takového silného muže, jehož vliv dosahoval po celém horním toku řeky Zambezi. Nadějný plán do budoucna narušila tragická událost. Několik dní potom, co se s rodinou usadil na tomto území, Sebetwane onemocněl v důsledku starého zranění. David Livingstone po jeho ošetření poznal, že jde o beznadějný případ, který byl bez operačního zákroku a v daných podmínkách velmi riskantní.¹³⁷ Nemohl nic podniknout. Nemohl nic udělat také z toho důvodu, neboť v případě neúspěchu riskoval životy všech členů výpravy. Proto s náčelníkem strávil poslední hodiny. Náčelník Sebetwane byl velkým příslibem pro Livingstonovu misijní práci. Pozorně poslouchal kázání a . Tato událost zasáhla všechny osady v okolí. Afričané většinou v těchto případech cizince označovali za viníky. Naštěstí se nikdo nemstil.

¹³⁴ Livingstone, David. *Missionary Travels...*, s. 236.

¹³⁵ Šustek, s. 44.

¹³⁶ Ross, s. 44.

¹³⁷ Šustek, s. 45.

Dědička trůnu Močisane hosty podporovala a povolila Livingstonovi dále kázat a podporovala ho stejně jako její otec.¹³⁸

Zanedlouho po odchodu z Linyanti po sto třiceti mílích u Šešeke Livingstone učinil další objev, který dalekosáhle ovlivnil jeho příští život. V červnu 1851 Livingstone a Oswell došli k hornímu toku řeky Zambezi. Mohutná řeka představovala pro Livingstona ideální ústřední dopravní komunikaci pro široké využití. Kraj v okolí řeky představoval mnohem širší území, než si dovedl představit. Livingstone ve své knize napsal: „*Byli jsme odměněni objevem řeky Zambezi, ve středu kontinentu. To byl nejdůležitější bod, pro který dříve nebyla řeka vůbec známá. Všechny portugalské mapy ji představovaly jako tekoucí dále na východ, kde jsme teď byli. A pokud vůbec něco jako řetězec obchodních stanic existoval po celé krajině mezi zeměpisnými šířkami 12. a 18. stupně, tak tato velkolepá část řeky musela být známa už dříve.*“¹³⁹ Zdálo se, že to je větší triumf než objevení jezera Ngami. Záhy se však ukázal kraj jako velmi nehostinný. Kraj se nacházel v nížině nadměrně prosycené vodou. Tyto vlastnosti představovaly významné zápory, neboť v období dešťů zde probíhaly rozsáhlé záplavy, a v teplých obdobích byla oblast zamořena komáry. Expedice se pohybovala v této oblasti, v době sucha, a aby se vyhnula zónám s výskytem malárie. To znamenalo jít dlouhou oklikou a sestoupit do míst, kde byl nižší výskyt vody.¹⁴⁰

Prozkoumání horní toku řeky Zambezi otevřelo nové možnosti pro rozvoj regionu, ale také odhalilo jeho temnou stránku v podobě obchodu s otroky, jehož hrůzy byl v oblasti svědkem a otrásalo jím. Netrvalo dlouho a zjistil, že i lidé náčelníka Sebetwane v menší míře participovali a vydělávali na tomto obchodu. Otroci byli většinou u portugalských a

¹³⁸ Blakie, s. 110.

¹³⁹ Livingstone, David. *Missionary Travels...*, s. 103-104.

¹⁴⁰ Blakie, s. 138.

arabských obchodníků směňováni za pušky.¹⁴¹ Pro Livingstona otroctví představovalo jeden ze základních problémů lidstva, nekonečné zlo, které lze porazit jedinečně křesťanskou vírou a regulérním obchodem. 13. srpna 1851 opustili břehy řeky Chobe a měsíc poté, 15 září 1851 se Mary u řeky Zouga narodilo páté dítě, syn William Oswald. Livingstone s manželkou ho pojmenovali po nevěrnějším příteli. Synovi však často říkali Zouga podle místa jeho narození. Aby neriskoval životy manželky a dětí, rozhodl se rodinu poslat domů lodí z Kapského města, k němuž dospěli za osm měsíců a pětistých milích.¹⁴²

Tím, že poslal rodinu do Británie, doufal, že za svou misijní službu LMS zajistí jeho rodinu v případě, že by se nevrátil. Na začátku roku 1852 výprava dorazila do Kolobengu, kde musel zajistit nezbytné zásoby a vůz, aby mohli vůbec dorazit do Kapského města. Za to utratil veškerý svůj roční plat. 23. března 1852 Livingstone došel do Kapského města, bez peněz a v hadrech. Oswald opět Livingstona založil, přičemž tvrdil, aby se vyhnul jeho díkům, že tyto peníze mu patří, protože je získal v Bečuánsku za sloní kůže a slonovinu. Po jedenácti letech byl znovu v civilizaci, na níž si za ty léta odvykl. Ke konci dubna roku 1852 Mary a čtyři děti odpluli z Kapska do Británie.¹⁴³

Během svého pobytu v Kapském městě se seznámil s královským astronomem Thomasem Maclearem. U něj se učil základům zeměpisných měření a pozorování noční oblohy. S Maclearem se Livingstone spřátelil a posílal mu výsledky svých měření ke konzultaci. Astronom byl z Livingstonových schopností nadšen.¹⁴⁴ Později o něm napsal: „*Nikdy jsem nepoznal nikoho, kdo by sotva znal metody geografických pozorování,*

¹⁴¹ Šustek, s. 46-47.

¹⁴² Northcott, s. 36.

¹⁴³ Huxley, s. 52.

¹⁴⁴ Livingstone, David. *Missionary Travels...*, s. 103-104.

nebo určování polohy, a stal se tak brzo odborníkem, který je schopen zaznamenávat pozorování měsíce, a zeměpisnou délku a šířku během patnácti minut. Jeho pozorování směru řeky Zambezi...jsou nejkvalitnější ukázky, s kterými jsem se kdy setkal.“¹⁴⁵

V červnu 1852 z Kapského města vyrazila karavana do Kolobengu, která podnikla zastávku v Kurumanu. Přijela s drobným zpožděním, protože posel jeden z tažných volů. Další zdržení karavanu postihlo v Kurumanu z důvodu opravy jednoho z vozů.¹⁴⁶ Podle Livingstona to bylo boží znamení. Současně s jejich cestou do Kurumanu, vytáhl náčelník Sešele se svými válečníky proti Búrům, kteří se domnívali, že Livingstone popudil domorodce k opozici. V tu dobu současně Kolobeng padl za oběť ničivému útoku dobře vyzbrojeného búrského komanda. Snad by zabili i Livingstona, kdyby byl přítomen. Sešeleho tažení však skončilo debaklem. Búrové v boji zabili šest desítek Bakwanů, odvedli dobytek a mnoho žen a dětí zajali jako otroky. Samotnému náčelníkovi se podařilo vyvázat.¹⁴⁷

Za dalších několik dní dorazila karavana do zničeného Kolobengu. Žádný domov už neexistoval. Ten po búrském nájezdu ležel v troskách. Stanice byla kompletně zničena a vybavení vyrabováno, včetně léků, vzácných knih a Livingstonových poznámek. Barbarství, nad kterým se podívovali i vzdělaní Búrové. David Livingstone komentoval tuto zkázu: „*Snad bych jim to i odpustil, kdyby mé léky a knihy použili, ale trhání, rozbíjení a pálení je za mezí slušnosti.*“¹⁴⁸ Navzdory obrazu totální zkázy, to s Livingstonem téměř nijak neotřásl. Dokonce byl i rád, neboť se uvolnil pro založení další stanice. Kromě stanice našli vylištěnou i vesnici

¹⁴⁵ Huxley, s. 75-76.

¹⁴⁶ Šustek, s. 49.

¹⁴⁷ Seaver, s. 152-154.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 52.

Bakwanů. Sešele se svým lidem odešli, aby našli bezpečnější místo před suchem a nájezdy búrských komand.¹⁴⁹

3.4 Cesta napříč střední Afrikou

V červnu roku 1852 odstartovala Livingstonova anabáze napříč Afrikou od západu na východ, která mu vynesla slávu doma i ve světě a která se významně zapsala do světových dějin a dějin zeměpisných objevů. Sláva však nebyla zadarmo. Bylo mu čtyřicet let a víra mu pomáhala zdolat nehostinné podmínky, kdy musel pít i znečištěnou vodu a velmi chudě se stravovat, aby vůbec přežil. Vždy oplýval optimistickou náladou.¹⁵⁰ Díky ní byl schopen přetrpět značné obtíže. K úspěchům této výpravy přispěla Livingstonova povaha. Dokázal se vcítit do života Afričanů. Jeho misijní úspěchy zapříčinilo zdvořilé a laskavé chování. Řídil se zásadou „Chovej se tak, jak chceš, aby se ostatní chovali k tobě“.¹⁵¹

V Kolobengu ho zastihla zpráva od LMS, že mu bylo uděleno povolení k průzkumu oblasti dále na sever do země kmene Makololo. Karavana se z Kurumanu vydala na cestu do vesnice Linyati u řeky Chobe, kam po mnoha útrapách, po bezmála roce cesty v květu 1853 dorazili. Makololové se od jeho poslední návštěvy změnili. Po Sebetwanově smrti vládu zdědila jeho dcera Močisane. Ta se, však zřekla trůnu ve prospěch svého osmnáctiletého bratra Sekelatua.¹⁵²

Pomyslné jablko padlo v případě Sekelatua hodně daleko od stromu a po svém otci nezdědil ty vlastnosti, pro které ho Livingstone obdivoval. Sekeletu často naslouchal kázáním, odmítal se však zdát tradičního mnohoženství. Dále byl velmi pověřčivý. Například se odmítal se naučit

¹⁴⁹ Norhtcott, s. 50-53.

¹⁵⁰ Šustek, s. 49.

¹⁵¹ Livingstone, David. *Missionary Travels...*, s. 139.

¹⁵² Tamtéž, s. 139.

číst, domníval se, že ho to zkazí.¹⁵³ Krajina v okolí vesnice Linyati byla zamokřená a zamořená komáry infikovanými malárií. Zde se David Livingstone poprvé za dvanáct let afrického pobytu nakazil malárií. Po dalších mnohočetných nákazách si její následky nesl po zbytek života. Součástí jeho životního postoje bylo minimálně vnímat tělesnou trýzeň. Tato vlastnost byla často i negativem, protože nechápal lidi, kteří si stěžovali na bolesti. Sekelatuovi čarodějové ho se snažili uzdravit, nakonec se evropské léky ukázaly jako ty pravé. Vynalezl vlastní recepturu léku proti malárii na bázi chininu v kombinaci s látkami tradiční africké medicíny.¹⁵⁴

Makolové byli velmi přívětiví. Poskytovali vše, co David Livingstone potřeboval. Měl příležitosti předávat prostřednictvím kázání Kristovo poselství lidem z kmene. Neztratil ani vteřinu, kterou mohl investovat do křesťanské konverze místních obyvatel a reakce posluchačů si zaznamenával do zápisníků. Makolové poslouchali jeho kázání, nikdy však k nové víře nepřilnuli. Poslouchali, ale zdálo se, že bez zájmu. Situaci okomentoval: „*Poslouchali, ale nikdy se nedomnívali, že se pravda musí vtělit do jejich současného života*“¹⁵⁵ Pro méně zkušeného misionáře to mohlo být deprimující. Livingstone to však vzal jako životní výzvu a doufal v pokrok. O tom, že je v nedohlednu, se sám přesvědčil. Při cestě napříč Afrikou poznal otrokářství v plné síle. Ve chvílích, kdy pociťoval úzkost, že nejde vše tak by chtěl, uklidňovalo vědomí, že pokládá základy lepšího světa, které dokončí až další pokolení. I třicet let po Livingstonovi, bylo jeho dílo, které započal, viditelné. Někteří stařešinové dokázali z paměti doslovně přeříkat Livingstonova kázání. Mezi Afričany se cítil jako by byl mezi svými. Měl ihned jasno, že zde by chtěl žít s rodinou.

¹⁵³ Šustek, s. 50-51.

¹⁵⁴ Seaver, s. 177.

¹⁵⁵ Huxley, s. 55.

Jeho názor se změnil až po brutalitách, kterých byl svědkem. Sekelatu měl nevlastního bratra Mpepeho. Ten chtěl bratra sesadit. Komplot spřádal již před Livingstonovým příchodem. Měla vypuknout vzpoura s pomocí otrokáře ze západního pobřeží. Mpepe požádal o slyšení a když se zdálo, že nastala vhodná chvíle, aby Sekelatu zabil, objevil se David Livingstone a plán nevědomky překazil. K Sekelatuovi se donesly informace o vzpouře a nechal bratra popravit. Co ho však nejvíce šokovalo, byly následující události po odhalení vzpoury. Sekelatu s bojovníky vtrhl do vesnice, kde žil otec popraveného bratra. Mpepův otec byl vyslýchán za použití mučení, zda o vzpouře věděl. Najednou však Sekelatu vyskočil a starého muže hodil mezi bojovníky, kteří jeho a ostatní zajatce rozsekali sekerami a kusy těl naházeli do řeky mezi krokodýly. Zděšenému Livingstonovi nebylo dovoleno zasahnout.¹⁵⁶

Činem, kterého se Sekelatu dopustil, byl tak Livingstone znechucen, že byl rozhodnut usadit se jinde. Znechutily se mu hádky a vraždy, které se běžně mezi místními lidmi odehrávaly. V této době v něm vyvstalo přesvědčení, je potřeba pohanství zcela vymýtit a podle vzoru Krista je obrátit na pravou víru. V opozici ke krutostem začal vnímat krásu kolem sebe. Za několik let své mínění o domorodcích přehodnotil. Hodnotil je pozitivně, protože navzdory svéráznému chování, mají i kladné vlastnosti.¹⁵⁷ Později byl velmi hrdý na to, že může být součástí kmene Makololo. Později mezi členy výpravy byli i dva příslušníci kmene, a ti ho doprovázeli na západní pobřeží a nikdy nezapomněl být vděčný za jejich službu. Na pobřeží znovu spatřil řadu otroků v řetězech a docházelo mu, že tento nechutný obchod se po střední Africe šíří jako epidemie.¹⁵⁸

¹⁵⁶ Blakie, s. 138-139.

¹⁵⁷ Šustek, s. 53-54.

¹⁵⁸ Ross, s. 88-89.

Jak už bylo dříve řečeno, Livingstonovým záměrem bylo otevřít Afriku západní civilizaci a obchodu. Důkazem odhodlání v této je výrok, který napsal v dopise svému švagrovi Robertu Moffatovi v reakci na hrůzy otrokářů: „*Otevřu Afriku, nebo zahynu!*“¹⁵⁹ Pečlivě přemýšlel, kam se vydat nejdříve zda se má vydat na západní nebo východní pobřeží. Nakonec padla volba na západní pobřeží portugalské západní Afriky do São Paulo de Loanda. Pro svůj záměr získal samotného náčelníka Sekelatua, kterému vysvětlil výhody spojení s pobřežím. Od náčelníka získal dvacet sedm nosičů, několik bojovníků. Vezl také pomůcku ke svým kázáním v podobě zařízení pro promítání obrazů světců Laterny Magiky. Jeho výprava rovněž měla za úkol prozkoumat kraje, kterými budou procházet, proto ve výbavě nechyběly přístroje pro zeměpisná měření. Během cesty do deníku popisoval krásy přírody, což bylo také jisté rozptýlení po únavném cestování. Na začátku roku 1854 nastoupilo období dešťů. Po měsíce karavana postupovala v mokřinách a spaní na vlhké zemi se stávalo rutinou. V kraji nebylo jediné suché místo.¹⁶⁰

Již brzy po opuštění Linyati, vešli do kraje rozkládajícího na horním toku Zambezi nazývaný Barotsko. Zde byli opět konfrontováni s obchodováním s otroky. Ten v oblasti praktikovali Portugalci ve spolupráci s kmenem Mambari. Tento kmen s portugalskou krví byl již před rokem Livingstonovi a Oswellovi znám, ale teprve nyní poznali kruté směnování chlapců za pušky. Makololové prohlásili, že tyto praktiky odmítají a nikdy se k nim nesníží. Tajně však prahli po palných zbraních. Již roce 1851 Livingstone upozorňoval na otrokářské praktiky tohoto regionu a naléhal na vedení Londýnské misijní společnosti za zřízení další stanice dále na severu, aby bylo možné v tomto regionu šířit evangelium

¹⁵⁹ Huxley, s. 59.

¹⁶⁰ Northcott, s. 43.

k podpoře zničení otrokářství. Livingstone udržoval styky s jedním z členů vedení LMS J. J. Freemanem, kterému napsal: „*Uvidíte z doprovodného náčrtku, jaký obrovský kus země byl otevřen Bohu a Jeho prozřetelnosti. Jestliže máme sem vstoupit a osídlit ji, musíme být schopni v průběhu pár let zastavit obchod s otroky o čtvrtinu.*“¹⁶¹ To byl Livingstonův cíl. Zbavit okolí řek od portugalského a arabského obchodu s otroky, který bujel na obou stranách kontinentu a přinést legální obchod, Zároveň s tím samozřejmě africké obyvatele konvertovat na pravou víru a naučit je způsobům evropské civilizace.¹⁶²

Dále pochodovali západním směrem podél řeky Leebe až do města Shinte. Tam je místní náčelník přijal s barbarskými postami. Náčelník byl oblečen do leopardí kůže a jeho trůn obklopilo na tisíc lidí, z toho tři stovky válečníků, a stovka manželek sedících za trůnem. Zde karavana tábořila na dva týdny. Náčelník se ukázal být přátelsky nakloněn. Poskytl průvodce, jenž je doprovodil do kraje Lobane. V tomto kraji bylo díky nadměrného množství vody všude bláto. V pralesích bylo temno a dusný vzduch. Nejhorší bylo, že voda byla často tak silně znečištěna, až nebyla vhodná tak ke konzumaci. Druhým problémem byl nedostatek potravin. Nebylo co lovit a maso padalo za oběť darům náčelníků, skrze jejichž území museli projít. Poráželi zvíře a zvířetem, až jim nezbylo ani jedno a David Livingstone byl nucen náčelníkům rozdávat své osobní věci.¹⁶³

Po nesčetných útrapách a obtížích, značně podvyživení a nemocní, 31. května 1854 stanuli na portugalském území na pobřeží Atlantiku v São Paulo de Loanda, kde mnozí členové expedice měli za to, že jsou na samém

¹⁶¹ Huxley, s. 56.

¹⁶² Seaver, s. 278.

¹⁶³ Blakie, s. 149-150.

konci světa.¹⁶⁴ Konečně skončilo období nedostatku, a mohli načerpat novou energii.¹⁶⁵

Vzdálenost z Kapského města urazili za dva roky, a činila více než patnáct tisíc kilometrů. Britský konzul v Loandě sir Edmund Gabriel byl šťasten z Livingstonova úspěchu. Z Loandy, kam se přestěhoval, posílal zprávy do Británie přátelům a rodině. Nashromážděné poznatky zapisoval do cestovních deníků. Livingstonův zdravotní stav byl po skončení putování velmi špatný, proto během svého pobytu v Luandě musel být důkladně ošetřován. Kapitán lodi Polyphemus poskytl lodního lékaře, aby pro Livingstona zajistil řádnou péči. Kapitán mu navrhl možnost odjet domů do Británie. Po dlouhém rozhodování, však odmítl. Dal lidem Makololo slib, že je dovede zpět do Linyate. Současně se mu však v hlavě rodily myšlenky cesty na opačnou stranu kontinentu, na západní pobřeží a přejít tak celou Afriku. Rozhodl se tak kvůli obchodu s otroky. V Loandě se setkal s jedním z velitelů protiotrokářských křižníků, které brázdily západní pobřeží a hledaly otroky na cizích lodích. Tím mužem byl nadporučík námořnictva a velitel křižníku HMS Pluto Norman Bedingfield. S ním navázal přátelství a v následující vládní expedici jmenován kapitánem lodi. V Loandě se rovněž potkal s tamním katolickým biskupem, který se pilně zajímal o misionářova dobrodružství. Livingstone navštívil zdejší kostel a navzdory své jiné konfesijní příslušnosti, se zúčastnil oslav božího těla.¹⁶⁶

Cesta zpátky do vnitrozemí zabrala skoro rok, ale postup byl celkem svižný, jak napsal v dopisech Královské zeměpisné společnosti: *„Obchodníci cestovali deset dní v měsíci a urazili sedm mil denně, zatímco*

¹⁶⁴ Šustek, s. 54.

¹⁶⁵ Northcott, s. 46.

¹⁶⁶ Blakie, s. 156.

my cestovali dvacet dní a denně ušli deset mil.“¹⁶⁷ Když už se karavana nacházela hluboko ve vnitrozemí, loandský konzul Edmund Gabriel vyslal běžce se zprávou o krymské válce, jež se nacházela v konečné fázi a přitom mu po dvou měsících došel i dopis z domova.¹⁶⁸ Při pohledu na hory tyčící se v srdci Afriky, se začal Livingstone zajímat, kde se rodí mocné řeky jako Kongo, Zambezi a největší z nich majestátní Nil. V červnu roku 1855 se skupina blížila malému jezeru Dilolo, a v Livingstonově mysli se formulovala teorie o tom, kde pramení řeka Zambezi. Toto jezero obklopené rovinou, poskytující část vodstva řece Kassai dodávající vodu do Atlantiku a Zambezi tekoucí do Indického oceánu. Došel k závěru, že rozvodím je planina kolem jezera, nikoliv hory. To byl důležitý objev, který předpověděl již před lety na základě zkoumání map Roderick Murchison a prezentoval ho na zasedání Královské zeměpisné společnosti v roce 1852. Livingstone měl výbornou příležitost tuto myšlenku ověřit v terénu. V červenci roku 1855 se po obtížné cestě Livingstone vrátil do kraje kmene Makololo. V Linyati ho čekalo pompézní přivítání, které ani při nejmenším nečekal a dosud nepoznal. Na příští den Livingstone sloužil bohoslužbu, při níž kázal o dobrotě všemohoucího, jenž ho ochránil před nespočtem nebezpečím.¹⁶⁹

Z každé vesnice, kterou karavana prošla, byl poslán dar pro Sekelatua v podobě vola. Z darů, které Sekeletu dostal, byl velmi potěšen. S vidinou velkého bohatství podpořil další výpravu, kterou znovu vedl David Livingstone. Vůz, který zde Livingstone zanechal, se zachoval, a o koně se místní dobře starali. Ve volných chvílích psal dopisy do Británie a zpracovával ohromné množství geografických dat, které získal při své cestě

¹⁶⁷ Šustek, s. 55.

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 55.

¹⁶⁹ Livingstone, David. *Missionary and Travels...*, s. 850.

napříč střední Afrikou. Rostoucí Livingstonova popularita mu velmi pomáhala v jeho práci kázat o evangeliu a obracet na pravou víru.¹⁷⁰

U Linyati, kde se Livingstone nacházel, plánoval postavit novou misijní stanici. Setkal se s Arabem Ben Mabibem. Ten dlouze vypravoval o jezerech Nasa, Tanika a dalších. Nově nabyté informace začaly Livingstona zajímat a měl velký zájem je ověřit. Třetího listopadu 1855 započal svou výpravu východním směrem k pobřeží Indického oceánu. Náčelník Sekeletu opět expedici zásoboval vším potřebným, slonovinou a poskytl jí skupinu nosičů. Již po několika dnech, učinil objev, který Livingstona proslavil jak doma tak ve světě. Objevil obrovské vodopády, které na počest britské královny pojmenoval Viktoriiny. Tyto vodopády byly známy u domorodců již mnohem dříve, ale teprve Livingstone byl prvním Evropanem, který je spatřil a popsal. Oblaky jemných vodních kapiček stoupaly vzhůru jako obrovité sloupy a vydávaly hrozivý zvuk. Domorodci vodopády nazývali „Mosi oa tunya“ - hřmící kouř. Později na tento zážitek vzpomínal s velkými emocemi.¹⁷¹

Trasa expedice vedla podél řeky Zambezi, a místem kde se do ní další velká řeka Loangwa. Na tomto místě museli tuto řeku přejít. Zde David Livingstone zažil hodiny strachu. Místní náčelník Mbuwa byl nedůvěřivý, i poté co ho expedice obdarovala, a ač se projevoval celkem přátelsky. Ukázalo se však, že přátelství je pouze předstírané a spřádal plány jak Livingstona s ostatními zničit.¹⁷² U jednoho z míst, kde bylo možné přebrodit řeku, se shromažďovali Mburumovi bojovníci s cílem obklíčit a pobít členy expedice. Livingstone se svůj osud vložil do rukou božích a okamžitě začal modlit. Přesun na druhý konec trval dlouho. Lidé se vším potřebným nákladem byli přepraveni pomocí jedné kánoe.

¹⁷⁰ Livingstone, David. *Missionary and Travels...*, s. 489.

¹⁷¹ Ross, s. 101-102.

¹⁷² Šustek, s. 57.

Livingstone jako vůdce výpravy zůstal na břehu jako poslední. Náčelníkovi na usmířenou daroval své osobní předměty, které příští den získal nazpět.¹⁷³

Cesta na pobřeží Indického oceánu skýtala mnohem méně překážek, než předchozí pochod na západ. Již od počátku objevení řeky Zambezi, Livingstonea zajímala její splavnost po celé délce jejího toku a s tím spojené případné využití. Na podrobnější inspekci řeky mu však nezbyl čas, opustil Afriku. Když 20. května dorazil konečně na pobřeží Indického oceánu, dostihl ho dopis od Londýnské misijní společnosti se sdělením, že ho chválí za dosavadní práci, ale nemůže ho již podporovat. Pro Livingstonea to bylo samozřejmě hluboké zklamání. Z dopisu usoudil, že již nemá povoleno postupovat na sever od stanice Kolobeng. Pochopil, že zřejmě za tím stojí kritika jeho kolegů, pracujících z pohodlí na jihu. Velmi popuzen, že nemohl šířit evangelium na východ od země Makololů rozhodl se vrátit domů do Británie. Před odchodem David Livingstone zajistil, aby bylo o Sekelatuovi muže, kteří ho doprovázeli dobře postaráno do doby, než se vrátí zpět do Afriky.¹⁷⁴

Po šesti těžkých týdnech se dostal do Kapského města a odtud plul lodí na ostrov Mauritius, kde se pár týdnů zotavoval. Odtud se plavil do Marseille a do Doveru do Velké Británie, kde 9. prosince roku 1856 přistál v Southamptonu. Za svůj úspěch však zaplatil vysokou cenu. Při mezipřistání v egyptské Káhiře se dozvěděl, že jeho otec zemřel. Livingstonem tato zpráva otřásla. Dohromady s cestou z Kapského města urazil cestu dlouhou šest tisíc mil a trvala čtyři roky. Z celého prvního Livingstonova působení jasně vidíme, že prvotní cílem bylo působit ve vybudovaných misiích, ale od roku 1852 se pomalu přesouval k zájmu o neprobádaná místa. Stával se tak stále více badatelem nežli misionářem,

¹⁷³ Blakie, s. 59.

¹⁷⁴ Ingersoll, s. 143-144.

což si nikdy nepřipouštěl. Zeměpisná bádání s etnografickými výzkumy, byly až produktem jeho smyslu pro pozorování všeho kolem sebe. Z hlediska geografie si Livingstone při svém zaznamenávání cesty napříč Afrikou, vedl velmi profesionálně. Což byl také důvod, proč výpravy zdobily úspěchy a těšily veřejnému zájmu. Nepřestal věřit ve své boží poslání osvětit svatým světlem temný africký kontinent.¹⁷⁵

3.5 První návrat do Británie 1856-1858

Livingstone se při návratu do Británie nemohl dočkat na shledání s manželkou a dětmi. Z přístavu v Doveru spěchal do Southamptonu, kde na něj čekala rodina s přáteli. Do příjezdu se šířili zprávy, že na výpravě zemřel. To však nebyla pravda a v přístavu ho vítaly davy jásajících lidí. Ze Southamptonu odjel do Londýna, aby referoval o svých objevech.¹⁷⁶

Královská zeměpisná společnost pozvala Davida Livingstona na slavnostní uvítání, na němž byl oceněn za svou práci. Po celou dobu svého pobytu v Británii se Livingstone stal zájmem široké veřejnosti. U ní byl znám především z dopisů, v nichž odesílal data vědecké komunitě. O jeho misijnářské práci se příliš nevědělo. Veřejnost se tak primárně dozvěděla o jeho objevech jezera Ngami, Viktoriiných vodopádech i jeho cestě napříč kontinentem. Díky tomu jeho popularita rostla a stal ze z něj národní hrdina, na nějž byli všichni Britové hrdí. Jeho příjezd byl vždy událostí. Kdekoliv se ukázal, chtěli všichni spatřit toho muže, co překonal bezpočet překážek. Lidi dále přitahoval svým křesťanským duchem, povahou a chováním. V lidech vyvolával silnou důvěru.¹⁷⁷

Díky němu lidé poznali, že vnitrozemí Afriky není pustým a neobydleným místem. Afrika od té doby lákala obchodníky rozšířit tam své

¹⁷⁵ Seaver, s. 279.

¹⁷⁶ Blakie, s. 186.

¹⁷⁷ Seaver, s. 281.

aktivity. Díky Livingstonovi se zvýšila pozornost misijních společností a soukromých podporovatelů. Královská zeměpisná společnost připravila shromáždění, kterému předsedal lord Shaftesbury, na němž následně přednášel David Livingstone. Omlouval, že nehovoří plynule, ale poslední roky mateřský jazyk téměř nepoužíval. Ve svém projevu upozornil, že vše co činil, dělal pro povinnost misionáře a za hlavní cíl označil zničit obchodování s otroky.¹⁷⁸ Za to si vysloužil uznání a chválu, ale zůstal skromný. Livingstone byl také pozván na audienci ke královně. Těšilo ji, že se Afričané ptají na její zdraví a kolik má krav. Při všech těch přednáškách a různých programech vždy myslel na to, až bude zase se svými nejbližšími.¹⁷⁹

Odbornou veřejností byl Livingstone požádán, aby sepsal své zážitky do cestopisu. Na knize pracoval téměř půl roku. Kniha, která dostala název *Misijní cesty a průzkumy v jižní Africe* vydaná roku 1857 John Murrayem, sklídila ihned obrovský úspěch. Kniha byla tak úspěšná, že bylo připraveno ještě dalších šest vydání. Úspěch knihy překvapil i samotného Davida Livingstona a pochopitelně mu to dělalo obrovskou radost.¹⁸⁰

Zisk z prodeje mu umožnil zajistit rodinu a postavit si malý domek v Hamiltonu. Splatil tak dluh vůči rodině. Kniha je jedinečná díky své informační hodnotě. Najdeme v ní přesné informace o krajině, zvycích místních obyvatel, fauně a floře a mnohé další poznatky. Je napsána sice stroze, ale poutavě a srozumitelně. Pasáže kapitol jsou prokládány příhodami, které se na cestách udály a to bez přílišného přehánění. Po dokončení svého cestopisu uspořádal cyklus přednášek. Byl hostem Britské společnosti v Dublinu, byl pozván do Manchesteru, kde obchodní komoře ukazoval druhy výrobků domorodých obyvatel, které přivezl a přitom

¹⁷⁸ Šustek, s. 62-63.

¹⁷⁹ Northcott, s. 51.

¹⁸⁰ Huxley, s. 92.

přesvědčoval o důležitosti a potenciálu nového trhu. Rok a čtvrt byl glorifikován, objížděl města, dostával čestné tituly. Jeho srdce to však nezměnilo. Zůstal sám sebou, misionářem a průzkumníkem, jako kdyby byl mezi africkými přáteli.¹⁸¹

Jedna věc, která ho velmi trápila, byl jeho vztah k Londýnské misijní společnosti. Způsob financování LMS vnímal spíše zátěž, která ho činila hodně závislým na vůli jejího vedení. Někteří přátelé se domnívali, jestli se neodvrátil od své zbožnosti. Davidovi Livingstonovi však šlo pouze o to, aby mohl svobodně dělat svou práci a naplňovat svůj program. Tyto podmínky mu mohla zajistit pouze nabídka od vlády, která mu zajišťovala. Příležitost vymanit se z vlivu misijní společnosti, přinesla nabídka jmenovat ho do funkce konzula pro východní Afriku v Quilimane s platem pět set liber ročně. Funkce konzula mohla zajistit další formy výpomoci pro své záměry.¹⁸² V této době se zaměřil hlavně na obchod s otroky, s kterým mohl z pozice nové funkce mnohem lépe bojovat. Nabídku proto přijal. Již před tím, než v létě 1856 odjel z Quilimane napsal portugalskému králi dopis, ve kterém mu děkoval za ochotu úřadů ve věci otroků a popsal mu celý tento barbarský systém. Od krále Livingstone dostal zdvořilou odpověď a nepochyboval, že nedojde k nápravě. Později se však dozvěděl, že to byla jen jedna velká intrika, a ve skutečnosti Portugalci podnikali vše, aby podezřelá britská expedice neohrožovala jejich lokální zájmy.¹⁸³

Ke konci roku 1857 Davida Livingstona pozvali předáci univerzity v Cambridge na velké shromáždění, kterému předsedal profesor Sedgwick. Při této úříležitosti přednesl tamním studentům svou řeč. Krátkými trhavými větami popisoval Afriku a její obyvatele, jako by citoval ze své knihy. Jeho přednáška silně zapůsobila zejména slova vyzývající k misijní

¹⁸¹ Ross, s. 116-117.

¹⁸² Šustek, s. 65-66.

¹⁸³ Seaver, s. 308.

činnosti: „*Otevřeně žádám Vaší pozornost k Africe. Vím, že několik let jsem byl v této zemi odloučen, která je nyní otevřena. Nedovolte ji znovu uzavřít. Vracím se do Afriky, abych se pokusil vytvořit cestu pro obchod a křesťanství. Chcete-li pokračovat v práci, kterou jsem začal, to nechám na Vás!*“¹⁸⁴ Tento proslov podnítil vznik misijní společnosti *Univerzitní misie ve střední Africe* (Universities Mission to Central Africa), u jejího zrodu stály univerzity v Cambridgi, Oxfordu, Dublinu a Durhamu. Univerzitní misie svým způsobem misijní činnosti navazovala na dílo Davida Livingstona.¹⁸⁵

Na začátku roku 1858 britská vláda na základě Livingstonových poznatků připravovala výpravu k řece Zambezi. Na rozdíl od jeho předchozí cesty tato expedice měla být velká, s rozsáhlou vládní podporou a vědeckou základnou pro prospekci krajiny na nerostné suroviny a pro studium fauny a flory. Livingstonovi bylo nabídnuto vést tuto výpravu a sestavit pro ni tým vědeckých pracovníků a zajistit materiál. Skromný David Livingstone se tohoto úkolu zhostil s maximálním nasazením. V únoru byla uspořádána na jeho počest slavnost a 10. března 1858 s manželkou odplul zpět na africký kontinent.¹⁸⁶

¹⁸⁴ Huxley, s. 105.

¹⁸⁵ Northcott, s. 66-67.

¹⁸⁶ Ross, s. 126.

4. Návrat k řece Zambezi 1858- 1864

David Livingstone se po svém návratu z Afriky do Británie stal jednou z nejznámějších a nejrespektovanějších osob. Již během svých cest uskutečňovaných od roku 1849 se začaly odborné kruhy i široká veřejnost pozvolna dostávat zprávy o jeho africkém počínání. Prostřednictvím dopisů informoval o objevech odbornou komunitu, která přijímala nové poznatky se vší pozorností a veřejně je prezentovala. Zvyšoval se tak zájem o africký prostor. Afrika se dostala do vědomí evropských zemí, pro které představovala budoucí trh pro své výrobky, nová ložiska nerostných surovin a kde by současně mohly šířit svůj vliv a kolonizovat nová území. David Livingstone ve svém cestopisu poukázal na to, že nitro Afriky není neobydleným kusem země. Právě naopak oblasti s dostatkem vláhy jsou velmi příhodné pro osídlení.

Po svém návratu do vlasti nepolevoval v upozorňování na problém otroctví, které se po střední a východní Africe šířilo. Tento humanitární problém prezentoval po celé Británii na přednáškách a na půdách univerzit. Naléhal na nutnost razantně zakročit proti nepřipustnému obchodu s lidmi. Jediné řešení spatřoval v otevření Afriky světovému obchodu. V roce 1857 obchodní komoře v Manchesteru ukázal výrobky tamních obyvatel. Zároveň vládu, širokou laickou a odbornou veřejnost obeznámil s výsledky průzkumu části údolí řeky Zambezi a s úvahami tuto řeku využít pro obchodní styky. S tímto zapojením Afriky se pojila i myšlenka ji civilizovat, která byla pro 19. století typická.

David Livingstone podporoval šíření hodnot a výtvarků evropské civilizace. Věřil, že může pomoci Afričanům zbavit se negativních vlivů minulosti a posunout je do moderní doby. V této činnosti hrály významnou roli i misijní společnosti usilující o christianizaci Afriky a její uvedení na správnou cestu vlivem křesťanského učení. Tuto myšlenku vyslovil již před

lety abolitionista a sociální reformátor Thomas Fowell Buxton, jehož přednáška Livingstona jako studenta silně ovlivnila. O správnosti Buxtonových tezí otevření Afriky západu, ho utvrdily osobní zkušenosti získané během jeho pobytu u domorodých kmenů.

Londýnská misijní společnost byla ohromena Livingstonovými výsledky. Přestože ho ke konci prvního pobytu v Africe nemohla dále podporovat, stále stála o jeho služby a pomoc s misijní činností v údolí řeky Zambezi u kmenů Makololo a Matabelele. Livingstone zdvořile nabídku odmítl a dal přednost výzvě vést vědeckou expedici. Expedice vznikala z popudu vědeckých kruhů, v čele s prezidentem Královské zeměpisné společnosti sirem Roderickem Murchisonem a dalšími. Záměr vlády zaujal a následně přesvědčil parlament. Královská zeměpisná společnost i britská vláda byla již seznámena s Livingstonovou předchozí prací. Stále byly živé vzpomínky na katastrofu vládní výpravy k řece Niger a vládlo přesvědčení, že pouze s jeho znalostmi a zkušenostmi bude výprava úspěšná.

Livingstone díky svým kontaktům uvnitř vědecké komunity měl příležitosti jak získat kvalitní personál a díky své předešlé zkušenosti věděl, jaké by měli mít kvality. Výprava k Zambezi obsahovala prvky, které nebyly tak typické pro expedice té doby. Ať se jednalo o metody výběru osazenstva, tak nově použité postupy a technologie. Avšak ani ty nejlepší technické a vědecké novinky nedokázaly, překonat nečekané překážky. Navzdory tomu, že expedice nesplnila mnohé z daných úkolů a David Livingstone ji osobně považoval za neúspěšnou, její význam to nijak nesnižovalo. Naopak nashromážděné informace se staly podnětem pro další zkoumání Afriky a v ověřování nových geografických a geologických teorií vývoje Země a života na ní.

4.1 Vědecko-humanistické pozadí expedice

Mnoha historiky je období expedice k Zambezi považováno za Livingstonovo vrcholné období. Po jeho návratu v roce 1856 byl ve vlasti populární a jeho osoba byla příkladem odvahy a silného ducha. Jeho přednášky na posluchače silně působily a jeho poutavý cestopis se rychle rozšířil mezi lidi. Jeho názory a myšlenky odrážely ducha doby. Ze samotářského Davida Livingstona, apoštola Londýnské misijní společnosti, se stal národní hrdina a vzor viktoriánského člověka.¹⁸⁷

V obecné rovině byl Livingstone pro humanisty a vědecké komunity příslibem pro prosazování svých zájmů. Pro abolicionisty byl energickým mluvčím zástupců globálního boje za zrušení otroctví. Pro vědecké kruhy představoval pečlivého badatele, využívající moderní vědecké postupy v geografických měřeních a ve sběru vzorků. Pro majitele továren byl možným zakladatelem a nálezcem nových afrických zdrojů a trhů. Livingstonův ohlas a jeho obliba podle Felixe Drivera plynula především ze širokého záběru viktoriánských zájmů a zájmů z pozdějších dob. Podoba expedice byla především formována pod vlivem těchto myšlenkových proudů.¹⁸⁸

Mnoho historiků a životopisců se shoduje, že éra expedice k řece Zambezi je vrcholem kariéry Davida Livingstona, ale už se nemohou dohodnout na jeho vůdcovství výpravy. Hledání odpovědi není snadné. David Livingstone se většinu času po Africe pohyboval sám. Neměl žádné zkušenosti s vedením skupiny lidí. Nikdy neorganizoval výpravu takového rozsahu. Z průběhu jeho předchozích cest, se můžeme domnívat, že mu

¹⁸⁷ Martelli, George. *Livingstone's River: A history of Zambezi expedition 1858-1864*, London 1970, s. 23-24.

¹⁸⁸ Dritas, Lawrence. *Zambezi: David Livingstone and Expeditionary Science in Africa*, London, 2010, s. 45.

spíše vyhovovalo být sám. David Livingstone získal značné zkušenosti s oblastí výzkumu Afriky a věřilo se, že pouze on je zárukou úspěchu expedice. Odpověď na otázku, proč bylo Livingstonovi svěřeno vedení výpravy, můžeme hledat v jeho vztahu se sirem Roderickem Murchisonem, tehdejším prezidentem Královské zeměpisné společnosti.¹⁸⁹

Panuje všeobecná shoda, že stopy původu expedice vedou ke vztahu sira Rodericka Murchisona s Davidem Livingstonem. Jejich přátelství začalo prostřednictvím dopisů, které mu tehdy Livingstone (v tu dobu Murchison zastával úřad generálního ředitele zeměměřičského úřadu) odesílal. Murchison získával informace o charakteru krajiny i zdrojích nerostů jižní a střední Afriky. Tyto získané informace zařadil do své vývojové teorie africké krajiny a vodstva. V říjnu 1856 Murchisonovi Livingstone napsal z hlavního stanu v terénu o svém úmyslu opustit Londýnskou misijní společnost. Murchison vycítil příležitost získat pro výpravu k řece Zambezi toho nejkompetentnějšího člověka. Okamžitě napsal dopis ministru zahraničí Clarendonovi¹⁹⁰, v němž navrhnul podobu budoucí vládní expedice, její úkoly a cíle, do údolí řeky Zambezi. V dopise navrhl do čela expedice Davida Livingstona, a zdůrazňoval jeho kompetentnost a mimoto měl značný podíl, že mu byl také udělen úřad konzula pro tuto oblast. O šestnáct měsíců později od doby, kdy byl odeslán dopis ministrovi zahraničí, projevil se Murchisonův vliv na ministerstvu zahraničí a v Downing Street ve věci plánování expedice a financování výpravy. Nemohl však zajistit, aby mu vláda poskytla finance na výpravu.¹⁹¹

¹⁸⁹ Dritas, s. 46.

¹⁹⁰ George Villiers, 4. hrabě Clarendon (1800-1870) byl britský státník, diplomat. V letech 1853-1858 a 1868-1870 zastával úřad ministra zahraničí. Byl významným činitelem při formování expedice k Zambezi a poslední Livingstonovi výpravy.

¹⁹¹ Tamtéž, s. 47.

Když se na veřejnost dostala zpráva, že výpravu k Zambezi povede David Livingstone, zavládlo vzrušení a nadšení. Toto nadšení je výsledkem povědomí veřejnosti, do kterého se v letech 1856 a 1857 dostaly zprávy o Livingstonových objevech. Tomu mimo jiné lze přičíst i především doslova famózní úspěch jeho cestopisu. Zájem o Livingstona záhy zastínil i expedici cestovatelů Johna Hanninga Spekeho a Richarda Francise Burtona. Tito dva cestovatelé se už o dva roky dříve vydali na cestu hledat prameny řeky Nilu.¹⁹² Přitom objevili jezera Tanganika a Victoria. Jejich zprávy byly významné, ale kamkoliv David Livingstone přišel, poutal pozornost veřejnosti. John Henry Tremenheere v roce 1866 uvažoval o utváření expedice v Quarterly Review: „*Vláda ochotně reagovala na veřejné mínění a jmenováním Livingstona konzulem pro jihovýchodní Afriku dávala této druhé expedici prestiž národního podniku.*“¹⁹³

Na první pohled se může zdát, že myšlenka a projekt expedice byl vládě a veřejnosti předložen již jako hotová věc. Během roku 1857 se s určitostí rýsovalo rozhodnutí o Livingstonově vedení expedice. A to navzdory skutečnosti, že pevná podoba a itinerář neexistoval až do začátku roku 1858. Ke konečné podobě expedice mimo samotného Livingstona přispěly i různé zájmové skupiny. Tyto zájmové skupiny diskutovaly o vymezení co nejširšího pole možných veřejných a osobních zájmů. Poté, co se zdál vládní sponzoring zajištěn, vědecká komunita hledala způsob, jak expedici využít pro své záměry, pro měření, sběr dat a vzorků. Představitelé různých oborů usilovali, aby do osazenstva výpravy byl obsazen jejich školený zástupce, jenž by zajišťoval sběr informací.¹⁹⁴

Když byly všechny přípravy expedice hotové a Livingstonovo vedení expedice jisté, cestovatel ve Freemason's Tavern v Brightonu promluvil na

¹⁹² Martelli, s. 25.

¹⁹³ Dritas, s. 47.

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 47.

slavnosti před svým odjezdem o své úloze a záměrech. Popsal svou úlohu jako zahájení procesu otevírání neprobádaných oblastí Afriky mezinárodnímu obchodu. V této době se stále věřilo, že Afrika je izolovaná od mezinárodního společenství, panovalo přesvědčení, že kontinent musí být otevřen. Livingstone na shromáždění prohlásil: „*To, co chci udělat, je dostat se na tenkou hranu klínu, pak ho nechat odvézt domů s anglickou energií a duchem.*“¹⁹⁵ To bylo shrnutí myšlenek, které rozvedl už v době svých minulých cest. Střední Afrika podle něj musí být rozštípnuta silou klínu britské civilizace, aby mohl být zničen obchod s otroky. Livingstonovo poselství vycházelo z předpokladu, že delta řeky Zambezi bude nástupním místem, odkud se Evropané budou moci plavit do zdravých míst a vyhnout se územím zamořeným malárií.¹⁹⁶

Z těchto Livingstonových myšlenek je znát jeho imperialistický pohled na problém Afriky. Přesto průkopníci jako on nemohou být považováni za africké protoimperialisty. Gallagher a Robinson poukazují na skutečnost, že až do 80. let 19. století britská vláda neusilovala o další formální anexi afrických území. Podle jejich argumentů to bylo ze strategických důvodů kvůli udržení dobrých vztahů s evropskými velmocemi. Dále se tvrdí, že misionáři, průzkumníci a cestovatelé z první poloviny století neměli vliv na imperiální vzestup 80. let. Vládní instrukce zambezské výpravy také nezavazovaly kolonizovat nově objevená území. Cílem bylo především vytvořit obchodní vazby. Průzkumníci jako David Livingstone především přispívali ke zvýšenému zájmu britské společnosti o africký kontinent. Zprávy z cest se za viktoriánské éry díky rozvoji novin dostávali k široké veřejnosti. To mělo značný vliv na publikum, jeho

¹⁹⁵ Dritas, s. 48.

¹⁹⁶ Tamtéž, s. 48.

myšlení a touhu ovládnout nová území. To však bylo v té době v rozporu s vládní politikou.¹⁹⁷

V souvislosti s myšlenkou otevření Afriky obchodu se střetávali protichůdné představy o afrických domorodcích a jejich civilizaci. Po roce 1850 stále převládal obraz zpátečnické Afriky, jejíž obyvatelé jsou na úrovni tisíce let za evropskou civilizací a nejsou schopni se z těchto podmínek vymanit. Po roce 1850 se stále věřilo, že vyspělé civilizace mají schopnosti a tím i povinnost pomoci zlepšit lidský úděl kdekoliv na světě, nejen v Africe. Stejný ideový základ měla myšlenka civilizačních misí. Podle této rétoriky, byla původní africká společnost odsouzena k zániku a měla ji nahradit importovaná moderní evropská společnost, která poskytne Afričanům stejné podmínky. Vládlo však přesvědčení, že bez pomoci z vnější nebude tato změna možná. Tyto teze přetrvávaly v představách viktoriánské antropologie.¹⁹⁸

David Livingstone však byl ve věci pokroku africké civilizace optimistický. Stejně optimistické myšlenky zastával dříve i John Fowell Buxton. Livingstone byl přesvědčen, že Afričané jsou schopni sami využít importovaných obchodních a průmyslových výtěžků. Stačí k tomu pouze impulz, který zažehne tuto společenskou změnu, a o zbytek se postarají sami. To však tehdejší myšlenkové proudy zarputile odmítali.¹⁹⁹

Podceňování Afriky podporovalo obchod s otroky. Pro portugalské podporovatele otroctví byla údajná zaostalost Afričanů důkazem o jejich nižším původu a tudíž legitimitě tohoto obchodu. Tento názor zastávali hlavně polygenisté, kteří byli přesvědčeni, že Afričané jsou jiný druh než Homo Sapiens. Zatímco monogenisté naopak zastávali myšlenku jednoho druhu. David Livingstone se řadil do druhé skupiny a tvrdil, že Afričané

¹⁹⁷ Dritas, s. 48-49.

¹⁹⁸ Tamtéž, s. 49-50.

¹⁹⁹ Tamtéž s. 50.

jsou si rovni s Evropany. Neustále poukazoval na výhody, které britský vliv přinese do obchodu s Afričany v podobě nerostných surovin. Livingstone byl optimistický i po skončení výpravy: „*Zdalo se pravděpodobné, že obyvatelé mají silný sklon k obchodování, který by se mohl snadno otočit ve prospěch naší země, stejně jako jejich.*“²⁰⁰ Proti tomu byli spíše pesimisté, kteří stále nevěřili ve zlepšení. Až do sedmdesátých let dokud se v Africe nenašly diamanty, nebyl kontinent pro evropskou ekonomiku příliš zajímavý.

Livingstone též poukazoval na to, že když budou splněny všechny výše uvedené podmínky a bude dán dostatečný podnět, tak se staré struktury samy zhroutí. Zatímco všichni lidé byli stvořeni sobě rovnými, některé kultury byly považovány za hodnotnější než ty ostatní.

Murchison se přimlouval u hlavních podporovatelů výpravy z řad členů vlády, Clarendona a premiéra Palmerstona, aby poskytl Livingstonovi prostředky pro pokračování v naplňování jeho práce, která byla představená jako humanitární úsilí k vymýcení obchodu s otroky a zlepšení životních podmínek afrického obyvatelstva. Podle historiků postupně filantropicky laděná ideologie ve středním viktoriánském období ztratila zápal politické a obchodní podpory. Přece jenom Afrika byla pořád na okraji zájmu. Ideologie civilizačních misí a humanitární myšlení se nestaly hlavním motorem expedice, ale tou hlavní hybnou silou se stal především vědecký a obchodní zájem.²⁰¹

4.2 Formování expedice a její cíle

Humanitární složka byla jen jedním z cílů expedice. Vědecká motivace byla dalším pilířem. Motivace vědeckých kruhů byla nejsilnější.

²⁰⁰ Dritas, s. 50.

²⁰¹ Tamtéž, s. 54 -55.

Společně s vládními požadavky na průzkum vymezeného území, tyto kruhy značně ovlivňovaly průběh a činnost výpravy. Pro co nejlepší výsledky bylo však nutné vybrat a připravit vhodný personál. V této době se hledaly metody, podle nichž by se personál měl cvičit pro dosažení kvalitních výsledků. Dřívější výpravy vysílané Královskou zeměpisnou společností, neměly pevně stanovená kritéria podle, kterých by se cestovatelé připravovali. Nesystematičnost výcviku způsobovala, že výsledky značně závisely na kvalitách jednotlivců. Chabé výsledky donutily zeměpisnou společnost, aby pracovala na metodice výcviku základních dovedností jejích členů. Výprava k řece Zambezi byla v několika věcech inovativní. A to ve věci výběru členů a jejich výcviku, ale také v technickém vybavení, kdy byl použit parní pohon pro plavbu po řece.

4.2.1 Příprava

Od příjezdu Davida Livingstona sir Roderick Murchison se snažil prosadit myšlenku vládní expedice k řece Zambezi, která by sloužila pro průzkum využitelnosti oblasti pro britské zájmy. Pro svůj podnik získal ministra zahraničí Clarendona a premiéra Palmerstona. Navzdory orientaci politiky zaměřené na Indii a Dálný východ, vláda výpravu podpořila a 11. prosince 1857 se podařilo získat podporu i v parlamentu.²⁰²

Ministr financí sir George Cornwall Lewis prohlásil v parlamentu, že z civilního fondu pro nepředvídatelné události bude použito pět tisíc liber na financování vládní expedice do údolí řeky Zambezi. Parlamentu sdělil, že výprava přinese nové obchodní příležitosti, zejména pro pěstování bavlny. Předpokládalo se, že výprava přinese kýžený výsledek pro obchodní činnosti. David Livingstone od doby, co se vrátil z Afriky, usiloval o vládní podporu pro své aktivity. Po svém návratu do vlasti

²⁰² Northcott, s. 54.

mluvil s princem Albertem o obchodu s otroky, jak líčil ve své knize. Při tom jednali o možnostech, jak oslovit a získat sympatie portugalského krále Pedra pro společný postup proti obchodu s otroky. V korespondenci svému příteli Stephensovi psal o tom, že doufá v účast na jednáních s králem portugalským v Lisabonu, během níž by působil jako tlumočnický myšlenek ohledně otroctví. V rámci výpravy měl navštívit krále, z tohoto plánu však nakonec sešlo.²⁰³

Místo cesty do Portugalska, byly zahájeny přípravy expedice. Od začátku byla expedice koncipována jako průzkum řeky s ověřením její splavnosti do vnitrozemí a její využití pro komerční účely. Proto britští ministři usoudili, že bude nejlepší, když se projektu zhostí Královské námořnictvo a vypracuje detaily logistiky a materiálního zabezpečení. V listopadu 1857 ministerstvo zahraničí pověřilo tímto úkolem kapitána Johna Washingtona, vedoucího hydrografie admirálního výboru. Později v prosinci kapitán Washington vypracoval plán výpravy a předložil jej ministru zahraničí Clarendonovi. Washington mu předložil megalomanský plán výpravy sestávající se z téměř dvou set důstojníků a jiných hodnostních tříd. David Livingstone byl tímto plánem znepokojen. Viděl téměř nepřekonatelný problém v tom, že jako civilista řídil vojenskou skupinu takového rozsahu. Navíc viděl, že to bude v Lisabonu překážkou pro zahájení dialogu. Jednání se však nakonec neuskutečnila.²⁰⁴

Mezitím se Livingstone 12. března 1857 zúčastnil recepce pořádané chotí ministerského předsedy lorda Palmerstona. Zde ho premiér a lord Shaftesbury z ministerstva zahraničí ujistili, že má jejich plnou podporu v úsilí ukončit obchod s otroky v zambezkém údolí a otevřít oblast křesťanství a obchodu. Potěšil ho jejich zájem o věc otroctví a tak nakonec

²⁰³ Ross, s. 125.

²⁰⁴ Martelli, s. 32-33.

upustil od záměru jet do Lisabonu, když se ministerstvo zahraničí o tuto věc zajímá.²⁰⁵

Vztah Davida Livingstona s ministrem zahraničí Clarendonem byl více než dobrý, dalo by se říci, že byl velmi srdečný. Na recepci lord Shaftesbury tlumočil Clarendonovu podporu: „Řekl mi, že jde k Washingtonovi (z Admirality), jak bylo všechno uspořádáno, aby učinil vše nezbytné, a přišel za ním pro všechno, co jsem potřeboval.“ Clarendon Livingstona pobízel: „Jen pojď a řekni mi, co chceš, a dám ti to.“²⁰⁶ Livingstone si stěžoval v dopise adresovaném Clarendonovi v lednu 1858 na Washingtonův plán expedice. Považoval ho za příliš ambiciózní, co se týče za velikosti a počtu osazenstva. Livingstona znepokojovala velikost především kvůli vztahům s portugalskými úřady. Pro ně by se mohla výprava pod vedením Admirality britského impéria jevit jako expediční armáda pro šíření vlivu a obsazování nových území. David Livingstone usiloval hlavně o navazování kladných vztahů s místními náčelníky a portugalskými úřady, což by mohla velká expedice s vojáky zkomplikovat. V dopise z ledna 1858 zároveň naznačil alternativní možnosti jak expedici upravit pro své potřeby a potřeby činností, které měla výprava vykonat. Livingstone především poukazoval na nutnost výpravu výrazně redukovat. Nakonec se podařilo Livingstonovi prosadit svou vizi šestičlenné expedice, v jejímž složení by působili specializovaní vědečtí pracovníci a další lidé s potřebnou kvalifikací pro zdárný průběh výpravy.²⁰⁷

Aby Livingstone a výprava jako celek mohla bez problémů operovat v krajině a splnit své cíle, ministerstvo zahraničí pod vedením lorda Clarendona, se po nějaký čas snažilo jednat s portugalskými úřady o

²⁰⁵ Blaike, s. 216.

²⁰⁶ Tamtéž, s. 217.

²⁰⁷ Ross, s. 126.

Livingstonově výpravě k Zambezi. Byla významná snaha dojít k dohodě, která by ujasnila úlohu expedice a rozptýlila tak portugalské obavy. Avšak publicita generovaná samotným Livingstonem a jeho idejemi, které širokému publiku v Evropě prezentoval, spíše působily v Portugalsku opačně. Pro Lisabon expedice představovala potenciální oslabení jejich domén rozkládající se od Angoly na západě po rozptýlená území na východním pobřeží. Portugalské úřady okamžitě nelibě zareagovaly na návrh, aby byl Livingstone jmenován britským konzulem pro východní Afriku v Sena a v Tete. Lisabon souhlasil pouze s jeho jmenováním konzulem v Quelimane, ale až poté co bude přístav otevřen obchodu. V reakci na odmítnutí Livingstonova konzulátu v Tete a Seně, Clarendon jmenoval Livingstona oficiálním královním vyslancem u místních náčelníků a obdržel dopis od královny s oficiální nabídkou náčelníkovi Makololů Sekelatuovi. Pro ně byly připraveny stovky metrů látek a semena bavlníků jako dary.²⁰⁸

V údolí Zambezi působili Portugalci po dobu téměř tři sta let. Tete a Sena byly založeny ve třicátých letech šestnáctého století jako opevněná sídla tzv. prazos. Odtud sahala portugalská moc až k dolnímu toku Zambezi. Nikdy nepadly nepochybnosti o svrchovanosti Portugalska v této oblasti. Ba právě naopak. Teprve před deseti lety, se Británie zavázala nevznášet nároky na území ve východní Africe. Výměnou za tyto záruky bylo umožněno britským křižníkům hlídkovat ve vodách při pobřeží Mozambiku a pátrat po lodích přepravujících otroky. Teď však oficiální britská expedice mířila do míst, kam portugalská moc přímo nesahala. Tyto informace se později dostaly vládě v Lisabonu. Clarendon v této věci hluboce věřil Livingstonovým postojům a pověřil misionáře sepsat diplomatické memorandum. V tomto memorandu Clarendonovi představil

²⁰⁸ Huxley. S. 100-101.

optimistickou představu projektu britsko-portugalské spolupráce. Smyslem spolupráce bylo společně rozvíjet využití zdrojů krajiny, která nebyla nikým ovládána. Vybudováním společných misijních stanic na horním toku řeky a otevřením oblasti obchodu ostatním národům měl eliminovat obchod s otroky. K podepsání smluv nikdy nedošlo. Nepochybně na tom měly podíl portugalské úřady, které v britském humanitárním úsilí viděly ohrožení obchodních zájmů, které byly přednější než nějaké obchodní propojení. Portugalci ani nestáli o poukazování na slabá místa a praktiky ve svých koloniích.²⁰⁹

Livingstone chápal, že nemůže počítat s portugalskou spoluprací. Nicméně rozhovory na obou stranách probíhaly kultivované a Lisabon slíbil podporu a volnou cestu až do Tete. Nadále však trval na omezení konzulární moci lídra expedice pouze na Quilimane. Portugalské zákony byly v koloniích znovu potvrzeny teritorium u řeky bylo přejmenováno na Zambezia. Rozkládala mezi pobřežím a ruinami Zumba, více než dvě stě mil za Tete.²¹⁰

Tento postup zajistil expedici na diplomatické úrovni a takřka nic nebránilo k dalším přípravám. Byly připraveny veškeré měřicí přístroje, nářadí, přenosná obydlí a sklady. Samozřejmě nemohly chybět balíky látek pro dary náčelníkům. Bylo shromážděno dostatečné množství materiálu, potravin a dalších věcí nezbytných pro chod výpravy během následujících dvou let. Tyto zásoby se podařilo nashromáždit během tří měsíců. Vláda nechala postavit pro expedici kolesový parník za částku tisíc dvě stě liber. Za pět týdnů byla postavena v loděnici Macgregora Lairda v Birkenheadu. Plavidlo bylo sedmdesát pět stop dlouhé s relativně nízkým ponorem. Parník byl schopen přepravit třicet šest mužů a dvanáct tun nákladu. To vše

²⁰⁹ Martelli, s. 32-34.

²¹⁰ Huxley, s. 101-102.

poháněl parní stroj o výkonu dvanáct koní. Loď byla pokřtěna jako Ma-Robert, což bylo jméno Mary Livingstonové v jazyce Bečuána.²¹¹

Plavidlo mělo usnadnit pohyb po vodních tocích. Ze zdánlivé výhody, se časem stala přítěž, neboť se nevědělo, jak řeka vypadá, a až později se zjistilo, že Zambezi je na mnoha místech nesplavná. Zároveň se také ukázal výkon jejího parního stroje jako nedostatečný, s vysokou spotřebou paliva. Proto záhy loď dostala přívlastek „Záducha - Asthmatic“. Kvůli těmto neduhům musela být často rozebrána a přenesena po částech do míst, kde se mohla opět plavit. Loď byla nakonec zklamáním, ale na druhou stranu to bylo jedno z prvních použití parního stroje v takových podmínkách. Nakonec byla v písku nedaleko vesnice Sena opuštěna a nechána napospas přírodě.²¹²

Dalším nezbytným procesem formování expedice představoval personální výběr, který byl velmi zajímavý. Je potřeba pochopit jaké podmínky museli členové splnit a jakou roli hráli při plnění cílů výpravy.

4.2.2 Výběr členů výpravy

Aby výprava byla opravdu přínosná, bylo třeba dbát na výběr pracovní skupiny. Tento výběr se uskutečňoval podle klíče požadovaných schopností jednotlivých adeptů. Ti museli mít určité vlastnosti, aby svůj úkol ve specifických a podmínkách zvládli. Nestačily pouze vědomosti, každý uchazeč musel být připraven překonávat překážky. Byla však otázkou, jaké schopnosti a přípravu měl každý cestovatel mít.

Otázka školení potencionálních cestovatelů byla aktuální již od počátků systematických cest do neznámých krajín. V tomto ohledu bylo důležité pochopit tzv. „kulturu pozorování (culture of observation), která

²¹¹ Seaver, s. 304-305.

²¹² Blakie, s. 236.

právě toho času převažovala, a šlo o pokus dát jim pevný základ pro jejich práci. Již od založení Královské zeměpisné společnosti v roce 1830 se objevovaly hlasy, které volaly po nutnosti zvládnout základní dovedností.²¹³

Špatné metody záznamů informací z cest vedly k nevyhovujícím výsledkům. Vedoucí činitelé Zeměpisné společnosti stále více preferovali vysílání kvalifikovaných osobností do neprozkoumaných částí světa, místo nadšených, ale amatérských cestovatelů. Pouze přesné informace, získané na cestách mohly vytvořit pevnou základnu znalostí o zemích. Toto stanovisko bylo vyjádřeno na shromáždění Královské zeměpisné společnosti 1844, kde vystoupil její prezident Roderick Murchinson. Murchinson²¹⁴ poznamenal, že když společnost vysílala výpravy, tak jejími členy byli způsobilí vědečtí pracovníci. V roce 1846 lord Colchester zdůvodnil neúspěch při průzkumu v oblasti Nilu právě neodborným a nedůsledným mapováním nedostatečně disponovaných průzkumníků. Především cesty určené k vyřešení zeměpisných otázek a přírodních jevů, měly být vedeny zkušenými a dostatečně vzdělanými lidmi, kteří by postupovali podle jednotné metodologie, protože se někdejší výsledky jednotlivých výzkumníků mnohdy diametrálně lišily.²¹⁵ To bylo způsobeno tím, že nebyla metodologie nijak souhrnně definována. V Královské zeměpisné společnosti se její členové původně příliš nesoustřeďovali na korektnost nejdůležitějších činností, jako byly záznamy cest nebo uchovávání přírodních vzorků. Přestože si Královská zeměpisná společnost přála zvyšovat kvalifikaci průzkumníků, zpočátku nevydávala žádné

²¹³ Dritas, s. 56.

²¹⁴ Sir Roderick Impey Murchinson (1792-1871), geolog a paleontolog. V letech 1843-1845, 1851-1853, 1856-1859 a 1862-1871 zastával funkci prezidenta Královské zeměpisné společnosti. Byl jedním z největších podporovatelů Davida Livingstona.

²¹⁵ Dritas, s. 57-56.

publikace, které by vyjasňovaly jejich roli a prezentovaly zásady práce v terénu.²¹⁶

Společnost nejdříve vydala pouze několik článků o použití nástrojů užitečných pro navigaci a průzkum terénu. Později byla stále více požadována komplexní příručka. Výbor pro expedice Královské zeměpisné společnosti se rozhodl od konce roku 1854 rozšířit svůj *Journal of Royal* o oddíl nazvaný „*Rady cestovatelům*“ (Hints to Travellers). Zde mohli adeпти geografického průzkumu najít odpovědi na některé základní otázky. Například jak hodnotit důvěryhodnost informací, jaké jsou limity zeměpisného bádání a jaký by měl být postoj k amatérským badatelům. V tomto oddíle byly později zveřejňovány informace od britského námořnictva. Výbor později informace zveřejňované v této rubrice publikoval v nerozsáhlé brožuře, která ovšem neposkytovala potřebné množství odpovídajících informací pro přípravu. Brožura navíc nikdy nebyla publikována jako běžně dostupný svazek.²¹⁷

Důvod k nevydání nějaké komplexnější příručky můžeme spatřovat mj. i v obavách z prozrazení informací o nově objevených územích, přesto potřeba vydání komplexnější příručky byla pociťována stále naléhavěji. Tvorby takové příručky se zhostilo královské námořnictvo. Pro potřeby námořních důstojníků byl v roce 1849 vydán *Manuál vědeckého bádání* (Manual of Scientific Enquiry). Byl koncipován jako multifunkční příručka vhodná do lodní knihovny. Obsahovala řadu kapitol poskytujících geografické a další užitečné informace. Některé části napsali Richard Owen a Edward Sabine, kteří připravovali instrukce pro výpravu k řece Zambezi. Manuál měl značný vliv na povahu instrukcí pro výpravu.²¹⁸

²¹⁶ Dritas, s. 57.

²¹⁷ Tamtéž, s. 58.

²¹⁸ Tamtéž, s. 59.

Nešlo však o jedinou publikaci tohoto druhu. Dostupné byly další příručky jako například *What to Observe* (1841) Juliana Jacksona, proslulá *Art of Travel* (1855) Francise Galtona, nebo *Manual of Natural History* z roku 1854. Tyto knihy mají jedno společné, snaží se cestovatele naučit sbírat a prezentovat informace z různých oblastí vědních oborů. Schopnost sběru dat a sdělit výsledky své práce byly tehdy považovány za základní dispozice každého vědce pracovníka. Tyto publikace informovaly zájemce o tom, jak využívat a interpretovat výsledky od meteorologie, zemědělství a obchodu až k mezinárodním vztahům.²¹⁹

V souladu se zásadami prezentovanými ve shora uvedených publikacích byl vybrán i personál expedice. Adepti museli odpovídat představám o kvalifikaci vědeckých pracovníků. Nejdůležitější byla příprava na práci v terénu, rozhodující byly osobní zkušenosti, fyzické předpoklady, popřípadě jiné specifické kvality jednotlivce. Pouze vhodný soulad těchto dispozic byl zárukou schopného a spolehlivého člena expedice. Za tento výběr formálně zodpovídalo *Vědecké oddělení Admirality* (Scientific Branch of the Admiralty), konkrétně vedoucí hydrograf kapitán John Washington. Při personálním výběru však nebyl zcela nezávislý. Musel brát zřetel na požadavky některých vlivných vědeckých institucí, jako bylo například *Britské sdružení pro vědecký pokrok* (Royal Association for Advancement in Science) či *Královské zeměpisné společnosti*.²²⁰

Ředitel *Royal Botanic Gardens* v londýnském Kew William Hooker byl poradcem při výběru expedičního botanika. Livingstone brzy pochopil, že jeho vliv na výběr personálu slábne, ale Hooker mu pomohl posílit pozici a nakonec cestovatel získal při výběru právo veta. Neoficiálně

²¹⁹ Dritas, s. 60.

²²⁰ Tamtéž, s. 61.

kandidáty na vědecké pozice vybírali William Hooker a sir Roderick Murchinson. Oba využívali při hledání kandidátů své kontakty mezi vedoucími vědeckými osobnostmi. S těmito vědeckými činiteli poté udržovali aktivní korespondenci. Když našli vhodné uchazeče, představili je Davidu Livingstonovi, který je schvaloval. Livingstone, přes své právo veta, nemohl v případě nesouhlasu odmítnout kandidáta přímo. Všechny kandidatury musely projednat admirálita a ministerstvo zahraničí, které musely volbu potvrdit. Hooker s Murchinsonem měli velký vliv na složení expedice i detaily příprav. Nakonec byli vybráni geolog Richard Thornton, botanik a lékař John Kirk, Thomas Baines jako malíř a skladník, kapitán námořnictva Norman Badingfield jako kapitán člunu MaRobert, lodní inženýr George Rae a nakonec Livingstonův bratr Charles, jenž byl hlavním asistentem svého bratra.²²¹

Thornton byl vybrán přímo Roderickem Murchinsonem, šlo o absolventa Vládní báňské školy (Government School of Mines). Po absolutoriu v roce 1857, cestoval po Británii po uhelných dolech s královským inspektorem pro nerosty. Poté strávil podzim na báňské škole v chemické laboratoři. Původně měl jet do Austrálie, ale Murchinson mu nabídl místo geologa expedice. Thorntonovy reference byly vynikající, Livingstone jej bez váhání přijal.²²²

Thomas Baines byl přijat do expedice na základě svých předchozích bohatých cestovatelských zkušeností. Murchinson i Hooker byli v otázce jeho doporučení jednotní a návrh byl schválen Johnem Washingtonem z admirality. Schopný a zkušený Baines mohl expedici řídit v Livingstonově nepřítomnosti. Baines byl především znám svými obrazy z cest. Zúčastnil se expedice po severní Austrálii, kde pořizoval malby a

²²¹ Blakie, s. 216-217.

²²² Seaver, s. 302-303.

staral se o zásoby. Cestoval nejen po Austrálii, později také prošel jižní Afriku daleko na sever za řeku Limpopo. Své postřehy poté také publikoval. Díky své práci během expedice v Austrálii byl v prosinci 1857 přijat jako pracovník do Královské zeměpisné společnosti. Navzdory nesporným kvalitám byl Baines Livingstonem nakonec v prosinci roku 1859 zproštěn služby pro údajné zpronevěření expedičního vybavení. Dodnes se životopisci a historikové přou o skutečném důvodu Bainesova odvolání. Nezdá se pravděpodobné, že by se muž jako Baines dopustil něčeho takového. Možná jej Livingstone nesnesl jelikož ho vnímal jako konkurenta, bylo známo, že cestovatel nesnášel opoziční názory. Na Bainesově příkladu je vidět, jaký klíčový vliv měla Zeměpisná společnost na jmenování a kariéru průzkumníků.²²³

Botanikem expedice byl vybrán rovněž schopný muž, John Kirk. Ačkoli nebyl moc známý, jeho kandidatura nebyla náhodná. Byl rovněž schopným vědeckým pracovníkem. Před jeho jmenováním William Hooker post prvně nabídl botanikovi doktoru Nicholovi. V prosinci roku 1857 Livingstone navštívil zahrady v Kew, aby mu Hooker poradil a někoho doporučil. Doktor Nichol však již před Hookerovou nabídkou přijal jinou práci od sira Johna Lindella, tehdejšího ředitele Zdravotního oddělení admirality. Nichol musel požádat dovolit admiraltu o uvolnění do zambezské expedice. Livingstone se chtěl domluvit na jmenování Nichola na místo expedičního botanika. Když však z Lindellovy strany byla zřejmá neochota, Hooker nakonec navrhl na post mladého doktora Johna Kirka, který byl velice schopný, a místo přijal.²²⁴

Kirk se během Studia medicíny začal zajímat o přírodní vědy, zvláště o botaniku. V roce 1854 byl zvolen členem Botanické společnosti

²²³ Ross, 131-132.

²²⁴ Dritas, s 63-65.

v Edinburghu. Po absolvování jednoroční stáže v edinburské nemocnici se přihlásil jako dobrovolník v nemocnici během Krymské války. Po válce navštívil Malou Asii, kde měl dost času ke studiu botaniky. Následně cestoval do Egypta a Sýrie, kde sbíral vzorky, které posílal do Londýna a konzultoval je se sirem Williamem Hookerem. Během dalších cest po Středním východě nasbíral další vzorky a věnoval je univerzitě v Edinburghu. Vzorky se staly velmi cennými a důležitými pro vědeckou obec botaniků. John Kirk získal respekt a uznání. Hooker Livingstona přesvědčil, že Kirk je pro expedici ten pravý. Jeho zkušenosti z cest po Egyptě, Palestině a Malé Asii byly pevným základem pro práci v terénu během africké expedice. Hooker byl přesvědčen, že he nesmírně spolehlivý při zkoumání přírody.²²⁵

Posledním účastníkem expedice byl Livingstonův bratr Charles. Prosadit ho však nebylo jednoduché. Neměl žádné zkušenosti, nedisponoval odpovídajícím vzděláním pro potřeby expedice. V mládí opustil Skotsko, odjel studovat na Oberlin College v Ohio a následně působil jako pastor v Massachussetts. Charlese si David Livingstone zvolil proto, že mu mohl ve všem důvěřovat. V květnu 1857 napsal David Charlesovi, zda by chtěl s ním jet do Afriky. Charles souhlasil. Nastala otázka, jak Charlese Livingstona připravit pro cestu do Afriky. Livingstone musel Admiraltu přesvědčit o jeho kvalitách. Ovlivněn obavou z možnosti nařčení z nepotismu, musel Charlesovi připravit výcvikový program, aby získal znalosti potřebné pro cestu. Když se David Livingstone zabýval myšlenkou zavedení pěstování bavlny v Africe, hodlal využít Charlesovy zkušenosti ze Spojených států. Charles Livingstone odjel do Manchesteru, kde se zaměřil na studium pěstování zpracování a bavlny, dostal rady od tamějších majitelů přádelen. Charles se snažil dále přesvědčit hledáním

²²⁵ Dritas, s. 65.

dalších možností obchodu s bavlnou v Angole. Poté odjel do Glasgowa, kde se u Davidova přítele Lyona Playfaira a lorda Kinnairda učil používat fotoaparát, tehdy technickou novinku. John Young, Davidův přítel z univerzity jeden takový fotoaparát expedici věnoval. Snaha bratrů Livingstonových přinesla efekt a Charlesovy nabyté znalosti vládu přesvědčily. Na začátku února 1858 se objevil na seznamu osazenstva výpravy a jako hlavní důvod byla uvedena jeho znalost pěstování a zpracování bavlníku.²²⁶

David Livingstone pro bratra připravil další úkoly. Měl vést stálou stanici expedice, která měla být založena na náhorní plošině Batoka. Zde měl jako pastor domorodým komunitám mj. přiblížit britský způsob života. Charles Livingstone musel jako všichni ostatní absolvovat řadu praktických cvičení v používání základních měřících nástrojů. Připojil se k Bainesovi a Bedingfieldovi, absolvoval lekce v londýnské observatoři v Kew, kde se učili dvěma základním dovednostem: navigaci a zeměpisným měření. Tyto lekce vedl Edward Sabine, jenž napsal kapitolu o zemském magnetizmu ve zmíněné admirální příručce. Britská asociace pro pokrok ve vědě v čele s Richardem Owenem podávala průběžně zprávy o přípravě cestovatelů. Výuka těchto technických dovedností byla velmi důležitá, závisel na nich úspěch výpravy. Jen dokonalé ovládnutí technických prostředků mohlo zajistit přesné informace. Pár týdnů před odjezdem se projevovalo slabší ovládání těchto dovedností právě u nezkušeného Charlese Livingstona. To nebylo hodnoceno dobře, neboť neschopnost jednoho člena mohla zpochybnit důvěryhodnost celé výpravy, nebo dokonce mohla skončit katastrofou.²²⁷

²²⁶ Ross, s. 128-129.

²²⁷ Tamtéž, s. 140.

Na základě složení personálu byly stanoveny cíle výpravy. Členové expedice je dostali až po vyplutí z Británie, byly rozděleny podle oborů jednotlivých členů. Výběr členů expedice, přes celkový neúspěch podniku, lze považovat za správný. Výjimku tvořil kapitán námořnictva Norman Bedingfield, jenž byl do expedice zařazen na základě Livingstonovy dřívější známosti. Bedingfield již v červenci roku 1858 rezignoval na post kapitána, když se začaly projevovat neshody ohledně vedení expedice. Problémy s autoritami se u něj projevovaly již dříve.²²⁸ Po skončení příprav v březnu 1858 vyplula loď *Pearl* s vybavením a členy expedice k břehům východní Afriky.

4.3 Expedice k řece Zambezi

V dvanáctého března roku 1858 vyrazil parník *Pearl* z Liverpoolu. Zahájení výpravy doprovázel oslavující dav. Odjezd se stal vsutku slavnou událostí. Nikdo zatím netušil, že se výprava prodlouží z původních dvou na konečných šest let. Také si nikdo nepřipouštěl, že se výprava stane spíše fiaskem než dalším Livingstonovým triumfem. I tak výprava získala své místo v dějinách.

Těsně před vyplutím bylo potřeba zajistit další vybavení. Jednalo se především o navýšení finančních prostředků na zdravotnický materiál. Tento problém řešil David Livingstone s doktorem Kirkem. Největší nebezpečí pro členy výpravy představovaly nemoci. Na mnohé z nich již David Livingstone našel účinné medikamenty. Díky svým zkušenostem s tropickými nemocemi vyvinul chininové pilulky, které úspěšně zabíraly při příznacích malárie či horečkách.²²⁹ Na ostatní stejně nebezpečné nemoci jako například úplavici zatím žádné účinné léky neexistovaly. Bylo důležité

²²⁸ Martelli, s. 34-35.

²²⁹ Blakie, s. 435-436.

zajistit dostatečné množství léčiv, aby bylo možné při plavbě zambezskou deltou a jinými zamokřenými oblastmi s hojným výskytem komárů a moskytů zabránit zbytečným indispozicím členů výpravy.²³⁰

Expedice dále čekala na svou loď Pearl, parník s kombinovaným kolesovým a šroubovým pohonem, kterou původně zakoupilo ministerstvo zahraničí pro koloniální vládu na Ceylonu.²³¹ Tamější guvernér souhlasil, že ji zapůjčí pro dopravu materiálu po řece Zambezi během počáteční fáze expedice k městu Tete. V nákladovém prostoru, se kromě zásob nacházel na tři části rozložený parní člun MaRobert. Dodání plavidla Pearl z Greenocku do místa odjezdu se opozdilo. Mezitím se v Liverpoolu shromáždilo osazenstvo a kapitán lodi Duncan. Ten mezitím dostal od ministerstva zahraničí instrukce. Zatím obsahovaly pouze obecné pokyny. Instrukce zahrnovaly úkol navázat přátelské vztahy s domorodými obyvateli, získat o nich co nejvíce informací a pokusit se o jejich zasvěcení do umění obchodu. Podle Livingstonova plánu závisela výprava na splnění dvou podmínek. Za prvé na ochotě a přátelském přístupu portugalských úřadů a obyvatel a za druhé na splavnosti řeky Zambezi.²³²

Desátého března konečně dorazila loď do Liverpoolu. Dva dny trvalo, než veškeré zásoby byly naloženy na její palubu. Během těchto dní byl David Livingstone zaneprázdněn psaním vlastních pokynů pro každého člena expedice. Připravil další, zvláštní úkoly pro rozšíření zeměpisných znalostí a ke zkoumání nerostných a rostlinných zdrojů střední a východní Afriky. A to vše v zájmu britského průmyslu, jemuž by nové zdroje pomohly a zároveň by domorodce posunuly ke kultivaci přírodních zdrojů

²³⁰ Larner, Alan. Medical aspects of dr Livingstone's Zambesi Expedition, 1858-1864, s. 8 [cit. 2016-01-18]. Dostupné z: <http://www.evolve360.co.uk/data/10/docs/13/13larner.pdf>

²³¹ Seaver, s. 319.

²³² Livingstone, David. To John Kirk, Screw steamship Pearl at sea off Madeira, 18.3. 1847. In: Boucher, Maurice (ed.). Livingstone letters, 1843 to 1872: David Livingstone correspondence in the Brentnall Library, Houghton, 1985, s. 102-107.

své země. V jiném odstavci Livingstone upozorňoval na zájem vlády přinést trvalý mír do oblasti, potřebný pro případné pozdější osídlení.²³³

Později při cestě obdrželi oficiální pokyny a byli informováni o cíli expedice. Každý člen výpravy dostal úkoly odpovídající jeho oborové specializaci. Botanik John Kirk měl za úkol zkoumat flóru v krajině a zjišťovat její využitelnost pro průmysl nebo lékařské účely. Dostal také za úkol shromažďovat botanické a zoologické vzorky pro vědecké instituce a muzea. Úkoly geologa Richarda Thorntona zaujímaly podobný charakter jako Kirkovy. Thornton měl provádět geologické průzkumy údolí Zambezi a podat zprávy o nerostném bohatství regionu. Rovněž bylo jeho úkolem shromažďovat vzorky geologického materiálu.²³⁴ Thomas Baines kromě své funkce expedičního skladníka, zaujímal post expedičního malíře. Jako malíř pořizoval malby míst, která expedice navštívila. Kromě toho byl od vědeckých institucí dále úkolován, aby namaloval portréty místních lidí. Podobný úkol obdržel i Charles Livingstone. Ten kromě svého úkolu provádět misijní činnost z budoucí základny na náhorní plošině Batoka, také jako Baines ilustroval činnost expedice prostřednictvím fotografií krajiny a portrétů místních. Mezi další činnosti Charlese Livingstona patřila obsluha a údržba zeměpisných a fyzikálních měřících přístrojů. Hlavní úkoly a činnosti členů expedice byly shrnuty do sedmnácti bodů v dopisu, který posádka obdržela v polovině března během plavby do Sierra Leone.²³⁵

²³³ Martelli, s. 58.

²³⁴ Livingstone, David. To Richard Thornton, Steamer "Pearl" at Sea, 16.4. 1858. In: Holmes, Timothy (ed.). David Livingstone: letters & documents, 1841-1872: the Zambian collection at the Livingstone Museum, containing a wealth of restored, previously unknown or unpublished texts. London, 1990., s. 51-52.

²³⁵ Livingstone, David. To John Kirk, Screw steamship Pearl at sea off Madeira, 18.3. 1847. In: Boucher, Maurice (ed.). Livingstone letters, 1843 to 1872: David Livingstone correspondence in the Brentnurst Library, Houghton, 1985, s. 102-107.

Dvanáctého března bylo vše hotovo a nic nebránilo vyplutí. Pro expedici bylo nemilým překvapením, když se dozvěděli, že se k výpravě připojí ještě Livingstonova manželka s nejmladším synem Oswellem. To se samozřejmě nezamlouvalo kapitánu Washingtonovi, David Livingstone však byl rozhodnut je vzít sebou. Problém nastal ve chvíli, kdy Mary Livingstoná trpěla mořskou nemocí a navíc se ukázalo, že je znovu v očekávání.²³⁶ Expedice se plavila z Liverpoolu kolem Kanárských ostrovů, přes Biskajský záliv a po více než dvou týdnech 25. března zakotvili ve Freetownu v Sierra Leone.²³⁷ Zde doplnili palivo a najali si deset námořníků z kmene Kroo jako posádku parníku MaRobert.²³⁸

Z Freetownu pluli dále podél západního pobřeží do Simmonstownu a odtud do Kapského Města. Tam 21. dubna přistáli a z obavy o manželčino zdraví, ji David Livingstone ponechal u rodičů do doby než porodí. V Kapském Městě se setkal s tchánem doktorem Moffatem a se švagrem Johnem Moffatem. S nimi debatoval o misiích k Matabelelům a Makololům. John Moffat Livingstona informoval, že jeho věrní Makolové, které opustil v roce 1856 v Tete na něj stále čekají.²³⁹

Byl ve městě znám z doby své transkontinentální cesty, a proto při příležitosti jeho návštěvy významní občané města uspořádali slavnostní večeři. Tento večer kapský guvernér George Gray předal Livingstonovi peněžní dar. Po setkání s příbuznými a kapskými měšťany setrval ve městě do konce dubna. Prvního května 1858 Livingstone odplul z Kapského Města k deltě řeky Zambezi. K expedici se přidal Francis Skead, zeměměřič královského námořnictva. Byl povolán jako pomocník při

²³⁶ Seaver, s. 320.

²³⁷ Ross, s. 133.

²³⁸ Wallis, J. P. R. (ed.). *The Zambezi Expedition of David Livingstone 1858-1863*, Volume one. London, 1956, s. 1-3.

²³⁹ Wallis, J. P. R. (ed.). *The Zambezi Expedition...*, Volume one, s. 4-5.

mapování území. Velmi záhy s ním začal mít spory Norman Bedingfield ohledně plavby po řece a obecně začali být s Bedingfieldem problémy.²⁴⁰

Lod' Pearl doplula do delty Zambezi za doprovodu šalupy Hermes 14. května 1858. Po příplutí bylo obtížné určit hlavní ústí řeky. Mapy pobřeží nebyly kompletní a delta dosud neúplně prozkoumána.²⁴¹ Díky tomu posádka expedice strávila první měsíc na palubě expedičního parníku hledáním vstupu do ústí řeky. 11. července po pečlivém zkoumání delty, byl z celkem čtyř kanálů shledán jako nejvhodnější vstup do řeky ten nejhlubší nazývaný Kongone. Hlavní stan byl zřízen v deltě na malém ostrově Nyika²⁴² vzdáleném asi čtyřicet kilometrů od ústí řeky. Zde bylo zřízeno hlavní skladiště, za nějž byl odpovědný Thomas Baines. Pearl podle plánu vyplul proti proudu a odvezl část vybavení do Tete. Tam byl materiál vyložen, ale parník již nemohl plout dál. Řeka nebyla dále splavná pro velké lodě a tak se vrátil zpět do ústí delty. Poté Pearl pokračoval dále na Ceylon.²⁴³

Ostrov v deltě řeky se stal hlavním stanem výpravy. Z expedičního ostrova byla podnikána kyvadlová doprava mezi městy Šupanga, Sena a Tete. Parní člun MaRobert byl uveden do provozu a expedice se vrátila do Tete. Měsíc po odjezdu Pearlu byla podél řeky na těchto opěrných bodech vybudována podpůrná skladiště. Během této první plavby po Zambezi se nadále prohlubovaly rozpory mezi Livingstonem a kapitánem Bedingfieldem. Kapitán si neustále stěžoval na způsob velení plavby. Také poukazoval na pochybné technické kvality člunu MaRobert. Tento stav byl dále neúnosný, a tak na konci června spor vyvrcholil Bedingfieldovou

²⁴⁰ Boucher (ed.), s. 96-97.

²⁴¹ Wallis, J. P. R. (ed.). The Zambezi Expedition..., Volume one, s. 6-7.

²⁴² Také se mu říkalo expediční ostrov. Pozn. aut.

²⁴³ Ross, s. 136-137.

rezignací na pozici kapitána.²⁴⁴ David Livingstone musel převzít jeho místo.

Když se expedice vrátila do Tete, bylo zde dočasně zřízeno hlavní stanoviště a ostatní členové expedice se sem přesunuli. Příjezd parníčku MaRobert do Tete byl velkou událostí, neboť to bylo první plavidlo poháněné párou na Zambezi. V září se Livingstone vrátil zpátky do delty k ústí řeky Kongone. Tam počkal až dorazí loď Lynx, aby obdržel zásoby a korespondenci.²⁴⁵

Další fáze expedice vyžadovala co nejrychleji přemístit zásoby a lidi na planinu Batoka a vybudovat zde trvalou základnu. Poté, co expedice obdržela další potřebné zásoby, přesunula se opět proti proudu Zambezi do Tete. Odtud byly nejdříve zahájeny přípravy na průzkum rokle Cahora Bassa. Peřeje a vodopády v rokli představovaly bariery do oblastí ve vnitrozemí s minimálním výskytem malárie. Průzkumy byly podniknuty v listopadu a v prosinci. Průzkum se zaměřoval na oblast severovýchodně od Tete. Jedna z průzkumných cest probíhala za doprovodu portugalského obchodníka Josého Anselma Santanny, který proslul výbornou znalostí kraje.²⁴⁶

Po těchto cestách vyšlo najevo, že rokle Cahora Bassa je zcela neprůchodná, a kamenité peřeje neumožňovaly plavit se parníku MaRobert po místní řece. David Livingstone si nechtěl tyto překážky připustit.²⁴⁷ V denících uvažoval i o odstřelu skal a tím hodlal rokli zprůchodnit a splavnit. Brzy se informace o potížích dostaly do Británie, kde v tisku vyvolaly vlnu kritiky ohledně zeměpisných znalostí Davida Livingstona.

²⁴⁴ Livingstone, David. To Sir Morton Peto, Ma Robert Zambezi River, 17.9. 1858. In: Holmes, Timothy (ed.). David Livingstone: letters & documents, 1841-1872: the Zambian collection at the Livingstone Museum, containing a wealth of restored, previously unknown or unpublished texts. London, 1990, s. 55-56.

²⁴⁵ Wallis, J. P. R. (ed.). The Zambezi Expedition..., Volume one, s. 41-44.

²⁴⁶ Martelli, s. 84-85.

²⁴⁷ Wallis, J. P. R. (ed.). The Zambezi Expedition..., Volume one, s. 63.

Otázky směřovaly k tomu, jak se mohlo stát, že Livingstone nepředpokládal tuto situaci a zda při prezentaci expedice neklamal.²⁴⁸

Mezi členy výpravy se začal šířit pesimismus. Oproti tomu Livingstone stále věřil v její zdárný průběh. Tento protiklad se projevoval ve zprávách a člancích Thomase Baines, který pesimisticky hodnotil a popisoval řeku se všemi pochybnostmi o dalším postupu. Livingstone naopak obhajoval svůj postup. Oba tyto pohledy byly otištěny v periodiku Královské zeměpisné společnosti *Journal of the Royal Geographical Society*.²⁴⁹

V prosinci 1858 již bylo členům expedice jasné, že Zambezi dále za Tete není splavná a krajina je těžce průchodná a tak původní plán postavit základnu na plošině Batoka nelze splnit. Livingstone však stále věřil, že budou moci po řece plout v kánoích. Bylo potřeba připravit alternativní plán, jinak hrozilo, že expedice bude zrušena s předstihem. Náhradní plán počítal s tím, že Thomas Baines a Charles Livingstone zůstanou v Tete s rozkazy k návratu do Cahora Bassa až v lednu roku 1859 nastane období dešťů.²⁵⁰ Mezitím Thornton v údolí prozkoumal nalezenou uhelnou sloj. Uhlí z této sloje se ukázalo být velice kvalitním, a lodní inženýr Rae ho doporučil jako palivo pro MaRobert.²⁵¹ Některé informace o krajině získala expedice od portugalských osadníků. Livingstone a Kirk plánovali plavbu po řece Šire, aby poznali charakter regionu a co nabízí.²⁵²

Předběžný průzkum řeky Šire se uskutečnil na začátku roku 1859. Řeka se zdála splavná v jejím dolním toku. Portugalci žijící v Seně

²⁴⁸ Northcott, s. 66.

²⁴⁹ Dritas, s. 13.

²⁵⁰ Livingstone, David, John Kirk a Thomas Baines. Extracts from the Despatches of Dr. David Livingstone, M. D., Gold Medallist R. G. S. (Dated December 17, 1858; February 14, May 12, July 26, and October 15, 1859) to the Right Honourable Lord Malmesbury. The Journal of the Royal Geographical Society of London. Royal Geographical Society (with the Institute of British Geographers), 1861, 31(3), s. 262-263.

²⁵¹ Wallis, J. P. R. (ed.). The Zambezi Expedition..., Volume one, s. 114.

²⁵² Blakie, s. 231- 232.

informovali Livingstona, že nad řekou na vysočině leží dvě velká jezera. Tyto jezera se rozhodli prozkoumat a připravili se mnohem delší cestu. Livingstone a Kirk se vrátili do Tete 2. února 1859. Strávili několik týdnů psaním zpráv a tříděním nasbíraných vzorků. Po všech přípravách na další průzkum řeky Šire, 14. března David Livingstone a John Kirk znovu opustili základnu v Tete. Baines a Thornton zůstali na základně.²⁵³

V dubnu dopluli po řece až k vysočině. Při průzkumu vysočiny vystoupali na strmou horu Zomba a poté se zaměřili na jezero Širwa.²⁵⁴ Livingstona naplnil optimismus, předpokládal, že nový region bude vhodný pro pěstování bavlny. Na řece Šire byly Livingstonem a Kirkem objeveny řady vodopádů, které byly pojmenovaly na počest jednoho ze strůjců expedice - Murchinsonovy vodopády.²⁵⁵ Po návratu na MaRobert se Livingstone plavil přímou cestou k oceánu do říční delty, aby se ujistil, zda nepřišla loď Admirality se zásobami. Protože nepřišla, nezbylo než 23. června plout zpět do Tete.²⁵⁶

Livingstone po svém návratu zhodnotil situaci jako nevyhovující. Byl krajně nespokojen s Thorntonovou prací a propustil ho. Kromě toho podezříval Baines z rozkrádání expedičních zásob.²⁵⁷ Thornton nemohl v nejbližší době odjet, proto musel počkat na vhodné roční období. Bainesovo obvinění je dodnes sporné, ale Thorntonův pracovní výkon byl do značné míry ovlivněn jeho zdravotním stavem. Thornton i Baines často onemocněli horečkou, nebo chřipkou a jinými nemocemi. Nešťastně se však nacházeli oba lékaři Livingstone a Kirk mimo základnu. Právě léčba těchto nemocí měla nepříznivý dopad na průběh pracovních povinností.

²⁵³ Huxley, s. 123.

²⁵⁴ Wallis, J. P. R. (ed.). *The Zambezi Expedition...*, Volume one, s. 100-101.

²⁵⁵ Livingstone, David, John Kirk a Thomas Baines, s. 262-263.

²⁵⁶ *A History of Discovery and Exploration Africa and Asia Mapping Two Continents*. London, 1980, s. 232.

²⁵⁷ Wallis, J. P. R. (ed.). *The Zambezi Expedition...*, Volume one, s. 115-118.

Ani vyloučení z expedice nebránilo Thorntonovi v okolí Tete dále podnikat svůj výzkum a později se připojil k portugalské výpravě do kraje Zumbo. Dále se Thornton při cestě na Zanzibar setkal s průzkumníkem Carlem van Deckem a pokračoval s jeho skupinou na horu Kilimandžáro. Thornton se k Zambezi na Murchinsonovu přímlovu opět vrátil a v roce 1862 pokračoval s expedicí v průzkumu. Jeho návrat však netrval dlouho. Thornton v dubnu roku 1863 podlehl zimnici a byl pohřben nedaleko Murchisonových vodopádů na břehu řeky Šire. Jeho geologické poznámky nikdy nebyly v celku publikovány.²⁵⁸

Bainesovo obvinění nebylo zatím vnímáno tak vážně. Byl znovu poslán do Tete střežit zásoby a zbytek skupiny 11. července opustil. Ostatní spěchali k pobřeží, kde měli čekat na loď. V poslední den měsíce července došli na pobřeží. Po setkání s lodí admirality plul člun MaRobert po řece Šire k vesnici náčelníka Čibisi. Jako náčelník kmene Manganga často expedici pomáhal. Vesnice se nacházela na výhodné pozici pod vodopády řeky Šire. Odtud šli na severovýchod, až uviděli východní část jezera Širwa. Na zpáteční cestě ke člunu byli Kirk a Rae posláni po souši do Tete, zatímco Livingstone podnikl velmi riskantní plavbu po řece. V Tete nejprve Kirk získal pokyny k provedení velmi nepříjemné činnosti. Dostal za úkol prošetřit údajné rozkrádání zásob. Kirkovy poznatky měly sloužit jako důkazy proti Bainesovi. Nenašel žádné přímé indicie zpronevěry.²⁵⁹

V tomto okamžiku Kirk, Rae a Baines si pronajali kánoe ke spojení s Livingstonem na pobřeží. Tam měli počkat na loď Admirality se zásobami a na povolení pokračovat v průzkumu. Loď připlula na začátku prosince 1859 se zásobami na palubě a s oficiálním souhlasem vlády

²⁵⁸ Dritas, s. 14.

²⁵⁹ Livingstone, David. To John Kirk, Dakanamoio River Shire, 17.10. 1859. In: Holmes, Timothy (ed.). David Livingstone: letters & documents, 1841-1872: the Zambian collection at the Livingstone Museum, containing a wealth of restored, previously unknown or unpublished texts. London, 1990, s. 62.

s pokračováním expedice. Expedice se do Tete vrátila na začátku roku 1860. Spory s Thomasem Bainesem se navzdory nedostatku důkazů stupňovaly a nakonec byl propuštěn a dvanáctého prosince odplul na lodi Lynx do Kapského města.²⁶⁰ Cítil se být nevinný, tvrdil že nic neukradl. Dožadoval se slyšení, ale nebylo mu vyhověno.²⁶¹ Tato nepříjemná událost nijak jeho kariéru nepoškodila. Naopak v následujících letech strávil mnoho let cestami po jižní Africe. Jeho malby z cest se staly světoznámé, obzvláště jeho obraz Viktoriiných vodopádů.²⁶²

Většinu roku 1860 expedice strávila cestou do středu kontinentu k Makololům do Linyati, kde David Livingstone chtěl navštívit přítele náčelníka Sekeletua. Karavana opustila Tete v dubnu roku 1860, dorazila do Linyati. Zde se setkali s náčelníkem, jenž však byl velmi nemocný a po několika měsících zemřel. Livingstone s ostatními se vrátil až v listopadu téhož roku. Bylo to dlouhé putování, které s konečnou platností potvrdilo, že řeka Zambezi nemůže kvůli skalnatému korytu a četným vodopádům sloužit jako obchodní spojení se středem kontinentu.²⁶³ Na zpáteční cestě bylo mnoho kánoí rozbito v peřejích údolí Cahora Bassa. Mnohé cenné vzorky a poznámky se nenávratně ztratily.²⁶⁴

Poté co skupina dorazila z rokle do Tete, znovu se všichni v lednu 1861 vrátili na pobřeží. Cesta k oceánu znamenala poslední službu, pro poruchový a paliva nenasytný parní člun MaRobert. 21. prosince byl ponechán svému osudu na písčité mělčině řeky Šire poblíž vesnice Sena.²⁶⁵

²⁶⁰ Wallis, J. P. R. (ed.). *The Zambezi Expedition...*, Volume one, s. 137-139.

²⁶¹ Seaver, s. 155-156.

²⁶² McMartin, A. Sekeletu's Sugar Mill. *The Geographical Journal*. The Royal Geographical Society (with the Institute of British Geographers), 1973, 139(1): s. 96-103. cit. 2016-01-18]. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/1795799>

²⁶³ Martelli, s. 154-155.

²⁶⁴ Livingstone, David a Charles Livingstone. *Narrative of an expedition to Zambezi and its Tributaries; and of the discovery of the Lakes Shirwa and Nyassa 1858-1864*. London, 2001, s. 250-251.

²⁶⁵ Blakie, s. 260.

Aby expedice mohla dokončit cestu k pobřeží, bylo potřeba si pronajmout kánoe. David Livingstone zažádal o nové plavidlo. Nakonec získal parník Pioneer. Nový parník na konci února dotáhla loď Lyra za doprovodu lodi Sidon.²⁶⁶

Na palubě Sidonu se nacházeli první misionáři Univerzitních misí ve střední Africe (University Missions to Central Africa).²⁶⁷ Skupina misionářů měla v úmyslu vycestovat do vysočiny nad řekou Šire, kde by pod vlivem Livingstonových zpráv chtěli zřídit misijní stanici. Misii UMCA jakožto část expedice nebylo možné oddělit. Misionáři UMCA byli na Livingstonovi závislí. Hledali u něj rady a inspiraci. David Livingstone však nebyl připraven na tento úkol. Objevili se problémy s logistikou, protože Zambezi a její přítoky nebyly po celý rok splavné pro plavidla typu Pioneeru. Proto se misionáři museli spolehnout, stejně jako Portugalci na omezenou pomoc v podobě kánoí. Kánoe si však od místních domorodců museli za vysoké částky kupovat nebo pronajímat. A byl tu ještě další problém. Portugalci vydávali povolení na využívání řeky Zambezi. Začali formalizovat správu přístupu do řeky zahájením provozu celnic v její deltě. Misionáři si představovali, že misijní činností budou oslabovat portugalské otrokáře. Opak byl však pravdou, neboť odpor vůči misionářům UMCA byl silný a začal nebezpečně ovlivňovat britskou expedici.²⁶⁸

Livingstone nabídl řešení této potíže. Řeka Rovuma ležela dále na sever od Zambezi. Řeka tekla za hranicemi Portugalci ovládaného území. Livingstone věřil, že je to jeden z odtoků jezera Ňasa. Ukáže-li se, že je to tak, poskytne novou nezávislou cestu k jezeru a do střední Afriky pro expedici i skupinu UMCA. Než dostala UMCA šanci se usadit, Livingstone odvezl misionáře na Komorské ostrovy a až budou správné podmínky, vrátí

²⁶⁶ Huxley, s. 140-141.

²⁶⁷ Dále jen UMCA.

²⁶⁸ Northcott, s. 78.

se k řece Rovumě.²⁶⁹ Cesta trvala od dvanáctého února do prvního května roku 1861, a když dorazili zpátky k deltě, ztratili k ní cestu. Když už cestu našli tak řeka vykazovala stejný problém nízkého stavu vody jako řeka Zambezi a další. Livingstone plul zpátky do Zambezi a zahájil náročný transport misionářů se vším vybavením do Čibisovy vesnice.²⁷⁰

V květnu a červnu 1861 biskup Charles MacKenzie s ostatními misionáři plul po Zambezi k vrchovině u řeky Šire. Bylo však špatné období pro plavbu parníku skalnatým korytem řeky a navíc přetíženého. Do toho se Livingstone začal obávat o vládní podporu a měl podezření, že na Pioneeru je informátor kapitána Washingtona, jenž na expedici dohlížel. Nové bandy lovců otroků působící na vysočině způsobily značnou spoušť, destabilizaci regionu a přitom zničily veškerou úrodu. Přesto dokončil cestu a po četných přesunech misionářů nakonec zakotvili v Magomeru.²⁷¹ Poté co byl transport misionářů dokončen bratři Livingstonové a John Kirk podnikli průzkum jezera Ňasa s cílem zmapovat jak daleko na sever se rozprostírá. Cesta trvala od začátku srpna do listopadu 1861 a pro všechny účastníky to byla cesta plná útrap. Byli okradeni, trpěli nedostatkem potravin a obtížně získávali povolení k průchodu územím místních náčelníků. To byl důvod, proč se nemohli dostat na severní okraj jezera. Pro britské zeměpisce bylo zklamáním, že nezjistili přesné rozměry, přítoky a odtoky jezera. Toto zklamání úzce souviselo se sporem o prameny Nilu, o němž se živě diskutovalo v 60. a 70. letech. Detailní průzkum jezera Ňasa mohl dát odpověď a spor vyřešit.²⁷²

Zatímco David Livingstone bojoval s lodí na jezeře, karavana nosičů přátel z lidu Makololo postupovala podle pokynů souběžně s lodí po souši,

²⁶⁹ Livingstone, David a Charles Livingstone, s. 264-265.

²⁷⁰ Martelli, 164-168.

²⁷¹ Tamtéž, s. 186-188.

²⁷² Livingstone, David a Charles Livingstone, s. 262-268.

a při tom čelili odporu místních svahilských kupců a Ngoniů dále na severu. Další důvod, který zřejmě vedl k zastavení postupu na sever, mohly být obavy o bezpečí pozemní karavany. Situace byla velmi riskantní. Při zpáteční cestě se Makololové dozvěděli o smrti náčelníka Sekeletua. Smrt náčelníka, jenž byl spojovací článkem mezi Livingstonem a jeho lidem, způsobila přerušování vazeb. Noví vládcové využili nestability v údolí řeky Šire a podmanili si zdejší významné kmeny. Jejich nová síla v lokalitě se stala na horním toku řeky Šire dominantní. Vztahy Makololů s Brity ochladly. Představovali však nadále důležité aktéry na hranicích s portugalskými državami.²⁷³

Když se průzkumníci vrátili 8. listopadu k řece Šire, okamžitě postupovali po proudu a brzy dorazili k lodi. Po několika dnech plavby, museli s lodí kvůli nízké hladině zakotvit a téměř měsíc čekat než se zvedne hladina řeky, která loď osvobodí. Po vydatném dešti mohl Pioneer teprve plout dále a k Zambezi průzkumníci dorazili v lednu roku 1862. Lodě Admirality Gorgon a Hetty Ellen na pobřeží čekaly na Livingstoneův příchod. Lodě zároveň dopravily další misionáře UMCA. Skotský misionář James Steward, který byl na palubě, měl za úkol najít pro misijní stanici lokalitu vhodnou pro bavlníkové plantáže. Na jedné z lodí se hlavně nacházela Livingstonova manželka.²⁷⁴ Lodě dále převážely nové výkonnější plavidlo pro říční dopravu. Ač žádal lorda Russela o třetinovou dotaci na novou loď, nakonec ji Livingstone musel za celých šest tisíc liber zafinancovat z vlastních zdrojů. Loď byla pokřtěna jako Lady Nyassa, což naznačovalo její primární použití pro dopravu po jezeře. Použití parníku předznamenalo budoucí intenzivní využití paroplavby na jezeře Ňasa.²⁷⁵

²⁷³ Dritas, s. 18.

²⁷⁴ Martelli, s. 189.

²⁷⁵ Livingstone, David. To James Young, Zambezi River, 28.2. 1860. In: Holmes, Timothy (ed.). David Livingstone: letters & documents, 1841-1872: the Zambian collection at the

Na začátku roku 1862 se udála série katastrof, které zapříčinily další komplikace na cestě. Do konce ledna univerzitní misie ztratila velký počet svých členů v důsledku horečky a malárie, včetně svého vůdce biskupa Charlese MacKenzieho²⁷⁶. Zprávy o těchto tragédiích v Británii vyvolaly bouři kritiky a Livingstone byl osočován, že misii nepomohl. On se však hájil, že sami misionáři přispěli ke své zkáze diletantstvím a špatnými hygienickými návyky. Netrvalo však dlouho a zasáhla Livingstona osobní tragédie. Na konci dubna roku 1862 Mary Livingstonová onemocněla horečkou a po několika dnech upadla do kómatu a za několik dalších dní 27. dubna zemřela. Shledání manželů Livingstonových po čtyřech letech netrvalo ani půl roku. Davidem Livingstonem tato událost otřásla a od té doby byla velmi vážný, bez emocí. Mary Livingstonová byla pohřbena v Šupanze pod baobabovým stromem.²⁷⁷

Navzdory smutné události pokračoval ve vedení expedice, ale záhy objevil zásadní problém. Opět opadla hladina řeky Zambezi pod úroveň umožňující plavbu parníku Pioneer, který měl přepravit rozložený parník Lady Nyassa pod vodopády na řece Šire a zde ji znovu postavit. Po pečlivých úvahách padla volba na její montáž v Šupanze bez parních kotlů a následně ji přenést kolem vodopádů a poté ji kompletně sestavit. Tato manipulace s lodí byla velmi náročná a lodní inženýr Rae pracoval na hranici svých možností. Za normálních podmínek by potřeboval vybavení běžné loděnice s jeřáby. Během prací na Lady Nyassa, David Livingstone a Kirk podnikli s posádkou lodi Pioneer opětovné prozkoumání řeky Rovuma. Šestého srpna 1862 opustili řeku Zambezi a vrátili se až koncem listopadu. David Livingstone byl zřetelně zklamán topografickými

Livingstone Museum, containing a wealth of restored, previously unknown or unpublished texts. London, 1990, s. 64-66.

²⁷⁶ Northcott, s. 84.

²⁷⁷ Wellman, s. 183.184.

skutečnostmi, které značně ztěžovaly jakýkoliv postup po řekách. Rovumu musela výprava překonávat ve člunech, protože místy dosahovala hloubky pouhých několika stop.²⁷⁸

Rovuma se po všech průzkumech také ukázala jako nesplavná. V lednu 1863 byla Lady Nyassa připravená k vlečení. Zpáteční cesta do Tete byla velmi namáhavá. Tuto anabázi nepřežil Richard Thornton. Ten byl znovu povolán jako expediční geolog. Nešťastně se však v důsledku vyčerpání nakazil horečkou a úplavicí. Thorntonův stav byl velmi vážný a přes veškerou péči se ho nepodařilo uzdravit. Dvacátého třetího dubna byl pohřben pod baobabovým stromem nedaleko Murchinsonových vodopádů.²⁷⁹ Navíc na náladě členů expedice nepřidaly zvěsti o údajném úmyslu vlády do konce roku expedici odvolat. S vidinou konce výpravy, se rozhodl poslat všechny značně vyčerpané členy expedice ve člunech na pobřeží a odtud zpět do Británie, kam 19. května odpluli.²⁸⁰ V červenci 1863 přišla od lorda Russela oficiální zpráva o odvolání expedice. David Livingstone hodlal odjet později, ale hladina řeky nedovolila transport na pobřeží. Livingstone tak čekal do konce roku 1863, až budou koryta řek opět nasycená.²⁸¹

V tomto mezidobí, zkoumal regiony na západ od jezera Ňassa. Při těchto průzkumech poznal rozsah vlivu svahilských obchodníků nad obchodem s otroky s centrem ve městě Nkhotakota na břehu jezera. Univerzitní misie také začala ukončovat svou činnost ve střední Africe. V červnu 1863 přijel biskup William Tozer nahradit zesnulého biskupa MacKenzieho v roli vůdce misie. Tozer přesunul stanici na horu

²⁷⁸ Huxley, s. 154-156.

²⁷⁹ Wallis, J. P. R. (ed.). *The Zambezi Expedition...*, Volume two, s. 232-233.

²⁸⁰ Tamtéž, s. 235-237.

²⁸¹ Livingstone, David a Charles Livingstone, s. 405-409.

Moramballa a doufal, že zde bude chráněn před malárií. Tato lokalita poskytovala dobré zázemí, ale nakonec se misie uchýlila na Zanzibar.²⁸²

David Livingstone v lednu 1864 opustil Zambezi a plul do portugalské pobřežní základny Quillimane a odtud do Zanzibaru. Koncem dubna opustil s Lady Nyassa Zanzibar a zamířil přes Indický oceán do indické Bombaje. Důvodem Livingstonovy plavby byly obavy, že by se loď mohla dostat do rukou otrokářů, kteří by ji využili k transportu otroků. Jedinou možností bylo dostat se do Bombaje a zde ji teprve prodat.²⁸³ Na čtyři tisíce kilometrů dlouhou cestu bylo možné loď doplnit pouhými čtrnácti tunami uhlí. Posádku tvořili tři bílí muži a devět domorodých hochů. Livingstone původně počítal s devítidenní plavbou, ale kvůli nedostatku uhlí bylo nutné část trasy plachtit, proto nakonec plavba trvala čtyřicet dní. Svého rozhodnutí záhy litoval, protože se ztenčovaly zásoby a bál přicházejících monzunů. Když konečně doplul značně vyčerpaný do Bombaje, cítil velkou úlevu. O Livingstonově příjezdu nikdo nevěděl. Snažil se být nenápadný. O svém příjezdu do Bombaje napsal ve svém druhém cestopise: „*Plavili jsme se kolem dvou a půl tisíce mil. Loď byla tak malá, že si nikdo nevšiml našeho příjezdu.*“²⁸⁴ Bombajský guvernér sir Bartle Frere se o jeho přítomnosti dozvěděl až později. Guvernér se o Livingstona postaral a zařídil vše potřebné pro návrat do Británie. S guvernérem navázal přátelství a v následujících letech spolu vedli korespondenci.²⁸⁵

²⁸² Northcott, s.86-87.

²⁸³ Livingstone, David. To Adam Sedgwick, Murchinson's Cataracts, 5.11. 1863. In: Boucher, Maurice (ed.). Livingstone letters, 1843 to 1872: David Livingstone correspondence in the Brentthurst Library, Houghton, 1985, s. 178-179.

²⁸⁴ Livingstone, David a Charles Livingstone, s.439.

²⁸⁵ Livingstone, David. To Adam Sedgwick, Murchinson's Cataracts, 5.11. 1863. In: Boucher, Maurice (ed.). Livingstone letters, 1843 to 1872: David Livingstone correspondence in the Brentthurst Library, Houghton, 1985, s. 178-180.

V červenci roku 1864 se vrátil do Británie. Tentokrát ho nevítky davy lidí. Byl však šťastný, že může být opět s rodinou, o níž věděl, že je dobře postaráno. Velmi ho zasáhla zpráva, že jeho syn Robert v osmnácti letech zemřel během občanské války v zajateckém táboře v USA. Po návratu do vlasti čekala Davida Livingstona řada přednášek a prezentace objevů, které expedice učinila a co zažil. Ve městě Bath Livingstone přednášel o výsledcích výpravy Britské asociaci pro pokrok ve vědě. Během této přednášky s důkladností líčil a odhaloval práci portugalských úřadů ve spojitosti s obchodem s otroky. Tato řeč silně na posluchače zapůsobila. Nezůstala bez odezvy portugalské strany. Stěžovala si a pomlouvala ho. Dále mluvil o svém boji proti otroctví a o ekonomickém potenciálu střední Afriky. Musel uznat, že s řekou Zambezi nelze díky přírodním podmínkám počítat jako s obchodní dálnicí. Toto vše vysvětluje ve svém druhém cestopisu „*Vyprávění o výpravě k Zambezi a jejím přítokům*“ vydané roku 1865. V ní se kromě popisu cest, snaží se osvětlit a obhájit proč se nakonec expedice nevydařila.²⁸⁶

Přes zjevný neúspěch výprava přinesla spoustu nových a užitečných poznatků. Kromě základních instrukcí nebyla činnost výpravy nijak omezována a ani se striktně neomezovala oborově. Výhoda správy expedice Admirálitou spočívala v jejím byrokratickém řízení z Londýna. Odpovědnost za zásobování personální a diplomatické otázky nebyla přímo v kompetenci Davida Livingstona. Ten se tak mohl naplno věnovat práci vedení expedice. Vláda se obracela na vědeckou obec pro pomoc prezentovat výsledky odesílaných z Afriky, vytvářet výtahy ze zpráv atd. Díky tomu se laická veřejnost v Británii i ve světě průběžně dozvídala o nových objevech a vzrůstal tak její zájem o tento prostor. Expedice neodesílala pouze zprávy, ale také vzorky flóry a fauny, které měly osvětlit

²⁸⁶ Ross, s. 192-193.

přírodní historii. Tyto vzorky schraňovaly instituce jako Britské muzeum přírodní historie, nebo Královská botanická zahrada v Kew. Část vědeckých materiálů byla zkopírována a poskytnuta dalším institucím.²⁸⁷

Přínos této výpravy je nesporný, přinesla nové informace a poznatky. Možná lze Livingstonovi vytknout jistou nedůslednost a nepředvídavost při plánování expedice, která pramenila z jeho idealismu. Při detailnějším plánování by se možná lépe vyhnul některým potížím a mohl zefektivnit postup expedice a vytěžit z ní více informací. To je však v oblasti spekulací a faktem je, že ani tento neúspěch Livingstona nezlomil v odhodlání dále pracovat v zeměpisných výzkumech, v boji proti otroctví a obracet Afričany na křesťanskou víru.

²⁸⁷ Dritas, s. 20.

5. Poslední africké dobrodružství

Sotva se David Livingstone vrátil do Británie tak už promýšlel plány na další výpravu do Afriky. Byl si vědom, že vládní expedice k Zambezi nenaplnila jeho očekávání. Hrubě se doplatilo na neznalost prostředí, ačkoliv se sám Livingstone domníval, že tento region během předchozích cest dostatečně poznal. V mysli se mu rodila myšlenka nové výpravy v duchu zkoumání nových míst ve spojení s misijní a civilizační činností, tak jak to dělal v prvních letech své kariéry.

V této době vrcholila diskuze o nalezení pramenů řeky Nilu. Přestože již průzkumníci Richard Burton a John H. Speke odhalili mnoho důležitých informací ohledně této otázky, Královská zeměpisná společnost měla zájem vyslat další výpravu k potvrzení jejich závěrů. Oslovila Livingstona, aby ji znovu vedl. Prezident společnosti Roderick Murchinson ho přesvědčil, aby se tohoto úkolu zhostil. Jako Livingstonův příznivec byl opět přesvědčen, že on je pro tento úkol nejvhodnější. Livingstone ani chvíli neváhal, protože to znamenalo jedinou možnost jak dokončit započatou práci v Africe. Zeměpisná společnost mu uložila řadu, a jak se později i ukázalo ne zcela vhodných geografických úkolů zatěžující její průběh. I tato expedice se těšila vládní podpoře, ale už nebyla prioritní. Proto vládní podpora činila pouhých pět set liber. Vláda rozhodla, aby mu z politických důvodů zůstal titul konzula pro střední Afriku, který však už měl vykonávat bez nároku na plat. Proto peněžní podporu musel získat jiným způsobem, především od soukromých donátorů z řad svých příznivců.

Cílem této výpravy bylo zjistit, zda existuje cesta mezi jezery Ňasa a Tanganika. Prozkoumána měla být i jezera Mweru a Bangweulu, o nichž místní často vyprávěli. Avšak skutečným záměrem bylo dostat se k pramenům Nilu a zmapovat je. John Hanning Speke předpokládal, že Nil vytéká z jezera Victoria, s čímž Burton nesouhlasil a tvrdil, že pramení

z jezera Tanganika. Do této debaty se na shromáždění v Bathu v roce 1865 vložil i Livingstone a představil svou zcela odlišnou verzi.²⁸⁸ Ze studií topografie lokality oblasti jezer, je hodlal hledat na jiném místě než ostatní průzkumníci, a to více na severu.

Livingstonovo pracovní nasazení sice nepolevovalo, ale nadšení z práce jako by vyprchalo. Od smrti manželky se jeho dřívější silné charisma vytratilo. Jeho vliv na domorodce a nosiče se již neprojevoval tak jako dříve. Zdraví se též prudce zhoršovalo. Neustálé vyčerpání a následky tropických nemocí podlomily jeho zdraví. To vyžadovalo průběžnou léčbu sadou léků, která když mu byla ukradena, znamenalo to pro něj smrtelné ohrožení.

Ani tentokrát tento podnik nevyšel podle jeho představ. Vzhledem k tomu, že kraj mezi jezery Ňasa a Tanganika tak důkladně neznal, nebylo neobvyklé se ztratit směr a zabloudit. Livingstone často bloudil během jeho průzkumů kolem velkých jezer. V roce 1869 přestaly o něm přicházet zprávy a začalo se mít za to, že na výpravě zahynul. V reakci na tyto domněnky byla na jaře roku 1871 vypravena legendární expedice Henryho Mortona Stanleyho. S podporou amerických novin *The New York Herald* na podzim téhož roku našel Livingstona ve vesnici Udžidži u jezera Tanganika. Tato událost se zapsala do historie a stala motivem mnoha obrazů, knih a později i filmových ztvárnění.

Tato poslední expedice ukázala pravou Livingstonovu tvář. Odhalil svou vytrvalost, neústupnost a odvahu. Tyto vlastnosti se také ukázaly být pro něj osudné. Navzdory svému špatnému zdravotnímu stavu se rozhodl v roce 1871 dokonat svůj úkol najít pramen Nilu. Dva roky trvalo jeho trápení na cestě, až nakonec podlehl. Na jeho poslední cestě ho doprovázeli

²⁸⁸ Holmes (ed.), s. 91.

jeho afričtí nejbližší přátelé, kteří mu byli věrni až do konce. Livingstonovi se dostala pocta být pochován po boku králů ve Westminsterském opatství.

Příprava se ani tentokrát neobešla bez problémů. Ačkoliv výprava k Zambezi nesklidila takový úspěch, řada významných lidí mu blahopřála. Idea další výpravy se již netěšila takové pozornosti, jak Královské zeměpisné společnosti, tak vlády. Těžké bylo také rozloučení s rodinou, která měla ještě v živé paměti smrt manželky. David Livingstone za ta léta ztratil čas, jenž mohl strávit s dětmi, ale i nyní zvítězila touha po poznání a již po pouhých osmi měsících, v srpnu roku 1865 odplul do Afriky, kde přistál v lednu příštího roku.

5.1 Z Londýna do Afriky

Když se David Livingstone 23. července 1864 vrátil do Londýna, byl pozván Roderickem Murchinsonem k osobnímu setkání. Při tomto setkání došlo na i téma další expedice do střední Afriky, na níž se oba shodli. Livingstone chtěl vypravit další expedici, která by spojovala civilizační činnost s průzkumem. Poté byl vřele přijat premiérem lordem Palmerstonem a jeho paní. Premiér se pokusil pro tuto výpravu dohodnout u portugalské vlády volnou plavbu k řece Zambezi a Šire.²⁸⁹ O týden později přijímal gratulace a blahopřání, byl tím velmi překvapen a potěšen.²⁹⁰

Livingstone se musel při přípravě této expedice vypořádat s nejednoznačným vztahem s vládou, stejně tak s rolí Královské zeměpisné společnosti a jeho osobními cíli. Postoje vlády a zeměpisné společnosti se týkaly především finanční podpory. Od toho kolik peněz výprava dostane, se odvíjel Livingstonův plán. Prezident Královské zeměpisné společnosti

²⁸⁹ Ross, s. 194.

²⁹⁰ Seaver, s. 52-55.

Roderick Murchinson Livingstona podporoval v úmyslu vrátit se do střední Afriky. Nemohl ji však sám prosadit, protože v tu dobu Královská zeměpisná společnost dávala přednost jiným projektům. Nabídl znovu Livingstonovi vedení expedice pod hlavičkou společnosti, která bude mít čistě zeměpisný charakter. Livingstone však trval i na misijní dimenzi výpravy. To ukazuje, že mínění některých viktoriánských autorů a autorů dvacátého století spojovat Livingstona pouze se zeměpisnou prací, je chybné. Může se to tak jevit, protože již v pozdní fázi jeho prvního afrického pobytu jsou viditelné tendence spíše k vědecké motivaci, než misijní. Dokonce i vládní výprava k Zambezi, která byla výhradně zaměřena na výzkum, obsahovala misijně civilizační složku.²⁹¹

Premiér Palmerston byl Livingstonovým příznivcem, avšak vládní podpora činila pouze pět set liber. To byla vzhledem k ambicím expedice malá suma. Ta nemohla pokrýt předpokládané náklady. Musel získat peníze jiným způsobem.²⁹² Tuto peněžní podporu navrhl pod politickým tlakem premiéra ministr zahraničí lord Russel, jenž se s Livingstonem setkal v britské metropoli nedlouho po jeho návratu od Zambezi. Z jeho chladného chování bylo jasné, jakou prioritu bude výprava mít. Součástí vládní podpory byl i politický krok Livingstona jmenovat honorárním konzulem pro „oblasti králů a náčelníků ve vnitrozemí Afriky“. Tato funkce byla čestná, bez nároku na plat. Lord Russel také zdůrazňoval, aby se nepletl do věcí portugalských úřadů a ani je slovně napadat, jak to udělal na shromáždění v Bathu a následně vydáním pamfletu kritizujícím poměry v jejich koloniích. Portugalsko bylo díky dynastické spřízněnosti spojencem a tak bylo v zájmu Británie zachovat si dobré vztahy. S tím

²⁹¹ Ross, s. 197.

²⁹² Boucher (ed.), s. 191-192.

nemohl souhlasit, a dále pokračoval ve své kampani proti otroctví v Africe, které vlastně vláda tímto nepřímo podporovala.

Notnou část financí Livingstone dostal především od soukromých dárců. Od svého starého přítele z glasgowské univerzity Jamese Younga dostal darem tisíc liber. Královská zeměpisná společnost přispěla shodně jako vláda pěti sty librami. Murchinson se snažil o větší peněžní podporu, ale na shromáždění byl přehlasován. Byla to neobvyklá suma, která byla na poměry společnosti nízká. Vždy se snažila přispívat kolem dvou až tří tisíc liber. Cestovatelé Richard Burton a John H. Speke pro srovnání na své cesty získali od jednoho do dvou a půl tisíc liber. Další prostředky David Livingstone získal od dárců v Bombaji, od nichž obdržel šest set čtyřicet pět liber.²⁹³ Rovněž se spoléhal na finanční injekci z prodeje lodi Lady Nyassa. Peníze byl ten nejzásadnější problém, proto nemohl svou expedici vybavit, tak dobře jako Burton a Speke, nebo později Henry M. Stanley. Po všech předchozích zkušenostech se rozhodl opět vést expedici výlučně sám. To také může vysvětlovat, proč nakonec neusiloval o vydatnější podporu. V některých ohledech se musel značně omezit, což však pro jeho skromnost nepředstavovalo zásadní překážku.²⁹⁴

David Livingstone odplul z Británie v srpnu 1865. Předtím ho však zastihla zpráva o smrti jeho syna Roberta v USA. Ten bojoval v občanské válce na straně Unie. Bohužel zemřel v konfederálním zajateckém táboře na následky nemoci. V červenci se zúčastnil jeho pohřbu. Poté se rozloučil s rodinou a odjel nejprve do Londýna, kde se sešel s nejbližšími přáteli Jamesem Youngem a Williamem Webbem. Dcera Agnes cestovala s otcem, neboť právě nastupovala na školu v Paříži. Přátelé ho doprovázeli na stanici Charing Cross. Odtud odjel Livingstone s dcerou vlakem do

²⁹³ R. C., Bridges. The Sponsorship and Financing of Livingstone's Last Journey. African Historical Studies. Boston: Boston University African Studies Center, 1968,1(1), s. 89-90.

²⁹⁴ Huxley, s. 168-169.

Folkestone. Zde se setkali s Johnem Kirkem. Toho se ještě v červnu snažil přemluvit k účasti na výpravě. Kirk však odmítl, protože se právě oženil a byl jmenován konzulem Jejího Veličenstva na Zanzibaru. Starý přítel je doprovodil k lodi, která je odvezla do Francie.²⁹⁵ V Paříži strávil Livingstone pár dní. Následně odcestoval do přístavu v Marseille, kde nastoupil na loď Massilla s cílem v egyptské Alexandrii. Z egyptské metropole se po souši přesunul do přístavu v Suez, odkud odplul lodí do indické Bombaje. Převážní společnosti poskytla Livingstonovi jako vzácnému hostu lodní lístek zcela bezplatně. Do Bombaje dorazil jedenáctého září roku 1865.²⁹⁶

Druhá Livingstonova návštěva Bombaje již byla očekávána a jako čestný host vzbuzoval značný zájem. Prvních pár dní strávil u amerického obchodníka Williama Stearnse, s nímž se setkal na lodi. Poté byl ubytován v letním sídle bombajského guvernéra sira Henryho Bartla Frereho. Zde pobýval většinu času příprav. Livingstonův podpůrce doktor Wilson z místní školy Free Kirk College ho představil komunitě místních obchodníků. V této komunitě Wilson hledal další finanční dárce pro Livingstonovu výpravu. Sliboval, že od nich získá tisíc liber, nakonec obdržel pouze přes šest set liber. Mezitím se David Livingstone snažil vyzvednout peníze za prodej loď Lady Nyassa z Bank of Agra, do níž je uložil. Za tyto peníze chtěl najmout expediční personál a vybavení na cestu. Ke vši smůle však banka zkrachovala a o celou částku více než dvou tisíc liber přišel.²⁹⁷

²⁹⁵ Livingstone, David. To James Young, 48 Euston Street, 8.8. 1865. In: Holmes, Timothy (ed.). David Livingstone: letters & documents, 1841-1872: the Zambian collection at the Livingstone Museum, containing a wealth of restored, previously unknown or unpublished texts. London, 1990, s. 142.

²⁹⁶ Ross, s. 198.

²⁹⁷ Tamtéž, s. 199.

Tato situace byla velmi nepříjemná a v přípravách mohl dále pokračovat pouze díky svým soukromým donátorům. V Bombaji Livingstone setrval od září do ledna roku 1866. Během tohoto času mu guvernér Bartle Frere prokazoval plnou podporu a ujišťoval ho, že dokud bude guvernérem, může u něj zůstat do doby, než docílí svých záměrů. Této náklonnosti Livingstone využil a objasnil mu svou vizi zničení otrokářství ve východní Africe. I v této věci mu guvernér vyjádřil svou podporu. V této době si kladl otázku, kde si má najmout personál pro expedici. Livingstonův starý přítel William Cotton Oswell, kterého potkal v Bombaji, ho informoval o možnosti si na Zanzibaru najmout Baluchiny jako nosiče. David Livingstone tuto možnost důrazně odmítl. Měl k tomu pádný důvod. Baluchini byli otroci z Indie sloužící zanzibarskému sultánovi, proto si je nechtěl najímat jako nosiče. Když se svěřil s tímto problémem guvernérovi, ten mu okamžitě nabídl dvacet sipáhíů²⁹⁸ z bombajské pěchoty, a indický prapor námořní pěchoty²⁹⁹ pod vedením havildara³⁰⁰. Tito muži kromě toho, že sloužili Davidovi Livingstonovi, měli současně hájit zájmy bombajské vlády. Nebyli však dobrovolníky, ale malou skupinou, libovolně odtrženou od svých jednotek, kde vládla pevně uspořádaná kázeňská struktura. Tato skupina se dostala pod civilní velení, jehož cíle byly pro ni bezpředmětné. Je otázka, proč David Livingstone na tuto variantu přistoupil, když se při přípravě předchozí výpravy chtěl vyhnout velení vojenské skupiny. V tomto případě musíme vzít v úvahu složitou situaci, v níž se v době příprav nacházel. Slabá vládní podpora mu

²⁹⁸ Livingstone, David. To William Sunley, Zanzibar, 14.3. 1866. In: Boucher, Maurice (ed.). *Livingstone letters, 1843 to 1872: David Livingstone correspondence in the Brentthurst Library*, Houghton, 1985, s. 202-204.

²⁹⁹ Livingstone, David. To W. C. Oswell., Bombay, 29.9. 1865. In: Holmes, Timothy (ed.). *David Livingstone: letters & documents, 1841-1872: the Zambian collection at the Livingstone Museum, containing a wealth of restored, previously unknown or unpublished texts*. London, 1990, s. 150-151.

³⁰⁰ Seržant indického pěšího pluku.

nedávala v podstatě jinou možnost, než přijmout tuto variantu a spokojit se s vojenskou pomocí.³⁰¹

Kromě těchto vojáků Livingstone vzal s sebou i devět Afričanů z církevní školy z Nassiku, kterou vedl William Salter Price. Tato škola poskytovala vzdělání osvobozeným africkým otrokům. Mezi druhy ze školy v Nassiku, byli i čtyři Afričané, kteří před rokem absolvovali s Livingstonem plavbu napříč Indickým oceánem do Bombaje, kde je zanechal v péči presbyteriánského misionáře. S těmito čtyřmi muži navázal velmi pevný přátelský vztah. Těmito doživotními přáteli byli Čuma a Wikitani, osvobození otroci z kmene Yao, k nimž se připojili Susi, a Amoda ze Šupangy. Při přípravách nepanovaly obavy pouze kvůli lidskému faktoru. Největší hrozba přicházela z prostředí, kam měla výprava namířeno.³⁰²

Doprava zboží v Africe na sever od řeky Limpopo v devatenáctém a raném dvacátém století byla stále závislá na tažných zvířatech. Dopravní infrastruktura nebyla v té doby vybudována. V oblasti velkých jezer se vyskytovala známá moucha tse-tse, která komplikovala místní dopravu a s níž měl Livingstone bohaté zkušenosti. Z obav ohledně úhynu pustošení tažného dobytka zakoupil zvířata již v Bombaji. Jednalo se o indické buvoly, o nichž se domníval, že budou imunní vůči trypanosomiasis³⁰³, způsobené bodnutím mouchy tse-tse. Později se prokázalo, že tato úvaha byla úplně lichá a zvířata hynula za stejných podmínek jako jejich afričtí příbuzní.³⁰⁴

Po skončení základních příprav, bombajská vláda vypravila parník Thule, jenž měl dopravit Livingstona a ostatní personál s veškerým

³⁰¹ Boucher (ed.), s. 192.

³⁰² Seaver, s. 478-479.

³⁰³ Horečnaté onemocnění vyvolané bičíkovcem (trypanozomou) působící spavou nemoc, přenášeným mouchou tse-tse.

³⁰⁴ Boucher (ed.), s. 192.

vybavením na Zanzibar. Bartle Frere chápal výpravu, v níž se nacházeli i jeho lidé, jako poselstvo k sultánovi Zanzibaru a Livingstona jako svého posla Proto guvernér vybavil expedici diplomatickým dopisem. Pátého ledna 1866 se expedice nalodila na britskou loď Thule³⁰⁵ a po dvaceti třech dnech přistála na ostrově.³⁰⁶

Na Zanzibaru Livingstone pobýval celkem šest týdnů, během nichž byl sultánovým hostem. Ten ho v hlavním městě přivítal se všemi poctami. Po třech týdnech byli Livingstone a další diplomaté přijat k audienci, při níž sultán reagoval na guvernérův diplomatický dopis. Na Zanzibaru poznal život tamních lidí, řemesla, čilé obchodování na tržišti, kde se setkal s burzou pro otroky. Burzy se aktivně účastnili svahilští a arabští obchodníci spolu s Portugalci. Na Zanzibaru se na trhu s otroky počet prodaných otroků se pohyboval ve stovkách až tisících. Převážnou část otroků tvořili příslušníci kmene Manganja. Jejich cena se pohybovala od sedmi do dvaceti dolarů. Za peníze utržené za tento barbarský obchod si obchodníci pořizovali luxusní zboží. Livingstone toto bohatství vnímal jako nemorální.³⁰⁷

Během pobytu se setkal s vůdcem univerzitní misie UMCA biskupem Tozerem, s nímž znovu probíral otázky možnosti další misijní činnosti ve střední Africe. Dále musel obstarat zbytek vybavení potřebný pro chod expedice jako potraviny, korále a látky pro dary náčelníkům a pro výměnu za zboží. Nezbytné bylo najmout si další zvířata pro přepravu zásob. Kromě vodních buvolů z Indie, přikoupil ještě šest oslů, dva mezky

³⁰⁵ Livingstone, David. To John Kirk, Bombay, 13.12. 1865. In: Boucher, Maurice (ed.). *Livingstone letters, 1843 to 1872: David Livingstone correspondence in the Brentthurst Library*, Houghton, 1985, s. 202.

³⁰⁶ Holmes (ed.), s. 93.

³⁰⁷ Livingstone, David. To G. Frere, Zanzibar, 7.3. 1866. In: Holmes, Timothy (ed.). *David Livingstone: letters & documents, 1841-1872: the Zambian collection at the Livingstone Museum, containing a wealth of restored, previously unknown or unpublished texts*. London, 1990, s. 155.

a čtyři velbloudy. Většina ze zvířat padla za obět' mouše tse-tse, navíc někteří buvoli posli ještě na Zanzibaru na palubě lodi během čekání na odjezd do Afriky. Na cestu bylo rovněž potřeba najmout více spolehlivých nosičů. Setkal se s Musou z ostrova Johanna³⁰⁸. Ten pracoval u nadporučíka Edwarda Younga na lodi Gorgon, která dovezla v roce 1861 parník Pioneer Livingstonově výpravě k Zambezi. Musa známý jako lhář a zloděj neměl dobré reference. Přesto si ho Livingstone najal spolu s dalšími devíti jeho soukmenovci.³⁰⁹

5.2 Průzkumy v letech 1866-1871

Dvacátého druhého března 1866 doplul Livingstone k ústí řeky Rovumy na východním pobřeží Afriky. Odtud se plavil dvacet pět mil od ústí řeky do pobřežního města Mikindani. Jeho skupina měla konečné složení třiceti sedmi lidí – třinácti sipáhíů z Bombaje, čtrnáct Afričanů z misionářské školy a zbytek tvořili Afričané z ostrova Johanna.³¹⁰ Kromě Livingstona mezi členy výpravy nebyl žádný jiný bílý muž. O tom, že byl ve výpravě sám, možná svědčí o jeho zkušenosti se složením výprav z minulých let. Později se ukázalo, že ani tentokrát nebude personál bezproblémový. Mnozí z nosičů a indických sipáhíů onemocněli. Navíc se najatí Indové ukázali být nespolehliví. Chovali se krutě ke zvířatům, které v Livingstonově nepřítomnosti bili.³¹¹

Postupně tak tažná zvířata vymírala jednak kvůli hrubému zacházení a jako druhý důvod bylo infikování spavou nemocí bodnutím mouchy tse-

³⁰⁸ Dnes se tento ostrov nazývá Nzwani, francouzským názvem Anjouan. Je jeden ze tří ostrovů tvořících federativní republiku Komorský svaz.

³⁰⁹ Ross, s. 200.

³¹⁰ Livingstone, David. To William Sunley, Zanzibar, 14.3. 1866. In: Boucher, Maurice (ed.). Livingstone letters, 1843 to 1872: David Livingstone correspondence in the Brentnall Library, Houghton, 1985, s. 202.

³¹¹ Blakie, s. 340.

tse. Nebylo však jiné cesty a oblastmi výskytu tohoto hmyzu museli projít. Na konci června posel poslední mezek.³¹² Bagáž museli nést afričtí nosiči a Indové. Právě Indové projevíli značnou nechuť k práci.³¹³ Navíc někteří sipáhíové muslimského vyznání neskrývali nenávist vůči Afričanům, kterým jako bezvěrcům často vyhrožovali smrtí. Potom, co karavana obešla jezero Ňasa je Livingstone raději vyplatil a poslal zpátky k pobřeží.³¹⁴

Zanedlouho se při pochodu na severozápad k jezeru Tanganika potýkali s nedostatkem potravin. Nejhorší byla skutečnost, že potravu nebylo kde získat, neboť krajina široko daleko byla vypleněna po nájezdech otrokářů. Skupina se drala krajinou bez vedení průvodců, a proto se museli spolehnout pouze na navigaci pomocí kompasu. Navzdory snahám opatřit si lovem potravu, všichni včetně Davida Livingstona hladověli. Ten si však nikdy nestěžoval, ačkoliv tentokrát díky podlomenému zdraví trpěl mnohem více než během předchozích výprav. Jak postupovali, přibývaly také obrazy hrůzy páchané otrokáři. Kolem cest využívaných otrokářskými karavanami ležela mrtvá těla vysílených mužů, žen a dokonce i dětí spoutaných v řetězech. Procházeli liduprázdnými vesnicemi plných lidských koster. Livingstone byl šokován, cítil se bezmocný a pohltil ho hněv. Pět měsíců procházeli takovou scénérií, až v srpnu roku 1866 došli k jezeru Ňasa.³¹⁵

Příchodem do toho kraje kolem jezera skončilo dlouhé trápení a bylo možné doplnit zásoby potravin a jiné vybavení. Jedním z cílů expedice, bylo prozkoumat jezero Tanganika a jeho přilehlou krajinu. Tento cíl kladla

³¹² Waller, Horace (ed.). The last journals of David Livingstone in Central Africa, from 1865 to his death : continued by a narrative of his last moments and sufferings, obtained from his faithful servants, Chuma and Susi. In two Volumes – Vol. I. London, 1874. s. 61.

³¹³ Waller, Horace (ed.). The last journals of David... – Vol. I., s. 78-79.

³¹⁴ Livingstone, David. To?, Rovuma?, 20.5. 1866. In: Holmes, Timothy (ed.). David Livingstone: letters & documents, 1841-1872: the Zambian collection at the Livingstone Museum, containing a wealth of restored, previously unknown or unpublished texts. London, 1990, s. 156.

³¹⁵ Boucher (ed), s. 194.

Královská zeměpisná společnost jako jednu z podmínek. Aby se k němu dostali, museli přeplout na jižní konec jezera Ňasa do vesnice Marenga. Zde slyšeli o brutalitách kmene Mazitu, známých Livingstonovi už z předešlé výpravy. Když karavana procházela kolem McLearnova mysu, Musa, vůdce nosičů z Johanny, když se dozvěděl, že se karavana chystá na území tohoto kmene, rozhodl se se svými lidmi utéct i s částí nákladu. Vrátil se zpátky do Zanzibaru, kde aby ušel trestu za deserci, rozhlašoval falešnou zprávu, že byli přepadeni a Livingstone byl při tom zabit.³¹⁶ Tato zpráva se dostala i do Británie. Tam ji ovšem nikdo nevěřil, protože Musa byl známý lhář a zloděj³¹⁷. Ten byl později za krádež a lživou zprávu sultánem ostrova Johanna uvržen do žaláře.

Mezitím v srpnu Královská zeměpisná společnost spolu s vládou vyslala nadporučíka námořnictva Edwarda Younga do Afriky k jezeru Ňasa, aby prošetřil, co se skutečně stalo. Ministr zahraničí lord Clarendon Youngově výpravě poskytl peníze a v září nadporučík dorazil k řece Šire. Dokázal, že s poměrně lehkým parníkem postaveným pro podobné podmínky, který lze rozložit a přenést kolem vodopádů, je možné docela dobře po řece cestovat. To bylo základem pro založení plavební společnosti *African Lakes Company*, která v osmdesátých a devadesátých letech zajišťovala pravidelnou přepravu po jezerech.³¹⁸ Young se od místních lidí dozvěděl, že skupina v doprovodu Evropana vyměnila nějaké předměty za jídlo a bezpečně prošla okolo jižního okraje jezera. Tak bylo definitivně prokázáno, že Musa lhal. Young se vrátil do Zanzibaru a poslal o Livingstonovi zprávu do Británie.³¹⁹

³¹⁶ Waller, Horace (ed.). *The last journals of David...* – Vol. I., s. 114-115.

³¹⁷ Blakie, s. 346.

³¹⁸ Seaver, s. 494-495.

³¹⁹ Huxley, s. 180.

Livingstone doplnil prořídle řady karavany u náčelníka Marenga. Z jeho kmene si najmul několik nosičů a znovu vyrazili. Poté bylo potřeba přeplout jezero. K tomu však potřebovali čluny. Arabští obchodníci výpravě nedůvěřovali a hledali důvody proč odmítnout čluny zapůjčit nebo prodat. Nezbylo tedy než se dát na cestu kolem jižního břehu pěšky. V tomto okamžiku se v něm opět probudil jeho neústupný dobrodružný duch a vracely se mu vzpomínky na jeho začátky a expedici k řece Zambezi.³²⁰

Livingstonova karavana se vydala na severozápad do hornatého kraje, který tvořil předěl mezi jezery Ňasa, Tanganika a údolím řeky Loangwa.³²¹ Vystoupali na náhorní plošinu Dedza. Bylo příjemné procházet touto krajinou, protože zde vládlo dobré klima³²² a lidé z kmene Chewa a jejich náčelníci byli neobyčejně pohostinní a starostliví. Mimo to projevovali značný zájem o Livingstonova kázání, což pro něj představilo velkou příležitost přednášet jim o křesťanském učení. Vedl dlouhé zápisky o jejich technikách předení, tkaní látek, zpracování kovů a společenských zvycích. Dále si všímal možných vztahů s egyptskou starověkou kulturou a spojení s kulturou středomořskou, o kterých se domníval, že převažují nad africkou.³²³

Ani se nestačili vzdálit od břehů jezera Ňasa a museli se vypořádat s dalšími problémy. Od konce října začalo období dešťů, skupina sestoupila do údolí řeky Loangwa a tím se postup zpomalil.³²⁴ V tmavých pralesích, kudy karavana procházela, se hromadily srážky a pochod ztěžovala

³²⁰ Holmes (ed.), s. 147.

³²¹ Waller, Horace (ed.). *The last journals of David...* – Vol. I., s. 118-120.

³²² Livingstone, David. To James Young, Country of the Chipeta, 10.11. 1866. In: Holmes, Timothy (ed.). *David Livingstone: letters & documents, 1841-1872: the Zambian collection at the Livingstone Museum, containing a wealth of restored, previously unknown or unpublished texts.* London, 1990, s. 160.

³²³ Ross, s. 206.

³²⁴ Waller, Horace (ed.). *The last journals of David...* – Vol. I., s. 101-103.

všudypřítomná voda a bahno. Opět docházely zásoby potravin a všichni členové začali znovu hladovět.³²⁵ Za běžných okolností by nebyl problém s nedostatkem potravin, ale vlivem nájezdů otrokářů a ngonijských kmenů karavana nacházela vyrabované vesnice. Zároveň mnoho dětí a žen bylo odvečeno a prodáno do otroctví. Zvláště proslulým se stal již zmiňovaný kmen Mazitu. Strach vyhnal většinu obyvatel a díky tomu nebyl nikdo v této oblasti, kdo by obdělával půdu. Navíc některé členy postihla horečka včetně samotného Livingstona, která ho na čas zcela paralyzovala a své stavy detailně popisuje ve svém deníku.³²⁶

Mizérie pokračovala řadu měsíců. Jídla se nedostávalo. Někteří nosiči byli tak slabí, že téměř dále nebyli schopni nést náklad. Třetího prosince se k výpravě připojili tři otroci z kmene Yao, jejichž pán byl zabit. Tito soukmenovci Susiho a Amody pracovali velmi tvrdě, což Livingstone ocenil. Téměř na smrt nemocný a hladový je uvítal jako nutnou posilu svého týmu.³²⁷ V polovině prosince roku 1866 překročili řeku Loangwa a vkročili do země Bisa, přes níž pokračovali až do země velkého náčelníka Kazembe. Kazembe vládl západnímu království klanů Luba, které vévodily oblastem Katanga a kolem řeky Kasai. Livingstone věřil, že tyto kraje jsou klíčovým předělem, odkud tečou řeky severním směrem, a téměř jistě jsou zdrojem řeky Konga, a jak doufal také Nilu.³²⁸

Na konci roku 1866 karavana vystoupala s obtížemi z údolí Loangwy. Opět se prodírala skrze hustý porost za doprovodu hustého deště a nedostatku potravin. Kumulování problémů se dotýkalo samé hranice přežití. Naštěstí Livingstone a ostatní členové výpravy byli srdečně přijatí

³²⁵ Waller, Horace (ed.). *The last journals of David...* – Vol. I., s. 204.

³²⁶ Ross, s. 206.

³²⁷ Waller, Horace (ed.). *The last journals of David...* – Vol. I., s. 134-136.

³²⁸ Huxley, s. 182.

ve vesnici náčelníka Chitamba.³²⁹ Zde pobyli několik dní, aby si odpočinuli a doplnili nezbytné zásoby. Šestého ledna roku 1867 výprava pokračovala v cestě, která vedla dále extrémně zarostlou džunglí. Leden se stal strastiplným měsícem. Chitambovi průvodci vedli karavanu hlubokou a vodou prosáklou strží. Livingstonovo zdraví bylo velmi špatné a kritický okamžik nastal, když dva nosiči utekli.³³⁰ Ukradli množství předmětů a přístrojů, které za velké peníze nakoupily. Zcizili nádobí, střelný prach, mouku, pušky a jiné nástroje. Zcizení zeměměřičských přístrojů velmi komplikovalo mapování a orientaci v oblasti. Nejdůležitější věc, o kterou však přišel, byla jeho nepostradatelná skříňka s léky.³³¹ Bylo mu jasné, že mu jde o život, jak si zaznamenal do deníku: „*Cítil jsem se, jako když bych dostal rozsudek smrti, stejně jako nebohý biskup Mackenzie.*“³³² Zbídačený David Livingstone s karavanou dvacátého devátého ledna překročil řeku Chambezi³³³ tekoucí do močálů Bangweulu, kde se stává jedním z pramenů Konga. O tom však tehdy Livingstone neměl tušení a do konce života se snažil objasnit, jestli je to součást Nilu. O dva dny později vkročil jako první Evropan na území kmene Bemba. Zde znovu načerpal síly po týdnech hladovění. Náčelník byl velmi sdílný a pozorně sledoval kázání, které David Livingstone vesničanům pronášel. Brzy se setkal s částečným pochopením jeho poselství. Skot a náčelník se skrze slovo boží stali přáteli³³⁴

³²⁹ Waller, Horace (ed.). The last journals of David... – Vol. I., s. 146-148.

³³⁰ Blakie, s. 349.

³³¹ Křivský, Petr a Skřivan, Aleš. Do nitra kontinentů. Praha, 1988, s. 169.

³³² Waller, Horace (ed.). The last journals... – Vol. I., s. 177.

³³³ Tato řeka pramení na náhorní plošině mezi jezery Ňasa a Tanganika. Poté teče na jihozápad do dalšího jezera Bangweulu a odtud protéká jezerem Mweru. Z něhož teče jako řeka Luapula a následně se z ní stává konečně řeka Kongo.

³³⁴ Ross, s. 207-208.

V únoru se setkali se skupinou svahilských obchodníků mířících na pobřeží vedených Sajidem bin Alim.³³⁵ Hlavní arabská stezka do vnitrozemí vedla ze Zanzibaru do Udžidži u jezera Tanganika. Poprvé mohl odeslat dopisy.³³⁶ Korespondenci svěřil jednomu z obchodníků Magerovi Mafupimu. V těchto dopisech popisoval jezero Mweru a jeho přítoky a zdroje.³³⁷ Zároveň v jednom z dopisů žádal zanzibarského konzula a přítele Johna Kirka o to aby mu poslal novou skupinu spolehlivých nosičů.³³⁸ Mimo to také žádal dále o čerstvé zásoby potravin, léků, mýdlo, svíčky atd.³³⁹

Navzdory opakovaným záchvatům revmatické horečky, Livingstone s karavanou dospěl třicátého prvního března k jižnímu konci jezera Tanganika. Naskytl se mu nádherný pohled na průzračné vody jezera a zelenou krajinu v okolí. Misionář toto spatřil devět let po Burtonovi a Spekovi. Livingstonův stav nebyl dobrý, musel téměř měsíc ležet na lůžku. Kvůli nájezdům lupičů na východním pobřeží severní části jezera Tanganika, byl donucen místo přímého postupu do vesnice Udžidži, kde měla být hlavní základna expedice, obejít jezero po jeho západní straně. Byl to region, který do té doby ještě žádný Evropan nenavštívil. Tento odklon od původní trasy bylo docela odvážné až lehkovážné rozhodnutí. Livingstone vážně riskoval.³⁴⁰

³³⁵ Waller, Horace (ed.). *The last journals of David... – Vol. I.*, s. 182-185.

³³⁶ Livingstone, David. To James Young, Country of the Chipeta, 10.11. 1866. In: Holmes, Timothy (ed.). *David Livingstone: letters & documents, 1841-1872: the Zambian collection at the Livingstone Museum, containing a wealth of restored, previously unknown or unpublished texts.* London, 1990, s. 161-162.

³³⁷ Livingstone, David. Letter from Dr. Livingstone. *Proceedings of Royal Geographical Society of London* [online]. London, 1869-1870, 14(1), s. 8 - 9[cit. 2016-01-18]. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/1799441>

³³⁸ Huxley, s. 182.

³³⁹ Livingstone, David. Extracts of a Letter from Dr. Livingstone to Dr. Kirk. *Proceedings of Royal Geographical Society of London* [online]. London, 1870, 14(1), s. 8 [cit. 2016-01-18]. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/1799599>

³⁴⁰ Ross, s. 208.

Ve vesnici blízko jižního konce jezera se Livingstonova karavana připojila k velké skupině zanzibarských obchodníků vedené jistým Hamisem wa Mtoa. Ten mu poskytl jídlo, předměty na výměnu a informace.³⁴¹ V té době se rozhodl jít k jezeru Mweru, neboť severní cesta byla nestále blokována válkou mezi místními kmeny Tabwů a nejmnocnějšími zanzibarskými obchodníky Tippu Tibem a právě Hamisem. O tomto jezeře slýchal od místních obyvatel již v roce 1863. Nyní věřil, že Mweru musí tvořit část centrálního odvodňovacího systému řeky Nilu, nebo Konga. Rozhodl se tuto otázku, která ho zaměstnávala po zbytek života prozkoumat a uvést na pravou míru.³⁴² Na jihu jezera v táboře se zdržel přes tři měsíce, od května do srpna roku 1867, dokud neskončil konflikt. Jako „uvězněný“ host byl nucen trávit čas s lidmi, k nimž neměl moc velkou důvěru v důsledku jejich podílu na obchodu s otroky jimi i opovrhoval. Livingstone se s nimi pouštěl do vášnivých debat, v nichž se jim pokoušel vysvětlit špatnost obchodu s otroky. Díky těmto výpadům vůči jejich podnikání nebyl moc oblíbený, avšak s vůdcem vycházel dobře. Hamis byl podle Livingstona laskavý a charizmatický muž, jenž misionáři v nouzi poskytl vše potřebné.³⁴³

Díky péči, kterou Livingstonovi zanzibarští obchodníci poskytli, se dostatečně uzdravil, aby mohl pokračovat dále do hlavní destinace, do Udžidži na severním břehu jezera Tanganika. Pro cestu však měl málo zásob. Otázkou tedy bylo, zda to se svými lidmi zvládne. Naskytla se alternativní možnost a to bylo jít s Hamisem a Tippu Tipem na západ do oblasti jezera Mweru, kterou hodlal zmapovat pro Královskou zeměpisnou společnost, a doufal v obnovu své prestiže a znovuzískání pozornosti veřejnosti v boji s otroctvím, šířením obchodu a křesťanství. To však

³⁴¹ Waller, Horace (ed.). *The last journals of David...* – Vol. I., s. 194-195.

³⁴² Huxley, s. 184.

³⁴³ Nothcott, s. 114.

překazilo menší zemětřesení, které postihlo oblast, kde ležel Hamisův tábor. Znovu přišel o zeměměřičské přístroje, neboť byly poškozeny. Bylo tak velmi obtížné určovat polohu. V tom čase probíhala důležitá jednání Zanzibarců s náčelníkem kmene Tabwa o míru. Livingstone, tak měl možnost pozorovat kmen v jednotlivých fázích jednání. Když bylo vše Zanzibarci a Tabwy urovnáno, Livingstone se připojil k velké karavaně o čtyři sta padesáti nosičů a třicátého srpna skupina odešla od jezera směrem na jihozápad.³⁴⁴

Po třech měsících pochodu, šestého listopadu, karavany dorazily do blízkosti jezera Mweru. Livingstone si začínal být jist, že blíží ke zdroji řeky Nil. Údolí, kterým procházeli se podobalo údolím jiných velkých řek Zambezi a Konga. Věřil, že hlavní pramen leží na místě mezi desátým a dvanáctým stupněm jižní šířky, tak jak to popisoval starověký kartograf Ptolemaius a místní domorodci.³⁴⁵ Následně se Livingstonova karavana odtrhla a o dva dny později dospěla k samotnému jezeru. S obrovským zájmem zkoumal tuto velikou vodní plochu. Zjistil, že se do jezera nevlévá pouze jeden vodní tok, ale že jich je až dvacet. Z místních afrických a arabských zdrojů se dozvěděl o vodním toku vytékajícím z jezera ze severu. Byla to řeka Lualaba, která získává svou mohutnost od menších toků formujících jezero Ulenge s mnoha ostrovy, a mnoha říček, které odebírá řeka Lufira.³⁴⁶ To je mohutná řeka, která pěti větvemi teče na západní stranu velkého údolí. Lualaba se podle místních informačních zdrojů ze západu vlévá do Tanganiky. Další možností bylo, že vtéká do řeky Loanda, která pokračuje do jezera Chowambe která mohla

³⁴⁴ Ross, s. 208-209.

³⁴⁵ Livingstone, David. Dispatch from Dr. Livingstone to the earl Clarendon. Kirk. Proceedings of Royal Geographical Society of London [online]. London, 1869-70, 14(1), s. 8-9 [cit. 2016-01-18]. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/1799600>

³⁴⁶ Livingstone, David. Letter from Dr. Livingstone to Sir Bartle Frere. Proceedings of Royal Geographical Society of London [online]. London, 1870, 14(1), s. 14 [cit. 2016-01-18]. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/1799602>

hypoteticky také být pramenem, o němž se dříve zmiňoval Baker.³⁴⁷ Mimoto slyšel o další řece vytékající z jihu, kterou si dal dohromady s Chambezi. Do ní se v linii vlévají čtyři říčky. Následně teče ze strany do středu údolí do rozsáhlé bažinaté oblasti obklopující jezero Bangweulu.³⁴⁸

Livingstona zajímalo, zda jsou propojené a zdali to nejsou prameny řek Konga či Nilu.³⁴⁹ Aby to zjistil, rozhodl se pokračovat dále na jih do země krále Kazembe a poté do mokřin Bangweulu. V polovině listopadu došli do hlavního města Kazembe, kde je král Mwata přijal se všemi poctami.³⁵⁰ Livingstonův zanedbaný zjev vyvolal mezi královou družinou a obyvateli pozdvižení, zmatek a nakonec smích. Ve městě se cestovatel zdržel celkem čtyři týdny, během nichž se spřátelil se dvěma zanzibarskými obchodníky Mohammadem bin Salehem a Mohammadem bin Gharibem. Tito dva muži zde byli přes dvacet let prakticky vězni krále Kazembe. Livingstone byl snad jediný, jenž mohl krále přesvědčit, aby je propustil. Při svém pobytu se zajímal o historii říše Luba.³⁵¹

V polovině prosince padlo rozhodnutí odejít z Kazembe, aby mohl prozkoumat jižní oblasti kolem jezera Bangweulu. Avšak díky vydatným deštům nemohl Livingstone vyrazit zpět směrem k Mweru. Kvůli deštům se rovina proměnila na obrovský močál, který byl díky moři bahna velmi obtížně překročitelný.³⁵² Ačkoliv konečným cílem bylo Udžidži, kde byl zřízen sklad zásob a mohl si zde Livingstone vyzvednout vše potřebné, jeho společník bin Saleh se na půli cesty přes planinu zastavil v tábořišti svého syna. V důsledku opakovaných záchvatů horečky a úplavice, které Livingstona postihly, se postup karavany zpomalil. Přesto byl vytrvalý

³⁴⁷ Livingstone, David. Dispatch from Dr. Livingstone to the earl Clarendon. Kirk. s. 9-10.

³⁴⁸ Livingstone, David. Extracts of a Letter from Dr. Livingstone to Dr. Kirk. s. 8.

³⁴⁹ Křivský a Skřivan, Aleš, s. 170.

³⁵⁰ Waller, Horace (ed.). The last journals of David... – Vol. I., s. 223-226.

³⁵¹ Ross, s. 209-210.

³⁵² Livingstone, David. Dispatch from Dr. Livingstone to the earl Clarendon. Kirk. s. 11-12.

pokračovat na jihozápadní okraj jezera Mweru a prozkoumat řeku Lualaba. Možnost cesty do Udžidži neustále hatil hustý déšť měnící stezky v bažiny. Země směrem k Tanganice byla neprůchodná. Bin Saleh mezitím opustil karavanu.³⁵³ Kvůli svému zdravotnímu stavu se David Livingstone rozhodl vrátit a místo čekání než budou cesty schůdnější raději využít čas užitečněji a při návratu na jih potvrdit, že Bangweulu s Chambezi jsou propojeny prostřednictvím řeky Luapula s jezerem Mweru a řekou Lualabou.³⁵⁴

To však znamenalo opět projít zabahněnou a zatopenou džunglí a to téměř všichni vyčerpaní členové karavany odmítali, včetně těch nejvěrnějších Susiho, Čumy a Amody. Livingstone využil veškerý svůj potenciál schopností působit na lidi a nakonec přesvědčil pouze své věrné k pokračování, kromě Amody, jenž se postavil za „dezertéry“. Tuto vzpouru Livingstone přešel velmi mírně, nikomu nic nevyčítal a plnou zodpovědnost za vzniklou situaci vzal na sebe. Za tři týdny s malou skupinkou svých společníků dorazil do Kazembe a opět zde zůstal jeden měsíc. Pod svou péčí si ho vzal přítel Muhammad bin Gharib, jenž tu stále pobýval. Připravoval se na cestu k jezeru Bangweulu, k čemuž si najal průvodce. Opět se objevily překážky, které značně zpomalovaly jeho postup. Cesta byla opět velmi obtížná. Komplikace opět způsobovaly nájezdy band Ngoniů a znovu nasáklá půda a bažiny, kvůli nimž musel trasu prodlužovat nejrůznějšími oklikami.³⁵⁵

V polovině července roku 1868 dospěli na severozápadní cíp jezera Bangweulu. Cesta byla zrádná, měřicí přístroje ve výbavě expedice byly poškozené, proto ztratili směr.³⁵⁶ David Livingstone si myslel, že jsou o sedmdesát mil dále na západ, než ve skutečnosti byl. Chyby v měření

³⁵³ Blakie, s. 349-350.

³⁵⁴ Waller, Horace (ed.). The last journals of David... – Vol. I., s. 265-268.

³⁵⁵ Huxley, s. 184-186.

³⁵⁶ Waller, Horace (ed.). The last journals of David... – Vol. I., s. 291-293.

způsobily, že se expedice nacházela mimo civilizaci, kde by byla schopná sehnat kánoe k detailnějšímu průzkumu jezera. Neschopnost přesného měření měla dále za následek, že rozloha jezera byla stanovena velmi nepřesně na základě informací od místních domorodců. Rozlohu jezera Livingstone stanovil včetně bažinatých a močálovitých oblastí, o nichž se domníval, že jsou to vody jezera. Později vyšlo najevo, že oblast je tvořena pouhou pětinou vody, zatímco třemi pětinami močály, které lze v některých úsecích překonat v kánoích. Také nevěděl, že v období dešťů je jeho plocha více než čtyřikrát větší a během sucha naopak. Livingstone výsledky své práce sepsal do několika dopisů, které navzdory jeho slabosti neztrácely svou energii a ducha. Dopisy tak vytvořily soubor detailních studií místního klimatu, zeměpisných pozorování i poznatky o fauně a flóře. Toto zevrubné studium regionu jezera Bangweulu obsahovalo přesvědčivé vysvětlení propojeného říčního systému, které bylo považováno za jeden z jeho největších úspěchů.³⁵⁷

Po čtrnácti dnech strávených u jezera se Livingstone vydal na pochod směrem na sever, kde se měl opět k němu připojit bin Saleh. Sto padesát mil dlouhá cesta trvala přes dva měsíce. Tentokrát nezpomaloval skupinu terén, bylo období sucha, ale nové boje mezi skupinami rebelů, ngonijskými lupiči a Mwatou Kazembem. Livingstone se s bin Salehem setkal na severu v zemi Njamwezi, kde se připojil k jeho karavaně. Skotský cestovatel se dostal do země, odkud mohl dále podniknout průzkum řeky Lualaba, která teče buď do Konga, nebo Nilu. Stoupající nevraživost místních kmenů vůči zanzibarským obchodníkům se stupňovala. Kvůli násilnostem namířených proti Zanzibarcům, se bin Saleh s dalšími obchodníky rozhodl tuto oblast raději opustit.³⁵⁸ Opustil tedy

³⁵⁷ Ross, s. 211.

³⁵⁸ Waller, Horace (ed.). *The last journals of David...* – Vol. I., s. 308-313.

Livingstonovu expedici a připojil se k velké karavaně. Tyto karavany byly dobře ozbrojené, a proto velmi efektivně odolávaly útokům během jejich odchodu z tohoto kraje.³⁵⁹

Livingstone v kraji Njamwezi pozorně studoval kulturu místních lidí a jejich dovednosti zpracování mědi, která byla jednou z místních nerostných surovin. Během postupu zpátky k jezeru Tanganika byl Livingstone svědkem nájezdů domorodých válečníků na zanzibarské karavany, které se mezitím zformovaly do bojových skupin připravených k obraně i útoku. Zatímco zanzibarské karavany při postupu směrem k Tanganice stále bojovaly s domorodými bojovníky, začaly deště. Rázem Livingstone s ostatními procházeli bažinami. Skot byl znovu nemocný a jeho zdraví se skokově každým dnem zhoršovalo. Dařilo se mu opatřovat si pouze chudou a nevýživnou stravu. Vlivem neustálého vlhka ho sužovali paraziti a několikrát ho zachvátila horečka. Na nový rok onemocněl zápallem plic. Léčba trvala šest týdnů. Po týdnech pochodu na sever, se v lednu roku 1869 znovu setkal se bin Gharibem, s nímž byl i zbytek předcházející skupiny. Livingstone byl téměř na prahu smrti, ale díky bin Gharibově péči se jeho stav rapidně opět začal zlepšovat.³⁶⁰ Není pochyb, že kdyby jej nebylo, tak by skotský cestovatel jistě zemřel. Dobře ho živil, poskytl mu léky a nosítka, na nichž byl nesen celou cestu k jezeru Tanganika. Ani to mu nezabránilo zaznamenávat do deníku informace o svém utrpení a dojmy z okolního prostředí.³⁶¹

Když karavana dorazila opět na břeh jezera Tanganika, bylo potřeba si pronajmout čluny k přeplutí jezera do Udžidži.³⁶² V tom mu měl pomoci

³⁵⁹ Ross, s. 211.

³⁶⁰ Seaver, s. 539.

³⁶¹ Huxley, s. 188.

³⁶² Waller, Horace (ed.). The last journals of David Livingstone in Central Africa, from 1865 to his death : continued by a narrative of his last moments and sufferings, obtained from his faithful servants, Chuma and Susi. In two Volumes – Vol. II. London, 1874. s. 2.

Sajjid bin Habib. Zpočátku Habib nechtěl kánoe poskytnout, až když ho začali jeho soukmenovci napadat, že on je jediný ze zanzibarských obchodníků, kdo nechce skotskému cestovateli pomoci, povolil a na konci února kánoe cestovateli poskytl. Díky tomu mohl Livingstone přeplout jezero na východní břeh a po dlouhém pochodu se čtrnáctého března 1869 dostal konečně do Udžidži.³⁶³ Jeho zdravotní stav byl kritický. Ve vesnici pro něj jeho sluhové připravili jeden z domů, kde se léčil. Livingstonův stav byl tak žalostný, že jak byl vyhublý, připomínal spíše ducha než člověka. Povaha jeho zdravotních problémů vyžadovala delší rekonvalescenci.³⁶⁴ Do té doby doufal, že obdrží všechny potřebné léky a materiál. Čekalo ho však zklamání. Téměř dvě třetiny zásob, které si nechal do vesnice z Indie a Zanzibaru poslat, bylo rozkradeno a objevilo se na tržištích v okolí. Chyběly důležité měřicí přístroje a zboží na výměnu. Tehdy v Africe stále fungoval směnný obchod a jediným způsobem, jak opatřit zásoby představovalo měnit látky, korále a jiné cenné předměty.³⁶⁵ Součástí byla i tažná zvířata, která si objednal u amerického obchodníka Stearnse v Bombaji. Ta bohužel posla dříve, než se vůbec do vesnice dostala.³⁶⁶

V Udžidži detailněji poznal, jak funguje obchod s otroky. Moc a podpora zanzibarského sultána sahala až do těchto končin. Viděl, jak lovci otroků chytají domorodé Afričany a decimují tak celá společenství. Byl svědkem, jak otrokáři dospělé muže zabíjeli a ženy a děti prodávali na trhu. Ustavičně britskou vládu upozorňoval na tyto praktiky. Rovněž byl v kontaktu se zanzibarským sultánem, jenž obchod podporoval, ale chytání otroků zakázal. Ovšem mnoho z otrokářů to nedodržovalo. Nadále

³⁶³ Waller, Horace (ed.). *The last journals of David...* – Vol. II., s. 6-7.

³⁶⁴ Ross, s. 212-213.

³⁶⁵ Waller, Horace (ed.). *The last journals of David...* – Vol. II., s. 7.

³⁶⁶ Blakie, s. 353-355.

podnikali tyto aktivity a dokonce je i rozšiřovali dále na sever, kde našli kromě otroků i bohaté zásoby slonoviny. Eskalace obchodu s otroky nastala, když na východoafrickém pobřeží a na Zanzibaru, kde se rozkládaly rozsáhlé plantáže, vypukla epidemie cholery, která zahubila mnoho otroků. David Livingstone posílal dopisy se stížnostmi sultánovi a britské vládě. Mnoho dopisů se však na pobřeží vůbec nedostalo.³⁶⁷ Bránili tomu otrokáři, kteří ho kvůli těmto akcím proti nim nenáviděli a všemožně mu škodili. Livingstone velmi oceňoval, že jeho přátelé bin Gharib a bin Saleh podporovali sultána a vystupovali proti nezákonným činnostem.³⁶⁸

Po bezmála čtvrt roce, kdy se měl zotavit z nemoci, zahájil přípravu na další výpravu. Čekal, až skončí období dešťů a na zásoby s novými nosiči, o které požádal konzula Johna Kirka ze Zanzibaru. Pak plánoval zevrubnější průzkum řeky Lualaba a hodlal dokázat, že je to pramen Nilu.³⁶⁹ Expedici tvořilo devět lidí, mezi nimiž byli samozřejmě Čuma se Susim. K nim se připojila arabská karavana, která měla Livingstona bránit. Do této skupiny se připojil i bin Gharib.³⁷⁰

Dvanáctého července roku 1869 vyrazili směrem k řece Lualabě. Expedice začala svou pouť přeplutím jezera Tanganika na západní břeh, při tom změřili hloubku.³⁷¹ Jejich tehdejší přístroje naměřily maximální hloubku 1965 stop, ale Livingstone se domníval, že může být mnohem hlubší. To bylo důležité zjištění, které pomohlo následujícím výzkumníkům, kteří zjistili jeho skutečnou hloubku a dnes je Tanganika druhé nejhlubší jezero.³⁷² Když však překonali jezero, cesta se změnila v další z řady utrpení. Bylo jasné, že se z předchozích nemocí úplně

³⁶⁷ Waller, Horace (ed.). *The last journals of David...* – Vol. II., s. 8.

³⁶⁸ Northcott, s. 115-116.

³⁶⁹ Huxley, s. 182.

³⁷⁰ Blakie, s. 357-358.

³⁷¹ Waller, Horace (ed.). *The last journals of David...* – Vol. II., s. 16.

³⁷² Ross, s. 214.

nevzpamatoval. Během pochodu džunglí se vrátila úplavice, horečka a střevní krvácení. Na zdraví mu příliš nepřidávalo ani to, že kvůli ztrátě všech zubů a problémům se zažíváním, bylo pro něj obtížné se kvalitně stravovat a rychle zeslábnul. V srpnu došla mizérie tak daleko, že všechny boty, které měl s sebou, byly tak opotřebované a nepoužitelné, že se mu na chodidlech vytvořily vředy. Na konci září karavana došla do Bambaré. Bylo to arabskými obchodníky nově vybudované skladiště. Leželo uprostřed země kmene Manjema, sto mil na západ, na půli cesty mezi Tanganikou a Lualabou.³⁷³

Livingstone zde opět sledoval obyčeje kmene Manjema, o němž se vědělo, že jsou kanibalové. Zkoumal sociální strukturu a řemeslné dovednosti. Svá pozorování lidí a krajiny navzdory svému zdravotnímu stavu byl schopen zaznamenat do deníku. V téže době byl neustále svědkem násilí a brutality otrokářů, které jim nikdy nepřestalo otrásat a neustále si přemítal nutnost skrze Krista a zákonný obchod zjemnit a narovnat chování všech Afričanů. Bambaré však leželo v mokřinách a studeném prostředí, které bylo vhodné pro přenášení malárie. Zde během zastávky byl starý cestovatel opět zasažen sérií záchvatů horečky. Mezitím bin Gharib se svou karavanou Livingstona opustil a vydal se dále na sever za obchodními záležitostmi. Nemohl tak počítat s cizí pomocí a musel se spolehnout na sebe.³⁷⁴

Na začátku listopadu se Livingstone vydal s pouhými devíti lidmi k Lualabě, kde zamýšlel zakoupit kánoe a pomocí nich zevrubněji prozkoumat řeku.³⁷⁵ Po třech týdnech prodírání se hustým lesem dorazili až k jejímu přítoku vzdálenému pouhých dvacet pět mil od soutoku s Lualabou. Procházeli krajinou, v níž byly vesnice vyrabované a její

³⁷³ Seaver, s. 540.

³⁷⁴ Ross, s. 214.

³⁷⁵ Waller, Horace (ed.). The last journals of David... – Vol. I., s. 32-34.

obyvatelé zabiti. Nebylo možné si koupit čluny pro další postup, neboť přeživší obyvatelé v oblasti je považovali za nepřátele. Z tohoto důvodu se devátého prosince vrátili zpět do Bambaré, kde čekali na bin Ghariba, jenž s nimi měl jít zpátky k řece. Dvacátého šestého prosince vyrazili zpět k Lualabě. Naneštěstí však začalo období dešťů a karavana postupovala za hustého deště. Livingstona znovu zachvátila horečka a malárie a ještě se k tomu připojily příznaky cholery. Tentokrát se rozhodli jít přímo na sever doufajíce, že se vyhnou nebezpečným oblastem a dospějí k řece na jiném místě, kde by mohli zakoupit kánoe. Po šesti měsících se vrátili opět do Bambaré. Ani druhý pokus prozkoumat řeku nevyšel.³⁷⁶

Ještě jednou opustil David Livingstone karavanu a po čtyři měsíce pronikal pralesy a brodil se rozvodněnými řekami. Promočený deštěm, a v důsledku nemocí postupně slábl a síly ho opouštěly. Bez nezbytných léků nebyla šance na zlepšení.³⁷⁷ V jedné vesnici se po delší době dobře najedl, ale stav se nijak zásadně nezlepšil. Na konci června roku 1870 ho šest nosičů opustilo a vrátilo se do Bambéře. Jen Čuma, Susi a Gardner zůstali po Livingstonově boku. Tentokrát už byl z toho velmi rozmrzelý a do deníku si napsal, že ho zradili.³⁷⁸ Jako čtyřčlenná skupina se vypravili na severozápad, avšak choroby, déšť a bahno byly příliš a pokus zase selhal. Ani ne za měsíc se Livingstone a jeho věrní dobelhali opět do Bambaré. Zde se Livingstone dlouho zotavoval z následků cesty, kterými byly hlavně vředy na nohou, prožírající se až na kost.³⁷⁹ Na cestě byla skupina svědkem brutality arabských karavan, které za sebou nechávaly spálené vesnice. V Bambaré ztrácel trpělivost s otrokáři. Z otrokářského tábora se dnem i nocí ozývaly nářky nebohých lidí. Pohled na otroky sužované úplavici a

³⁷⁶ Huxley, s. 192-193.

³⁷⁷ Waller, Horace (ed.). *The last journals of David...* – Vol. II., s. 43 -45.

³⁷⁸ Tamtéž, s. 45.

³⁷⁹ Tamtéž, s. 59.

umírající v bolestech ho uváděl k nepřičetnosti. Byl vším velmi znechucen. Jediné, co ho drželo osmdesát dní na tomto místě, byla pouze nutnost se uzdravit.³⁸⁰

Během této doby čtyřikrát přečetl Bibli a vzpomínal na legendu o starověkém městě Meroe³⁸¹ na horním Nilu a o úvahách řeckého historika Herodota o jejím prameni.³⁸² Od dvou procházejících svahilských obchodníků se dozvěděl o místě v Katanze, kde pramení čtyři řeky, z nichž dvě tečou na sever a ostatní na jih. Mezi nimi stojí nápadný pahorek, který se podobá hoře zmiňované Herodotem. Tuto spojitost by mohl ověřit, pokud by si najmul kánoe a mohl doplout do Katangy k přítoku Lualaby. Livingstone byl však velmi nemocný a psychicky oslabený tím, že měsíce nedostal zprávu z domova. Také čekal, než dorazí zásoby a nosiči vyslaní Kirkem ze Zanzibaru do Udžidži. Bez nich nemohl pokračovat, což ho velmi iritovalo. Nechtěl tento podnik vzdát před tím, než své poslání dokončí. Doba, kterou musel strávit nečinností, ho znepokojovala. Na Nový rok se modlil, aby konečně obdržel požadované zásoby. Dostal zprávu, že pětisetčlenná karavana z pobřeží se dala do pohybu. Doufal, že je to ta, s níž přijdou jeho zásoby a personál. Ty skutečně do Udžidži dorazily. Avšak s nosiči se situace příliš nezlepšila, neboť jich přišlo pouhých deset.³⁸³ Byli to otroci indických obchodníků, a protože byli určeni pro Livingstona jako nosiči, požívali ochranu, díky níž nemohli být prodáni.³⁸⁴

³⁸⁰ Northcott, s. 115-117.

³⁸¹ Waller, Horace (ed.). *The last journals of David...* – Vol. II., s. 81-82.

³⁸² Livingstone, David. To W. C. Oswell, Manyuema Country ca 150 miles from Ujiji, October 1869. In: Holmes, Timothy (ed.). *David Livingstone: letters & documents, 1841-1872: the Zambian collection at the Livingstone Museum, containing a wealth of restored, previously unknown or unpublished texts.* London, 1990, s. 168.

³⁸³ Waller, Horace (ed.). *The last journals of David...* – Vol. II., s. 98.

³⁸⁴ Huxley, s. 193.194.

V březnu roku 1871 byl David Livingstone již schopen nového pochodu. Na konci měsíce se svými věrnými dospěl do města Njangwe u řeky Lualaby. Místní představený mu poskytl přístřeší. Řeka jak si představoval, byla asi dvě míle široká a plynula pryč na sever směrem k Albertovu jezeru a do Meroe na Nilu. Livingstone byl přesvědčen, že řeka je součástí horního toku Nilu. Ve nitru duše se však obával, že řeka je součástí Konga a ne Nilu. Skutečně bylo později dokázáno, že řeka je součástí horního toku Konga, což v té době nevěděl, neboť místo, kam se vlévá je téměř tisíc mil na severozápad. Do tohoto místa zbídačený cestovatel nikdy nedošel. Nyní bylo zapotřebí si konečně najmout kánoe, a plout po široké řece k potvrzení nebo vyvrácení jeho teorie. Bohužel se nepodařilo žádnou loď obstarat. Lidé utíkali, protože se báli, že když jim je pronajmou, tak je použijí k nájezdům přes řeku. Nakonec vesničané kánoe slíbili, ale nepůjčili je.³⁸⁵

Skotský misionář, se však nechtěl vzdát a opakovaně navštívil místní tržiště, kde na tři tisíce Manjemů čile obchodovalo, a směňovalo různé typy zboží. Na trhu bylo velké množství druhů potravin a dalšího zboží.³⁸⁶ Livingstonovi se tento radostný obraz vryl do paměti. Patnáctého července se však ve městě proběhl strašlivý masakr³⁸⁷. V té době bylo na rušném tržišti přes tisíc lidí. Náhle skupinka arabských otrokářů Hassana Dugumbého bez varování začala střílet do davu, v němž byly převážně ženy³⁸⁸. Okolo čtyři sta lidí bylo zastřeleno, nebo se utopilo na útěku v nedaleké řece. Dugumbé neměl tušení, že se něco takového chystá.

³⁸⁵ Huxley, s. 194.

³⁸⁶ Waller, Horace (ed.). *The last journals of David...* – Vol. II., s. 112.

³⁸⁷ Livingstone, David. To James Gordon Bennet Jr., February 1872. In: Boucher, Maurice (ed.). *Livingstone letters, 1843 to 1872: David Livingstone correspondence in the Brenthurst Library*, Houghton, 1985, s. 217.

³⁸⁸ *The Life and African Explorations of Dr. David Livingstone*, s. 486.

Všechny lidi zodpovědné za tento čin náležitě potrestal.³⁸⁹ Tento zážitek Davidem Livingstonem tak otřásl, že o něm referoval do Británie. Doma tato zpráva způsobila takové pozdvižení, že zanzibarský sultán pod velkým tlakem britské vlády byl nucen zakázat obchod s otroky.³⁹⁰

Navzdory nezměrnému násilí a utrpení, které každodenně viděl kolem sebe, mu nezbývala opět jiná možnost než se přidat k arabské karavaně, která mohla poskytnout zásoby na cestu. Livingstone se připojil ke karavaně Hassana Dugumbého, jehož lidé rozpoutali na tržišti ve vesnici masakr. Karavana mířila směrem do Katangy, místa čtyř pramenů, kam plánoval jít i Livingstone. Dugumbé se ukázal být velmi vstřícný a poskytl vše potřebné. Asi tři sta padesát mil od Udžidži se Livingstonova skupina oddělila od karavany. Unavený Livingstone byl nucen k návratu do Udžidži. Pochod hustými lesy zemí Manjemů byl velmi obtížný.³⁹¹ Nemoci, jako úplavice a horečka a nedostatek jídla rychle vysávaly zbytky jeho energie. Jeho zdravotní stav se neustále zhoršoval. Dvacátého třetího října 1871 se Livingstone dobelhal do Udžidži. Byl vyhublý na kost. Bezprostředně po příchodu zjistil, že byl znovu Araby okraden. Téměř veškeré zásoby poslané Kirkem ze Zanzibaru byly rozkradeny. Ani jeho titul konzula ho nechránil. Desítky metrů látek a kilogramy korálků pro směňování zmizely. K tomu všemu také důležité léky chyběly a vědecké přístroje též. Krádež měl na svědomí svahilský vůdce karavany, která zásoby přepravovala.³⁹²

³⁸⁹ Waller, Horace (ed.). The last journals of David... – Vol. II., s. 132-134.

³⁹⁰ Blakie, s. 375-376.

³⁹¹ Waller, Horace (ed.). The last journals of David... – Vol. II., s. 142-143.

³⁹² Tamtéž, s. 154-155.

5.3 Livingstone a Stanley 1871-1872

V říjnu roku 1871 byl Livingstone na pokraji sil a ztrácel naději, že se mu podaří podniknout další průzkumy a najít pramen Nilu. Neměl žádné zásoby a ani je nemohl koupit. Rozkradení zásob hatilo další plány do budoucna. Téměř dva roky nepodával o sobě žádné zprávy. V Británii se množily spekulace o jeho možné smrti. To, že o sobě nedával vědět, bylo hlavně díky tomu, že se dlouho nacházel mimo cesty k pobřeží a také v důsledku neochoty obchodníků dopisy doručit na pobřeží.

Mezitím se rodila v hlavě jednoho muže myšlenka vyslat do Afriky člověka, jenž by našel skotského cestovatele nebo získal informace o jeho konci. Tím mužem byl americký tiskový magnát a majitel novin *New York Herald* John Gordon Bennet mladší. Uvědomoval si, že získat jakoukoliv informaci o Davidu Livingstonovi by znamenalo vyvolání obrovského zájmu u čtenářů doma i ve světě. Bennet k uskutečnění tohoto podniku vybral mladého novináře Henryho Mortona Stanleyho.³⁹³ Ten podnikl doslova epickou cestu, aby vypátral legendárního cestovatele nebo alespoň jeho hrob.³⁹⁴

Pro pochopení Stanleyho úspěchu, je potřeba poznat jeho minulost, která měla značný vliv na jeho tvrdou a neústupnou povahu. Byl pozoruhodným mužem a nezvyklým typem cestovatele. I když v rámci své novinářské praxe procestoval mnoho zemí od severní Afriky, Levanty, Indie až po Rusko, o tajemném středu černého kontinentu nevěděl

³⁹³ Livingstone, David. To John Charles Lory March, South-central Africa (Kampambwe), 21.11. 1872. In: Boucher, Maurice (ed.). *Livingstone letters, 1843 to 1872: David Livingstone correspondence in the Brenchurst Library*, Houghton, 1985, s. 219.

³⁹⁴ Seaver, s. 545.

absolutně nic. Ani s cestováním v extrémních podmínkách neměl žádné zkušenosti.³⁹⁵

Jeho dětství bylo těžké. Narodil se v roce 1841 jako John Rowland ve Walesu jako nemanželské dítě a z toho titulu se mu ve společnosti dostávalo spíše opovržení. Většinu svého dětského věku strávil u náhradních rodičů, ale od osmi do patnácti let strávil v sirotčinci, kde poznal tvrdý život. Ve věku sedmnácti let, potom co opustil dětský domov, přestal se stýkat s rodinou a živil se různou prací. V roce 1858 opustil Velkou Británii a odplul do Spojených států amerických. V New Orleansu pracoval pro makléře Henryho Stanleyho, který se ho ujal a osvojil si ho. Avšak po smrti svého adoptivního otce, zůstal opět chudý a vykonával práci, která se zrovna naskytla. Během americké občanské války bojoval postupně na obou stranách jako námořník a bylo mu uděleno americké občanství. Přelom v jeho životě nastal, když začal v roce 1867 pracovat jako reportér pro listy *Chicago Tribune* a *New York Herald* a v rámci pracovních povinností procestoval Blízký východ a Levantu. Následující rok vypukla britsko-etioopská válka a Stanley byl válečným zpravodajem. Jako prvním přinesl zprávu o britském vítězství u Magdaly z 13. dubna 1868. Předběhl tak britské novináře, čímž se britská veřejnost dozvěděla o této události z amerického tisku.³⁹⁶

Gordon Bennet se v říjnu roku 1869 v Paříži dohodl se Stanleyem na organizaci výpravy. Měl jeho plnou podporu a dostal čtyři tisíce liber na výdaje. Stanley však ihned neodcestoval do střední Afriky. Bennet ho pověřil před samotnou expedicí ještě několika novinářskými úkoly. Nejdříve se měl zúčastnit slavnostního otevření Suezského kanálu. Poté pokračoval podél Nilu a sbíral informace o zde zahájené Bakerově

³⁹⁵ Křivský a Skřivan, Aleš, s. 174.

³⁹⁶ Tamtéž, s. 174.

expedici. Tyto užitečné a zajímavé informace měly být využity pro zpracování průvodce po dolním Egyptu. Poté odjel do Jeruzaléma, kde kapitán Warren udělal několik zajímavých objevů, z nichž jedním bylo objevení základních kamenů Šalamounova chrámu.³⁹⁷ Odtud odcestoval do Konstantinopole vypátrat nějaké zprávy o konfliktu mezi sultánem a chedívem. Následně navštívil Krym, Oděsu a zdejší válečná pole ještě celkem nedávné Krymské války. Na žádost Benneta Stanley pokračoval přes Kavkaz do Kaspického moře. Po cestě se dozvěděl o ruské vojenské expedici směřující k Chivě. Odtud dále pokračoval do Persie, kde navštívil Persepolis a Teherán. V Bagdádu měl Stanley napsat článek o železniční společnosti *Euphrates Valley Railway*. Odtud mířil přímo do Indie, kde měl jít ve stopách skotského misionáře, o němž se tradovalo, že postupuje zpět do Zanzibaru. Pokud by se ovšem tato domněnka nepotvrdila, měl vyrazit do vnitrozemí a vyhledat živého Livingstona, a pokud shledá, že již nežije, tak najít přesvědčivé důkazy o jeho smrti.³⁹⁸

V srpnu roku 1870 Stanley dorazil do indické Bombaje. Po bezmála třech měsících, 12. října odplul z Bombaje směrem na Mauricius na bárce *Polly*. Na její palubě se nacházel William Lawrence Farquhar ze Skotska. Byl to výborný navigátor, jehož kvality Stanley poznal. Najal si ho jako vůbec prvního člena expedice, jenž ho doprovázel ze Zanzibaru do Bagamoya. Při cestě na Mauricius se zastavili na ostrově Mahé, který byl součástí souostroví Seychely, kde přistáli. Ze Seychel se Stanley plavil na americké velrybářské lodi do Zanzibaru. U jeho břehů přistál 6. ledna 1871.

Stejně jako Livingstone i Stanley poznal na vlastní oči, jak vypadá obchod s otroky. Navzdory tomu jaký tvrdý člověk byl, i on špatně nesl utrpení lidí lapených otrokáři. Své postřehy a zkušenosti, získané na

³⁹⁷ Ross, s. 224-225.

³⁹⁸ Stanley, Henry M. *How I found Livingstone: travels, adventures and discoveries in central Africa, including four months residence with Dr. Livingstone*. Auckland, 1871, s. 6-14.

Zanzibaru dobře vystihuje ve své knize *Jak jsem našel Livingstona* (How I found Livingstone), v níž vypráví o své cestě a útrapách, které zažil.³⁹⁹

V hlavním městě bydlel u amerického konzula, bývalého námořního kapitána Francise R. Webba, jehož dům byl pro Stanleye po dobu příprav útočištěm. Byl velmi vděčný za konzulovu pohostinnost. Když měl zajištěnou střechu nad hlavou, mohl se pustit do příprav. V tuto chvíli usilovně přemýšlel, co opatřit na cestu. Proto se z počátku příliš nezajímal o samotné africké vnitrozemí. Neměl doposud žádné zkušenosti s cestou po Africe. Bylo tak pro něj obtížné správně spočítat veškeré zásoby. Nevěděl, kolik má najmout nosičů a ozbrojeného doprovodu, kolik má zakoupit mezků apod. Při přípravě čerpal informace z cest Samuela Bakera, Johna H. Spekeho a Richarda Burtona, avšak většinu informací musel získat od místních zkušených lidí. Musel zjišťovat jaké druhy látek a korálků má opatřit pro směnný obchod a pro dary náčelníkům. Evropané na Zanzibaru tyto věci nevěděli, proto získal pouze kusé rady a informace. Snažil se zjistit, kolik má zaplatit za sto mužů a jídlo na jeden den cesty. Důležité informace mu poskytl až bohatý arabský obchodník Šajch Hašíd, jenž Stanleymu sdělil vše o fungování africké ekonomiky, platidlech, o způsobech práce, kvalitě, a kvantitě zboží, které bude potřebovat.⁴⁰⁰

Stanley tři měsíce strávil studiem knih o střední Africe, a shromažďováním zásob tisíců metrů látek, stovky kilogramů korálků všech možných barev a velikostí, které byly mezi náčelníky a na trzích ve městech a vesnicích nejvíce žádanými a mimo jiné mu bylo doporučeno opatřit si i mosazný drát, jenž se v některých končinách také používal jako platidlo. Zakoupil také mezky a koně. Dále v jeho výbavě nechyběla výbava do kuchyně, stany, lůžka, čluny, nářadí, zbraně a munice, dehet,

³⁹⁹ Stanley, Henry M., s. 6-14.

⁴⁰⁰ Tamtéž, s. 36-39.

jehly, sekyry a jiné vybavení. Mezi tím se vyjímal vana a bohaté zásoby šampaňského vína. Tyto zásoby se hromadily v domě amerického konzula. Když Stanley opatřil vše potřebné, zbývalo pouze najmout nosiče a ozbrojený doprovod. Ten si spočítal, že pro množství nákladu, které bylo připraveno pro výpravu na dva roky je nutno si najmout sto padesát až dvě stě lidí. Sehnat tolik lidí nebylo snadné a mnohem obtížnější je sjednat pořádek. K tomu to účelu si najal pár lidí, kteří již sloužili cestovateli Spekemu. Byli to Mabruki a Bombaj. Tito muži byli velmi tvrdí, tvrdohlaví a dokázali své názory vyjádřit beze strachu a se vši upřímností. Byli však také zárukou, že osazenstvo expedice nedesertuje i se vším vybavením. Stanley byl připraven použít velmi tvrdé tresty, pokud by k tomu mělo dojít.⁴⁰¹

Na začátku února byly všechny zásoby připravené k transportu na africký kontinent. Čtyři lodě převezly zavazadla a mezky do Bagamoja, místa odkud začínal před pěti lety i David Livingstone. Zde Stanley strávil měsíc a půl. Dokoupil některé vybavení a pokračoval v rekrutování nosičů a ozbrojeného doprovodu.⁴⁰² Stanley si najal skupinu Baluchínů, jako vojáky na ochranu pod velením Mabrukiho. Počet nosičů se vyšplhal téměř na dvě stovky, jejich počet korespondoval s množstvím zavazadel. Ve městě se setkal s britským konzulem Johnem Kirkem. Udělal s ním rozhovor pro noviny a snažil se od něj získat jakékoliv informace o Livingstonovi. Nesetkal se však z jeho strany s přílišnou ochotou, nic konkrétního mu neřekl. Stanley se tak musel spoléhat na kusé a nespolehlivé informace. V polovině března byl připraven na pochod západním směrem k jezeru Tanganika. Karavana vyrazila dvacátého třetího března roku 1871 a byla tak dlouhá, že se musela posouvat po etapách.

⁴⁰¹ Stanley, Henry M., s. 39-42.

⁴⁰² Jeal, Tim. Stanley : the impossible life of Africa's greatest explorer, 2007, s. 88.

Karavana postupovala severozápadně do arabské obchodní stanice Unjanjembe. Před tím než skutečně tohoto místa dosáhly, zemřel během čtyř měsíční cesty navigátor Farquhar a Shaw, kterého si najal v Bagamoju byl na tom zdravotně špatně. Během cesty se ukázal Stanley velmi tvrdým, až krutým k členům karavany. Černé Afričany pobízel k práci bičem a u bílých si poslušnost dokázal vynutit pěstmi. Záhy se tímto chováním stal proslulým a později při jeho expedicích k řece Kongu se jeho krutost a nekompromisnost také využívala k dosažení cílů. Když karavana dorazila do Unjanjembe našel zde Stanley zbytky karavany vyslané Johnem Kirkem Livingstonovi. V jejích pozůstatcích našel zapečetěný balíček dopisů pro Livingstona sepsaných v listopadu předchozího roku.⁴⁰³

Z Unjanjembe pokračoval dále k jezeru Tanganika do vesnice Udžidži. Tentokrát si byl téměř jistý místem Livingstonova pobytu. Po cestě shromažďoval informace, že ho tam místní obyvatelé viděli. Plánoval postupovat přímo k jezeru a k vesnici. To však netušil, co ho čeká za nesnáze. Stanley sice cestoval po Africe, ale bylo to zejména v oblastech severní Afriky. Do této doby se nesetkal s tropickou džunglí. Karavana se obtížně proplétala hustou hustým porostem a krajinou, která byla nasycena vodou, v níž se dařilo komárům a mouchám tse-tse. Řada nosičů včetně samotného lídra výpravy onemocněla horečkou. K ní se přidaly další nemoci. Musel též čelit dezercím nosičů, které krutě trestal, když byli chyceni. Stanleyho karavana postupovala do Kazehe. Odtud však nemohli pokračovat po přímce do Udžidži, neboť v regionu zuřila válka mezi místními domorodci a arabskými vetřelci. Cesta byla tímto konfliktem zablokována. Arabové se dostali do defenzivy a stáhli se do Unjanjembe. Stanley se rozhodl jim pomoci a se svými muži se zúčastnil obrany. Pět dní

⁴⁰³ Seaver, s. 578.

probíhalo obléhání, než se útočníci obrátili k odchodu.⁴⁰⁴ Stanley si oddechl, neboť smrt byla blízko. Při obraně Unjanjembe ztratila karavana mnoho mužů a část osazenstva utekla.⁴⁰⁵ Na konci září pochod pokračoval ke Kazehe, kde karavana stočila na jih a obloukem pokračovala západním směrem k Malagarasi a odtud přímo do Udžidži. Během této cesty skupina čelila četným výpadům domorodých válečníků. Tyto útoky činily značné škody a ztráty na životech.⁴⁰⁶ Rovněž podmínky se rapidně zhoršovaly a vyvolávaly čím dál větší nespokojenost. Situace vygradovala do takové míry, že vypukla vzpoura a došlo i na pokus Stanleyho zavraždit, jehož iniciátorem byl Shaw. Ten po tomto neúspěchu utekl do džungle s dalšími čtyřmi nosiči.⁴⁰⁷

Stanleyho zachránila pouze jeho duchapřítomnost a nebojácnost. Deset dní čelil nebezpečí útoku a komplotu svých nepřátel. V polovině října se karavana stočila severozápad k Malagarasi. Osm dní před příchodem do Udžidži dostal zprávu o příchodu starého nemocného muže se šedivými vousy do vesnice. Stanley nepochyboval, že je to doktor Livingstone. Musel však proniknout územími nepříteli přátelských náčelníků. Aby konečně došel svého cíle, rozhodl se prorazit blokádu domorodých armád. V noci pronikl kolem nepřátel a mířil k cílovému místu Udžidži. Po mnoha trápeních desátého listopadu 1871 dorazil do Udžidži, třináct dní po Livingstonově návratu do vesnice, kde se setkal se starým cestovatelem.⁴⁰⁸

Toho dne Livingstone seděl na zápraží svého domu v dosti zuboženém stavu, když uslyšel vzrušený hluk davu ve městě. Od svého pobočníka Susiho se dozvěděl, že do vesnice dorazil nějaký cizinec, proto

⁴⁰⁴ Jeal, s. 77.

⁴⁰⁵ Stanley, Henry M., s. 329-334.

⁴⁰⁶ Jeal, s. 77-78.

⁴⁰⁷ Seaver, s. 579.

⁴⁰⁸ The Life and African Explorations of Dr. David Livingstone, s. 290-291.

se šel podívat na náměstí, co se děje.⁴⁰⁹ Spatřil velkou karavanu, v níž jeden z nosičů v čele nesl americkou vlajku s pruhy a hvězdami a vzápětí bílého muže. Celou karavanu obklopil jásající dav Afričanů a Arabů.⁴¹⁰ Byl to Stanley. Když uviděl Livingstona, pronesl větu zapsanou do historie: „*Předpokládám, že jste doktor Livingstone.*“ (Dr. Livingstone, I presume.) Oba cestovatelé se objali, Arabové se zájmem pozorovali toto setkání. Dlouho si povídali si o tom, co se děje doma i ve světě. Stanley přivezl pro Livingstona objemnou korespondenci od dětí a přátel. Stanley mu vyprávěl o hrůzách francouzsko-pruské války, položení transatlantického kabelu či smrti Livingstonova přítele lorda Clarendona.⁴¹¹

Tato doba pomohla Livingstonovi načerpat síly a velmi brzy se zotavit. Livingstonův zdravotní stav se výrazně zlepšil. Byl Stanleyemu velmi vděčný za pomoc. Stanley svůj úkol splnil, podařilo se mu najít legendárního cestovatele.⁴¹² Stanley by toho nedosáhl nebýt zájmu veřejnosti o Livingstonovu osobu. Téměř dva roky o sobě misionář nepodal žádnou zprávu rodině ani přátelům. Jeho nejbližší se obávali, že zemřel. Díky značné finanční podpoře byla Stanleyova skupina dobře vybavena a ozbrojena. Stanley neváhal v případě nutnosti použít sílu.⁴¹³

Téměř čtvrt roku, které spolu prožili, na nich zanechalo stopy. Livingstone se uzdravil a Stanley svou další kariéru zasvětil průzkumu Afriky. Stanley byl fascinován Livingstonovým náboženským nadšením, charizmatem, energií a neupadajícím optimismem. Když Livingstonův stav zlepšil, navrhl Stanleyemu společnou expedici. Stanley souhlasil a vydali se prozkoumat severní okraj jezera Tanganika a okolí. Na konci roku 1871

⁴⁰⁹ Jeal, s. 79.

⁴¹⁰ Waller, Horace (ed.). The last journals of David... – Vol. II., s. 156-157.

⁴¹¹ Blakie, s. 384-385.

⁴¹² Boucher (ed.), s. 195.

⁴¹³ Huxley, s. 202.

Livingstone přesídlil do vesnice Unyanyembe.⁴¹⁴ Stanley obdivoval, v jeho věku jakou disponuje výdrží. Nabídl Livingstonovi nosítka, ten je však odmítl a cestoval osmdesát mil po svých. V Unyanyembe se Stanley nacházel na třetině cesty na východní pobřeží do Zanzibaru.⁴¹⁵ Svůj úkol splnil a chystal jet do Evropy oznámit zprávu o znovuzobjevení cestovatele Davida Livingstonea. Snažil se ho přesvědčit, aby se s ním vrátil domů k rodině, dokud je při síle. Livingstone návrh odmítl. Pořád nevyřešil otázku pramenů Nilu. Stanley ho přesvědčoval, aby tento úkol přenechal svým mladším následníkům. Livingstone byl však neoblomný a přesvědčený, že jeho poslání není ještě zcela naplněno. Nebyla naděje, že by ho něco donutilo k návratu a tak by zanechal nedokončenou práci. Oba se tedy rozešli. Čtrnáctého března 1872 se v Kwihaře rozloučili.⁴¹⁶ Livingstone svěřil Stanleymu svůj deník a další dokumenty, aby je odevzdal Královské zeměpisné společnosti.⁴¹⁷ Po příjezdu byl Stanley zklamán, protože mu nikdo nevěřil, že se s Livingstonem setkal. Noviny o tom psaly jako o výmyslu. Můžeme se domnívat, že tak Britové reagovali ze závisti, neboť to nebyli oni, kdo ho našel.

5.4 Poslední cesta

David Livingstone byl opět osamocen. V Unjanjembě musel počkat pět měsíců, než přišla karavana s více než šedesáti muži, kteří dříve pracovali pro Stanlyeho. Patnáctého srpna roku 1872 se Livingstone vydal na poslední výpravu. Nejprve mířili k jezeru Tanganika a dále po jeho východní straně k jezeru Bangweulu. To byl pouhý začátek cesty plné útrap, která trvala osm a půl měsíce a při níž několikrát i zabloudili. Postup

⁴¹⁴ Waller, Horace (ed.). The last journals of David... – Vol. II., s. 161.

⁴¹⁵ Stanley, Henry M., s. 243-24.

⁴¹⁶ Waller, Horace (ed.). The last journals of David... – Vol. II., s. 172-173.

⁴¹⁷ The Life and African Explorations of Dr. David Livingstone, s. 298-299.

karavany opět ztěžovala zatopená krajina.⁴¹⁸ Dvacátého pátého dubna 1873 dorazili k vesnici Ilala u řeky Lulimala. Cestovatel byl na pokraji sil, úplně vyčerpán a zapsal v ten den poslední zápisky do deníku.⁴¹⁹

Jeho stav se prudce zhoršoval a afričtí přátelé viděli, že umírá. Postavili pro Livingstona obydlí, v něm ho uložili na postel a kolem starého misionáře se shromáždili všichni jeho věrní. Na konci dubna odpoledne pobočník Susi pomohl starému skotskému cestovateli na lože. Karavana byla tři dny cesty od řeky Lualupa. Ke konci života Livingstone částečně oslepl. Ráno 1. května roku 1873, byl nalezen pozici mrtev.⁴²⁰ Susi zesnulého Livingstona položil na postel a všem přítomným oznámil, že jejich milovaný Bwana⁴²¹ zemřel.⁴²²

Vyvstala otázka, jak naložit s tělem zemřelého. Jednou z možností bylo ho pohřbít na místě, nebo jeho ostatky přenést na pobřeží. Muži z karavany se shromáždili a dohodli se, že všechny doklady, dokumenty, nástroje a jiné předměty budou poslány zpět do Livingstonovy vlasti. Místní náčelník z Chitamba se spolu se svým lidem přišli rozloučit s přítelem Afričanů a poklonili se mu. Jeden z nosičů, jenž býval sluhou u lékaře v Zanzibaru, se rozhodl vyjmout srdce a vnitřnosti. Ty uložily do cínových nádob, které pohřbili pod velký strom Mulva, blízko dnešního Livingstonova památníku v dnešní Zambii.⁴²³ Tímto aktem byl navždy spojen s Afrikou, tak jak si vždy přál. Už nikdy úplně neopustil milovanou Afriku ani po své smrti. Afričané nikdy na něho nezapomněli a střežili jeho památku se vzpomínkami, které přetrvaly dodnes. Jeho odkaz kromě jeho památníků dále připomíná v dnešní Malawi vesnice Livingstonia. Zbytek

⁴¹⁸ Waller, Horace (ed.). The last journals of David... – Vol. II., s. 303-305.

⁴¹⁹ The Life and African Explorations of Dr. David Livingstone, s. 290-291.

⁴²⁰ Waller, Horace (ed.). The last journals of David... – Vol. II., s. 306-309.

⁴²¹ V jazyce sečwana má toto slovo význam pán.

⁴²² Huxley, s. 210-211.

⁴²³ Waller, Horace (ed.). The last journals of David... – Vol. II., s. 317-318.

ostatků byl vysušen na slunci a nakonzervován solí a brandy. Poté bylo tělo přeneseno přes tisíc pět set mil na pobřeží.⁴²⁴

Tato cesta trvala přes devět měsíců, na níž se u vesnice Kazé setkali s dvojicí Britů. Byl jím fregatní kapitán James Lovett Cameron a lodní lékař W. E. Dillon. Tyto dva cestovatele pověřila Královská zeměpisná společnost hledat Davida Livingstona. Od věrných přátel skotského misionáře se dozvěděli o jeho smrti. Cameron se rozhodl pokračovat v Livingstonově práci a zamířil do Udžidži a do oblasti velkých řek a jezer hledat prameny Nilu.⁴²⁵ Na pobřeží byly ostatky předány britským úřadům. Zde se Čuma a Susi se setkali Jacoben Wainwrightem, s nímž doprovázeli ostatky na lodi do Southamptonu. V dubnu roku 1874 se zesnulý David Livingstone vrátil do Británie. Osmnáctého dubna se konal pohřeb a byl vyhlášen státní smutek.⁴²⁶

Davidu Livingstonovi se dostalo obrovské pocty. Smuteční průvod s jeho rakví sledovaly davy lidí. Průvod krácel do Westminsterského opatství, místa kde jsou pohřbeni králové a významné kulturní a vědecké osobnosti. Jeho rakev doprovázeli staří přátelé Richard Steele, William C. Oswald, James Young společně s Horacem Wallerem, Henrym Stanleym, Johnem Kirkem a Jacoben Wainwrightem, kteří nesli rakev.⁴²⁷ Livingstonovo jméno navždy ozdobilo a obohatilo toto významné místo. Smuteční událost zasáhla celé město. Katedrálu lidé zcela zaplnili. Prostého obřadu, tak jak si David Livingstone přál, se zúčastnila rodina, nejbližší přátelé a nejvýznamnější osobnosti veřejného, vědeckého a politického života, včetně členů královské rodiny.⁴²⁸ Na pohřeb z Afriky přijel i jeho tchán Robert Moffat, který ho přežil o více než deset let. Livingstone po

⁴²⁴ Waller, Horace (ed.). *The last journals of David... – Vol. II.*, s. 316-317.

⁴²⁵ Křivský a Skřivan, Aleš, s. 172-173.

⁴²⁶ Seaver, s. 626-628.

⁴²⁷ Huxley, s. 213.

⁴²⁸ Boucher (ed.), s. 220.

sobě zanechal velké množství památek v podobě deníků a poznámek. O jeho práci vypovídají přístroje, předměty denní potřeby a knihy. Nejvíce nám o jeho charakteru může napovědět osobní Bible, kterou vždy nosil při sobě a do níž si dělal poznámky, když mu bylo nejhůře. Právě víra v Boha mu pomáhala překlenout všechny nesnáze a dávala mu sílu vykonat co nejvíce pro dobro lidí.⁴²⁹

Tato poslední cesta ještě ne zcela odhalila tajemství velkých afrických řek, zejména Nilu. O to se postarali až jeho nástupci. Jeho aktivity však neustále upozorňovaly na nezměrné lidské utrpení, které způsobovali otrokáři. Pomohl k pozvolné likvidaci obchodu otroky ve střední Africe, v centru arabského a afrického otrokářství. Livingstonovy poznámky z cest, v nichž popisoval přírodu, místní obyvatele a jejich zvyky, vyvolaly zájem a navždy změnily evropské nazírání na černý kontinent. Evropa začala mít zájem o tento prostor.⁴³⁰

Livingstone prožil šťastný život bez ohledu na utrpení během cest. Velmi ho zraňovalo bezpráví a lidská beznaděj. Doufal, že tento zájem učiní Afriku moderní a šťastnou. Bohužel se tak v mnoha případech nestalo. Vývoj v Africe v poslední čtvrtině devatenáctého a následně ve dvacátém století nabral úplně jiný směr, než v který doufal, znamenal spíše odvrácení od hodnot jím hláсанých. S tím by jistě David Livingstone nesouhlasil, a tvrdě by proti tomu bojoval. Jeho dědictvím je však myšlenka, aby všichni ctili své bližní bez rozdílu rasy a národnosti.

⁴²⁹ Blakie, s. 412-413.

⁴³⁰ Boucher (ed.), s. 221.

6. Závěr

Skonem skotského cestovatele Davida Livingstona v květnu roku 1873 končí jedna etapa afrických objevů. Jeho poznatky z cest zcela změnily pohled na černý kontinent. David Livingstone poznal mnohé africké kmeny. Poznal jejich lidi, řemeslné dovednosti, sociální struktury a zvyky., o nichž si myslel, že nejsou vhodné do nového věku vědy a techniky, ale nezazlíval jim to. Místo toho se snažil zevrubněji pochopit africkou společnost a pomoci ji zmodernizovat a zbavit se všech negativních stránek. Podle jeho představ měla být negativa africké společnosti být odstraněna konverzí ke křesťanství a otevřením Afriky Západu s jeho obchodem a technologickým know-how. Jen tak mohl být v Africe nastolen klid a mír, v němž by jeho obyvatelé mohli užívat bohatství své země ke svému prospěchu a rozvoji. Modernizace a christianizace měla mít za hlavní cíl zastavit obchod s otroky. Této myšlence Livingstone bezmezně věřil a zasvětil jí celý svůj život.

Cílem práce bylo zhodnotit význam skotského misionáře, jeho životní dráhu a odkaz pro další výzkum, což lze na základě prozkoumané dostupné literatury a archivních pramenů celkem uspokojivě posoudit. Livingstonovo dětství značně ovlivnilo jeho směřování a myšlenkové postoje. Duchovní prostředí, jemuž vládl otec, ho výrazně poznamenalo a vyprofilovalo duchovní stránku skotského cestovatele. Avšak navzdory neustálému vštěpování křesťanských dogmat z teologických traktátů, v mladém Livingstonovi rostla touha po vědění. Zájem o vědu se mu podařilo dokonale propojit s jeho duchovním přesvědčením. V době Livingstonova mládí se ukázal jeho smysl pro detail a jeho kritické a analytické myšlení, které během let zdokonaloval. To z něj udělalo výborného vědce a pozorovatele okolí a lidí, s nimiž se dokázal sžít a pochopit pohnutky jejich konání. Jeho sociální cítění je nepochybně spjato

s jeho původem, neboť pocházel z chudých poměrů. Dovedl komunikovat s lidmi z různých vrstev, což využíval jak při svých cestách, tak doma když jednal se zástupci elity.

Znalosti Livingstone v mládí čerpal z mnoha vědeckých knih, které četl navzdory zákazu otce. V praxi si ověřoval své nabyté poznatky, aby je mohl aktivně využívat. To podporovalo jeho zaujetí širokou škálou oborů. V mládí s nadšením četl spisy cestovatelů, kteří položili základy poznávání vnitrozemí černého kontinentu, jako byli James Bruce nebo Mungo Park. Livingstonův duchovní vývoj rapidně přispěl k zájmu o vědecké poznání. V mládí profileoval duchovní vývoj mladého Livingstona jeho otec. Postupně však docházel k porozumění, že věda a náboženství si nejsou v protikladném vztahu.

Jeho sociální citěním mu pomohlo nasměrovat se k dráze misionáře. Díky jeho zájmu o politické a kulturní dění se seznámil s řadou tehdejších osobností a hnutí. Mezi osobnosti, které ho nejvíce ovlivnily, bezesporu patřil Karl Gützlaff, jehož výzva ho přivedla na myšlenku stát se misionářem. Abolicionista Fowel Buxton ho přesvědčil, že pouze západní civilizace může pomoci vymýtit otroctví. Doktor Robert Moffat, jeho budoucí tchán, ho přivedl do Afriky, když nebyla možnost, aby Livingstone působil jako misionář v Číně.

Cíli stát se doktorem a misionářem podřídil vše. V tomto období prokázal nezměrnou cílevědomost, neústupnost a neúnavnost. Tvrdě pracoval a rodina ho podporovala, aby uspěl. Během studia medicíny se Livingstone projevil jako skromný a pokorný člověk, díky čemuž si dokázal naklonit mnoho významných lidí, s nimiž poté po mnoho dlouhých let udržoval přátelské styky, podporovali ho a pomáhali mu v jeho práci. Bez svých kontaktů ve vědeckých a politických kruzích by nepochybně nedosáhl výsledků a úspěchů, kvůli nimž ho obdivujeme a oceňujeme.

Díky tvrdé práci během lékařských studií dosáhl vytouženého vzdělání. Přihlásil se ke studiu Londýnské misijní společnosti pro povolání misionáře. I přes počáteční potíže a pochyby zda zastane misijní poslání, úspěšně absolvoval tento kurz a stal misionářem, který mohl být vyslán do světa. Jeho misí se stala Afrika, kam po srdceryvném loučení s rodinou odcestoval na podzim roku 1840.

Následující kapitoly se chronologicky zaměřily na období výprav a vyhodnocení jejich významu. Všechny cesty a expedice měly dalekosáhlý význam a to jak z vědeckého, tak z politického a v neposlední řadě i ekonomického pohledu. David Livingstone se z vědeckého hlediska zasloužil o významné rozšíření informací o africkém vnitrozemí. Byl jedním z prvních cestovatelů, který systematicky zaznamenával informace o průběhu svých průzkumných cest. Postupně si osvojoval umění určování polohy pomocí tehdejších nejmodernějších přístrojů. Prováděl náročné postupy výpočtů nadmořských výšek, zeměpisné délky a šířky apod. Tyto poznatky zasílal vědeckým institucím a s jejími odborníky, mezi nimiž měl i mnoho přáteli, své výsledky konzultoval. Dále zaznamenával na svých cestách výskyt živočišných a rostlinných druhů, které poznal. Rovněž informace z této oblasti rozesílal do vědeckých pracovišť, kde zpracovávaly bohaté poznámky, náčrty případně i vzorky rostlin a živočichů

Další významnou činností byl jeho etnografický výzkum. Livingstone se jako misionář snažil proniknout do kmenových společenství, aby zde mohl šířit slovo boží. K tomu mu pomohlo, jak už bylo zmíněno, jeho sociální citění, dále klidná povaha a jeho víra. Dokázal se sžít s lidmi, v jejichž komunitě se v tu chvíli nacházel. Měl výtečnou schopnost komunikace, kterou podporovalo jeho charisma a hluboký zájem o kulturu Afričanů, stejně jako například snaha naučit se jejich jazyku, pochopit zvyky a sociální strukturu. To mu umožnilo navázat opravdové

přátelství s mnoha náčelníky z různých kmenů, u nichž mohl následně získávat tak své africké následovníky v Kristu. S jejich pomocí mohl také snadněji cestovat a získávat potřebný materiál k chodu expedic.

Obecný význam jeho cest spočíval zejména v informacích o oblastech, které navštívil. Sítil tak zájem o místa, která dosud byla považována za neproniknutelná kvůli divokým kmenům nebo přírodním překážkám. Poté, co se však roznesly zprávy o Livingstonových cestách ve vnitrozemí, evropské státy ucítily možnost nového rozšíření území, kde by mohly mít nová odbytíště pro obchod, nebo získávat nové přírodní a lidské zdroje. V období cest Davida Livingstona ještě neprobíhaly boje o Afriku, ale tyto informace byly důležitým impulsem, který v letech po jeho smrti podnítil boj o rozdělení Afriky mezi evropské velmoci. Z ekonomického hlediska se podepsaly cesty především na poznání, že Afrika je bohatá na přírodní zdroje. David Livingstone ve svých zprávách popisoval, jak místní lidé využívají a získávají nerostné zdroje. To samozřejmě zajímalo vlády a podnikatele, avšak v této době vlády těmto potencionálně novým trhům nepřikládaly ještě takovou váhu.

Všechny cesty rovněž obsahovaly i humanitární rozměr, který měl za cíl domorodé Afričany obracet na křesťanskou víru, díky níž měli být spaseni. Podle představy cestovatele bylo třeba je odpoutat od jejich barbarských zvyků a využít výdobytků západní civilizace k zmodernizování africké společnosti, aby mohla těžit z otevření globálnímu obchodu, kterému by mohla nabídnout své výrobky, suroviny a ostatní zdroje na legální bázi a díky a nim tak porazit nelidský obchod s otroky. David Livingstone byl vehementním odpůrcem tohoto obchodu a se svými názory se netajil. Získával širokou podporu pro svůj boj proti otroctví. Díky němu v oblasti velkých jezer ve střední Africe obchodování s lidmi postupně zmizelo.

Od počátku, co je život a dílo Davida Livingstona zkoumáno, je aktuální otázka, zda byl více misionář nebo cestovatel a badatel. Na tuto otázku měl můj výzkum odpovědět. Neexistuje však na ni jednoznačná odpověď. Na základě prostudované literatury a pramenů jsem došel k závěru, že záleží na úhlu, jak se na jednotlivé etapy jeho objevných cest díváme. Můžeme věc posuzovat i z toho, jak ho vnímala veřejnost. Ta ho považovala spíše za objevitele, neboť veřejnosti se dostávaly zprávy především o jeho cestování Afrikou. Je sice zmiňován jako misionář, ale zprávy o jeho misijní činnosti byly tehdejší veřejnosti neznámé. Primárním zájmem médií byly zprávy o místech, která navštívil. Jiné je to u odborné veřejnosti z řad historiků a životopisců. V jejich dílech je důkladně rozebírána jeho misijní činnost a zhruba stejně prostoru je věnováno cestám.

Když analyzujeme jednotlivé etapy Livingstonových cest, je nepochybné, že od příjezdu do Afriky v roce 1840 až do roku 1849 jeho práce naplňuje požadavky a úkoly dané Londýnskou misijní společností tj. že zakládá misijní stanici Kolobeng a cestuje výhradně za účelem kázání. Lze však pozorovat, že postupně spíše převažuje touha poznat nová místa, kde by bylo možné zvěstovat evangelium. Přechází poušť Kalahari a objevuje jezero Ngami. Transkontinentální cestu napříč Afrikou však už lze považovat za expedici s cílem poznat středoafrické oblasti. Při této cestě Livingstone zjistil, že Afriku lze středem projít od Indického oceánu k Atlantiku. Během této cesty objevuje monumentální vodopády, jenž pojmeval po královně Viktorii. Objevuje řeku Zambezi, o níž je přesvědčený, že poslouží jako obchodní tepna a později to měl ověřit. Díky této anabázi Livingstone doma v Británii upoutal pozornost, vešel do vědomí lidí a byl oslavován jako hrdina, který procestoval Afriku osamocen a bez cizí pomoci. Během této doby se spřátelil s mnoha domorodými kmeny a jejich náčelníky, kteří mu pomáhali.

Nejvýznamnějším byl kmen Makololo, jehož náčelník Sekelatu skotskému misionáři značně pomáhal. Cesty tohoto období nepřinesly žádný ekonomický profit ani jeho možnost. Úplně jinou záležitostí byla následující expedice k řece Zambezi a poslední výprava do oblasti velkých jezer, kde Livingstone měl najít pramen Nilu. Jejich realizaci zajišťovala Královská zeměpisná společnost a vláda. Tyto dvě instituce je zabezpečily i po finanční stránce a zároveň požádaly Livingstona, aby výpravy vedl. Byly detailně naplánované a měly zřetelně vědecký charakter.

Cíl otevřít černý kontinent obchodu měla expedice k řece Zambezi uskutečněná v letech 1856–1864. David Livingstone byl přesvědčen, že tato majestátní řeka může sloužit jako obchodní spojnice. V průběhu výpravy se však naopak potvrdilo, že řeka a její přítoky nejsou pro své přírodní podmínky vhodné pro tento účel. Překážky, které řeka i její přilehlá krajina kladla úkolům, které měla expedice splnit, způsobily, že expedice byla z pohledu vlády neúspěšná. Navzdory neúspěchu však přinesla nové poznatky o krajině v okolí řeky Zambezi. Tento průzkum se stal zdrojem informací o možnostech a bohatství místní krajiny a jejích obyvatelích. Obrovské množství poznámek a obrazového materiálu, kdy byl použit fotoaparát, malby krajiny a obyvatel spolu se vzorky fauny a flóry poskytly vědecké obci nové podněty k výzkumu. Výprava byla organizována zcela profesionálně. Její členové byli vybíráni podle svých schopností a znalostí, které byly důležité pro správný chod výpravy. Další schopnosti a znalosti získávali expediční adepti systematickým výcvikem, na který Královská zeměpisná začala nově klást veliký důraz. I přes pečlivý výběr osazenstva expedice, se Livingstone musel potýkat i s personálními problémy v podobě resignace lodního kapitána Normana Bedingfielda, nebo odvolání správce zásob Thomase Baines. Během expedice k Zambezi byly používány nejnovější technologie a vědecké postupy. Poprvé byl na afrických řekách použit parní pohon, který však díky

přírodním podmínkám nemohl být se všemi výhodami využit. Při návratu domů v roce 1864 Livingstona tentokrát nevítkaly jásající davy, jeho reputace utrpěla. To však ho nezastavilo a takřka ihned začal plánovat novou cestu do Afriky, přesvědčen že jeho práce ještě není dokončena a ani jeho podlomené zdraví, které bylo postižené nemocemi z doby výpravy k Zambezi, ho neodradilo.

Poslední výprava do Afriky byla již pouze epilogem a završením Livingstonovy práce. Již během expedice k Zambezi se začal zabývat otázkou, kde pramení řeka Nil. Cestovatelé Burton a Speke v době, kdy zkoumal skotský cestovatel Zambezi, pohybovali v oblasti velkých jezer a každý z nich představil svou teorii, kde pramení Nil. David Livingstone na základě svých zkoumání starých i nejnovějších map a prostudování prací starověkého historika Herodota a geografa Ptolemaia vyslovil zcela odlišný názor, kde by mohl Nil pramenit. Svou teorii, že pramení více na severu, prezentoval na shromáždění Královské zeměpisné společnosti ve městě Bath v roce 1865. Zeměpisná společnost se rozhodla ověřit, která teorie je správná a kde skutečně veletok pramení a k uskutečnění tohoto úkolu se rozhodla opět pověřit Davida Livingstona. Avšak tato výprava se již netěšila takové pozornosti veřejnosti a podpoře vlády. Celkově slabá finanční podpora ze strany vlády a koneckonců i samotné Královské zeměpisné společnosti způsobovala od samotného začátku problémy, které přetrvávaly během celého období výpravy.

Průzkumy oblastí jezer Tanganika a Nyassa a následně i Bangweulu a Mweru a jejich přítoků přinesly nový náhled na vodní systém v oblasti. Livingstone zde hledal pramen Nilu, ale nikdy si nebyl jist, zda se jedná o povodí řeky Kongo nebo právě Nilu. Při průzkumných cestách však vážně trpělo jeho zdraví v důsledku nemocí a vyčerpání a začalo být jasné, že bez vydatnější pomoci nejspíše nepřežije. Jeho život se několikrát dostal do ohrožení a pouze laskavost místních lidí ho udržela při životě. Nemocnost

způsobovala, že cesty trvaly mnoho měsíců, během nich nemohl nikoho kontaktovat. Tak vznikl dojem, že je ztracen nebo snad že již nežije. Teprve po příchodu do vesnice Udžidži v říjnu 1871 ukončilo jeho strádání, avšak několikanásobné zcizení zásob značně komplikovalo další postup.

Nejvíce se však zapsalo do dějin setkání Davida Livingstona a Henryho Mortona Stanleyho, jenž byl vyslán a podporován majitelem amerických novin *New York Herald* Gordonem Bennetem, aby Livingstona našel. Stanley dospěl po cestě plné útrap do Udžidži na konci října 1871. Zde se odehrálo ono památné setkání a zazněla památná věta: „*Doktor Livingstone, nemýlím-li se?*“, a Skot se po bezmála čtyřech letech setkal s bílým člověkem. Toto setkání dodalo starému skotskému misionáři novou energii. Stanley obdivoval jeho odhodlání a neústupnost. Tyto vlastnosti mladého novináře inspirovaly, aby pokračoval v průzkumech nových území ve středu Afriky a jeho nejznámější a nejvýznamnější cesta byla do oblasti řeky Kongo.

V březnu roku 1872 Stanley opustil Davida Livingstona, kterého se snažil přimět k návratu do vlasti. Skot to odmítl a podnikl svou poslední cestu, aby dokončil svůj úkol. Výprava se mu stala osudnou. Po téměř roce strastiplné cesty, zcela vyčerpán nedaleko jezera Bangweulu u vesnice Ilala 1. května 1873 v noci během modlitby zemřel. Pro všechny africké přátele to byla zdrcující zpráva. Livingstonovo tělo bylo konzervováno a jeho srdce spočinulo pod stromem Mulva nedaleko památníku v dnešní Zambii. Zbylé ostatky byly zabaleny do látky a přeneseny na pobřeží a předány britským úřadům. Na poslední cestě Livingstona doprovázeli jeho nevěrnější druhové Čuma s Susi, kteří doprovázeli jeho rakev až domů do Británie. Prvního dubna roku 1874 byl vyhlášen státní smutek. Tisíce lidí přišlo do Westminsterského opatství složit poctu tomuto výjimečnému muži. Obřadu se zúčastnila královna Viktorie a řada významných lidí.

Jméno David Livingstone se navždy zapsalo do historie. Jeho odkaz je dodnes zřetelný na mnoha místech afrického kontinentu. I když zastával názor, že západní civilizace pomůže Afričanům, nikdy však neprosazoval kolonizaci nově objevených území. Věřil, že import hodnot a výdobytky západní, v jeho případě měl na mysli britskou civilizaci, zlepší životní podmínky obyvatel Afriky a vymýtl obchod s otroky. Nelze ho sice považovat za nějakého protagonistu imperiálních nebo koloniálních zájmů, ale je však pravdou, že jeho práce nechtěně imperialismu a kolonialismu napomohla. Poznání afrického vnitrozemí předcházelo rozparcelování Afriky mezi evropské státy. Nelze ani jednoznačně říci, zda Livingstone byl více průzkumník, cestovatel nebo misionář. Osobně se považoval za lékaře a misionáře, který má za úkol zvěstovat slovo boží do nejodlehlejších míst na světě a léčit lidi.

O Livingstonův odkaz v současnosti pečuje řada institucí v Evropě, Americe i Africe. Je řada otázek, které nebyly dosud zodpovězeny a řada badatelských oblastí, které stále čekají na prozkoumání. Jedná se například o důkladnější vysvětlení odvolání Thomase Baines z expedice k Zambezi. Dosud není znám pravý důvod, jeho odvolání a dosavadní vysvětlení a důvody jsou značně diskutabilní. Další oblast studia představuje hledání ztracených deníků pořízených na poslední Livingstonově výpravě. Jde hlavně o období, kdy byl pro svět téměř čtyři roky nezvěstný. Právě roztržitost pramenů komplikuje možnosti studia života a díla Davida Livingstonea. Přesto si myslím, že na základě dostupných pramenů a literatury, které jsou dostupné a byly v této práci využity, lze zhodnotit jeho život a dílo a především přínos pro vědu i vývoj Afriky. David Livingstone byl jednou z nejvýznamnějších osobností dějin zeměpisných objevů v devatenáctém století. Jeho poselství spočívá zejména v humanitě, v úsilí posuzovat každého bez rozdílu rasy, kultury, národnosti, náboženství a osobního přesvědčení. Livingstone se stal ztělesněním neústupnosti,

neúnavnosti, nezdolnosti, disciplíny a zbožnosti, byl nesporně člověkem hodným respektu a úcty.

7. Bibliografie

7.1 Vydané prameny:

Boucher, Maurice (ed.). *Livingstone letters, 1843 to 1872: David Livingstone correspondence in the Brentthurst Library*, Houghton, 1985.

Holmes, Timothy (ed.). *Letters & documents: 1841–1872 ; the Zambian collection at the Livingstone Museum containing a wealth of restored, previously unknown or unpublished texts*. Livingstone, 1990.

Livingstone, David. *The life and African explorations of Dr. David Livingstone : comprising all his extensive travels and discoveries ; as detailed in his diary, reports, and letters, including his famous last journals*. New York, 2002.

Livingstone, David. *Missionary travels and researches in South Africa*. London, 1912.

Livingstone, David a Charles Livingstone. *Narrative of an expedition to Zambezi and its Tributaries; and of the discovery of the Lakes Shirwa and Nyassa 1858–1864*. London, 2001.

Livingstone, David. *Dispatch from Dr. Livingstone to the earl Clarendon. Kirk*. *Proceedings of Royal Geographical Society of London* [online]. London, 1869-70, 14(1), s. 8 -9 [cit. 2016-01-18]. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/1799600>

Livingstone, David. *Letter from Dr. Livingstone to Sir Bartle Frere*. *Proceedings of Royal Geographical Society of London* [online]. London, 1870, 14(1), s. 14 [cit. 2016-01-18]. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/1799602>

Livingstone, David. Letter from Dr. Livingstone. Proceedings of Royal Geographical Society of London [online]. London, 1869-1870, 14(1), s. 8 – 9 [cit. 2016-01-18]. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/1799441>

Livingstone, David. Extracts of a Letter from Dr. Livingstone to Dr. Kirk. Proceedings of Royal Geographical Society of London [online]. London, 1870, 14(1), s. 8 [cit. 2016-01-18]. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/1799599>

Livingstone, David, John Kirk a Thomas Baines. Extracts from the Despatches of Dr. David Livingstone, M. D., Gold Medallist R. G. S. (Dated December 17, 1858; February 14, May 12, July 26, and October 15, 1859) to the Right Honourable Lord Malmesbury. The Journal of the Royal Geographical Society of London. Royal Geographical Society (with the Institute of British Geographers), 1861, 31(3), s. 256-296 [cit. 2016-01-18]. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/1798266>

Stanley, Henry M. How I found Livingstone: travels, adventures and discoveries in central Africa, including four months residence with Dr. Livingstone. Auckland, 1872.

Waller, Horace (ed.). The last journals of David Livingstone in Central Africa, from 1865 to his death : continued by a narrative of his last moments and sufferings, obtained from his faithful servants, Chuma and Susi. In two Volumes. London, 1874.

Wallis, John Peter Richard (ed.). The Zambezi Expedition of David Livingstone: 1858-1863, Volume one-two. London, 1974.

7.2 Odborná literatura

7.2.1 Monografie

Africa and Asia: Mapping Two Continents. London, 1973.

Blaikie, William Garden. The life of David Livingstone. London, 1910.

Cannon, John Ashton, ed. The Oxford companion to British history. Oxford, 1997.

Dritas, Lawrence. Zambezi: David Livingstone and Expeditionary Science in Africa, London, 2010.

Huxley, Elspeth. Livingstone and his African Journeys. London, 1974.

Ingersoll, Lurton Dunham (ed.). Explorations in Africa, By Dr. David Livingstone, and Others, Giving a Full Account of the Stanley-Livingstone Expedition of Search, under the Patronage of the New York Herald, as Furnished by Dr. Livingstone and Mr. Stanley. San Francisco, 1872.

Jeal, Tim. Stanley : the impossible life of Africa's greatest explorer, New Heaven, 2007.

Křivský, Petr a Skřivan, Aleš. Do nitra kontinentů. Praha, 1988.

Martelli, George. Livingstone's River : A history of the Zambezi expedition 1858–1864. London, 1970.

Northcott, Cecil. David Livingstone: his triumph, decline and fall. Guildford, 1973.

Ross, Andrew C. David Livingstone : mission and empire. London, 2002.

Saunders, Christopher C. a Southey, Nicholas. A Dictionary of South African History. Cape Town, 2001.

Šustek, Miloslav. David Livingstone: Misionář, lékař a cestovatel. Praha, 1991.

Seaver, George (ed.). David Livingstone: his life and letters. New York, 1957.

T. S. David Livingstone: životopisný nástin. Díl [I-II]. Praha, 1906–1907.

Tomkins, Stephen. David Livingstone: The Unexplored Story. Oxford, 2013.

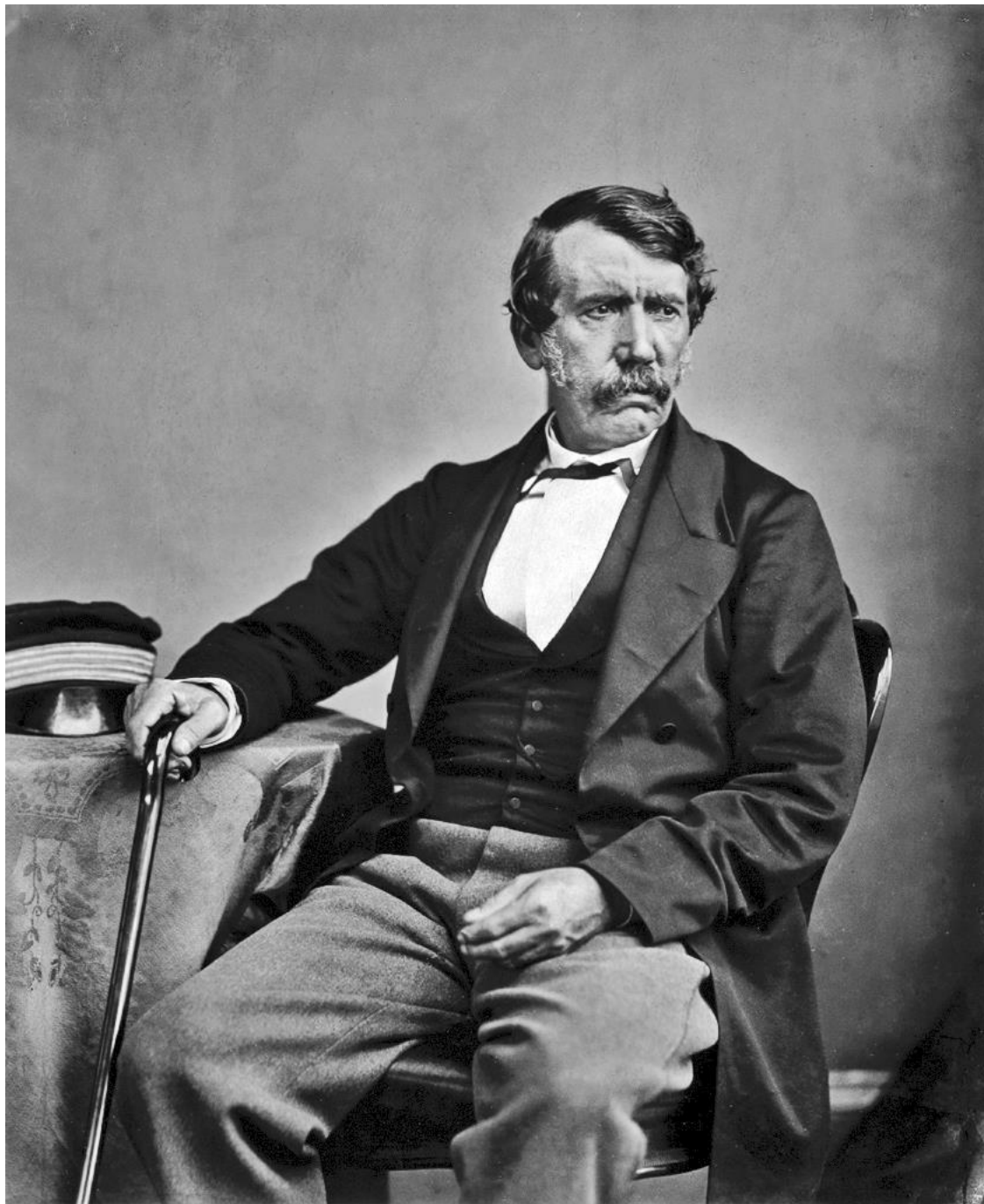
7.2.2 Studie v odborných periodikách

Larner, Alan. Medical aspects of Dr Livingstone's Zambesi Expedition, 1858-1864, s. 5-9 [cit. 2016-01-18]. Dostupné z: <http://www.evolve360.co.uk/data/10/docs/13/13larner.pdf>

R. C. Bridges. The Sponsorship and Financing of Livingstone's Last Journey. African Historical Studies. Boston: Boston University African Studies Center, 1968,1(1), s. 79-104 [cit. 2016-01-18]. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/216192>

McMartin, A. Sekeletu's Sugar Mill. The Geographical Journal. The Royal Geographical Society (with the Institute of British Geographers), 1973, 139(1): s. 96-103. [cit. 2016-01-18]. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/17957>

Přílohy



1) Fotografie Davida Livingstona z roku 1864



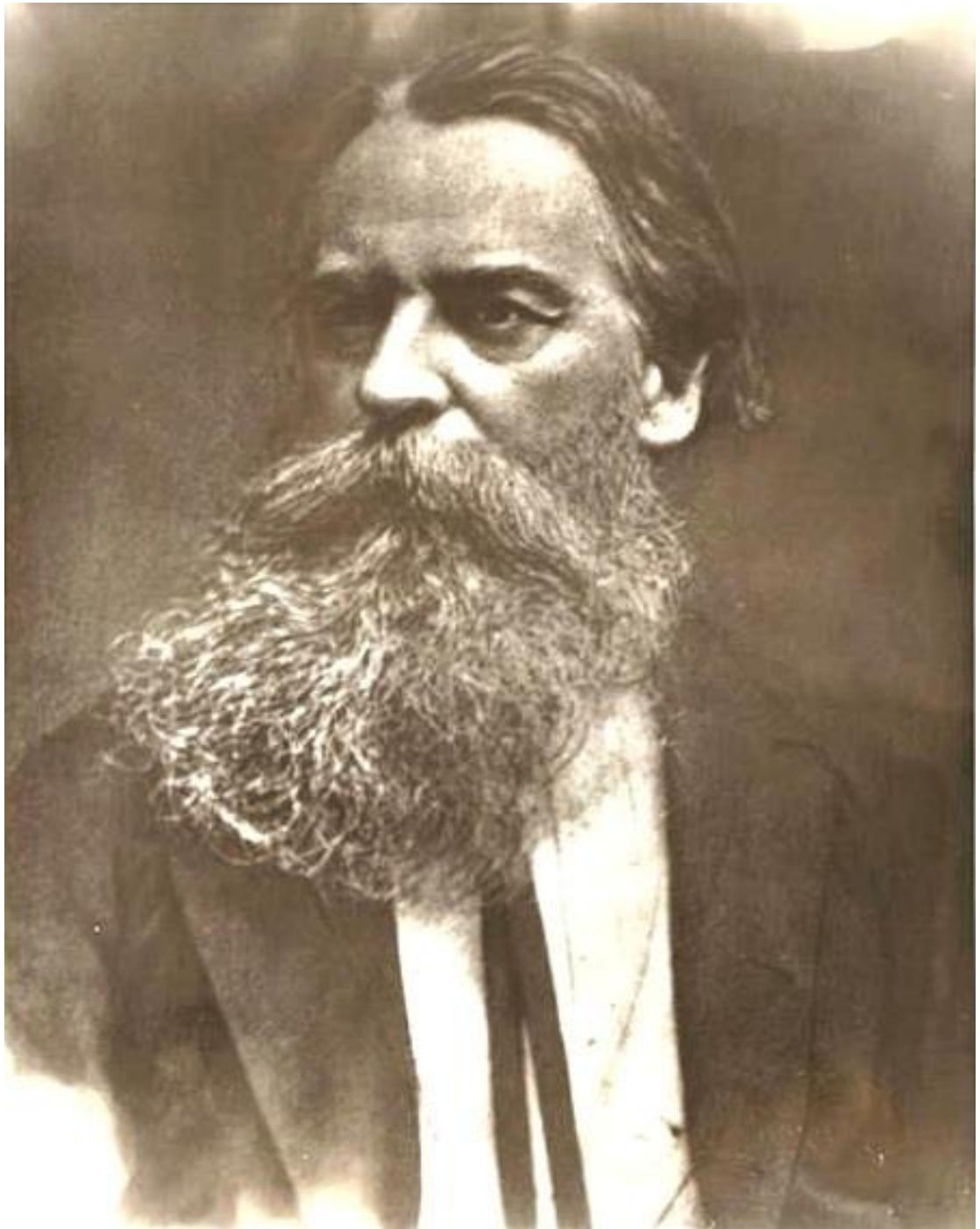
2) Sir Roderick Murchinson



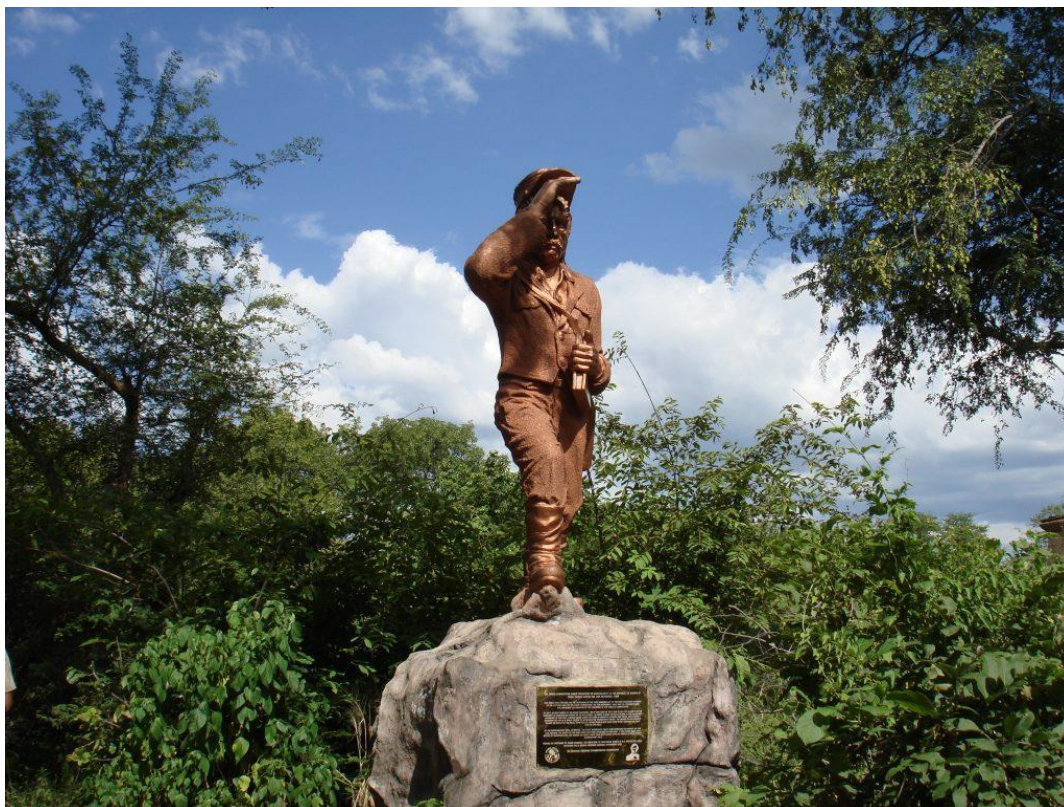
3) George Villiers, 4. hrabě Clarendon



4) John Kirk



5) Thomas Baines



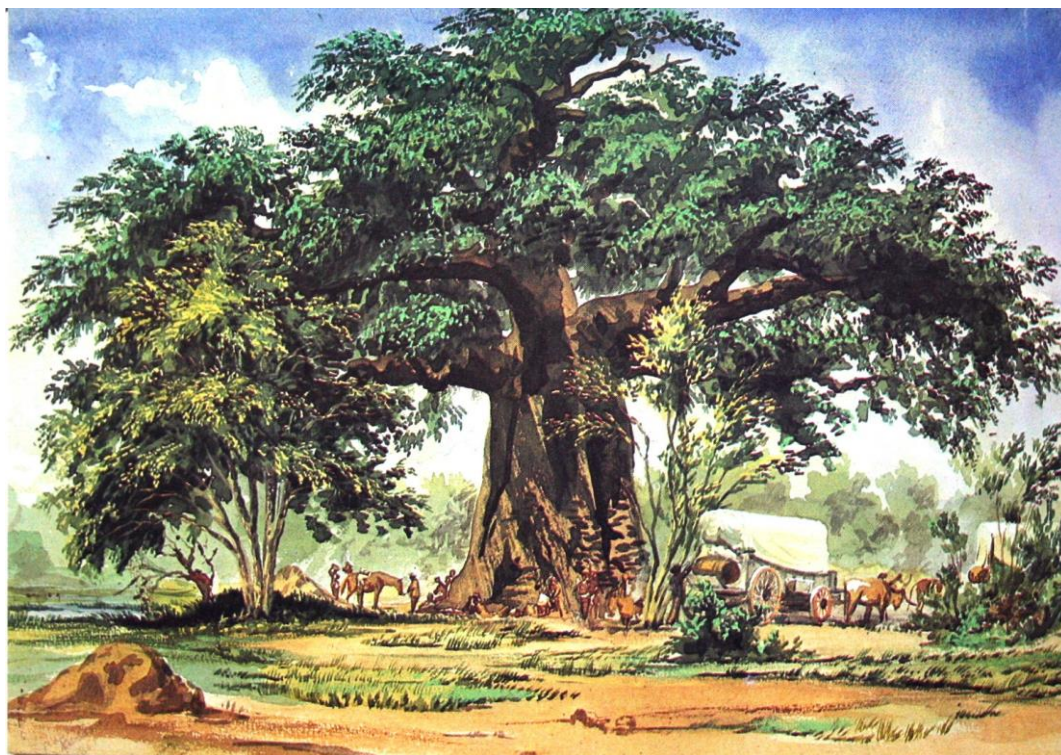
7) Socha Davida Livingstona na zambijské straně Victoriiných vodopádů



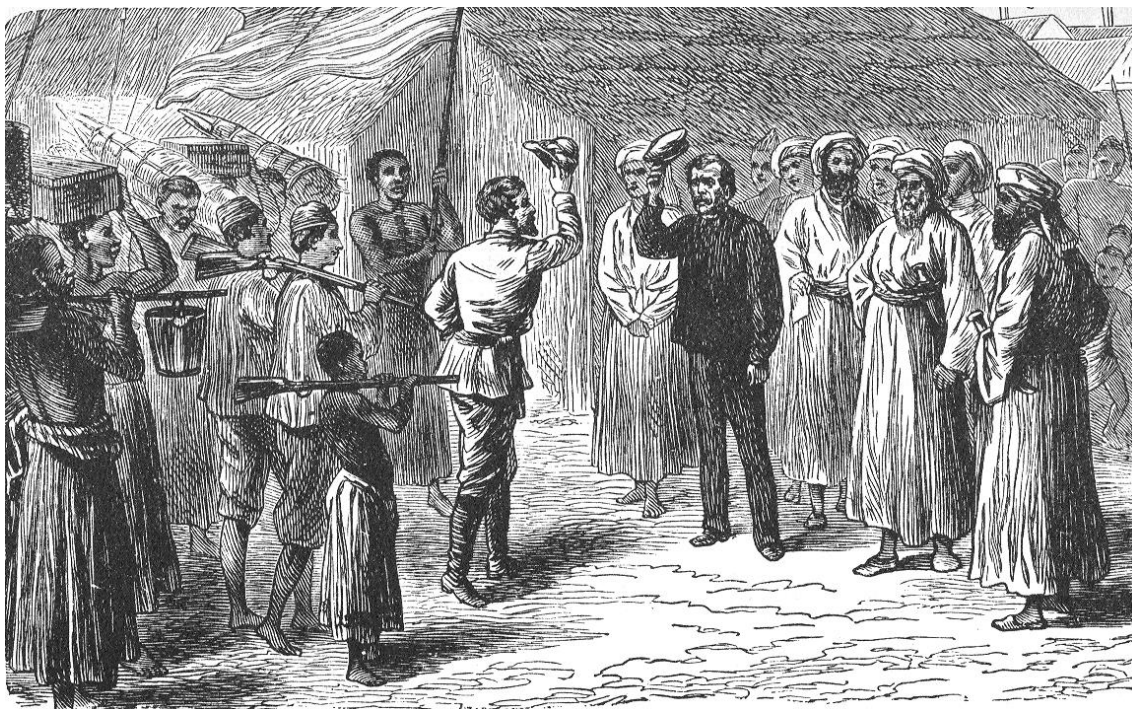
8) Hrob Mary Moffatové Livingstonové v Šupanze v Mozambiku



9) Parníček Ma Robert na mělčině před východním ramenem řeky Luabo



10) Obraz stromu baobab, pod nímž byla pohřbena Mary Livingstonová



11) Setkání Davida Livingstona s Henrym M. Stanleyem v Udžidži v listopadu 1871



12) Ve studiu aranžovaná fotografie Henryho M. Stanleyho s jeho osobním sluhou Kaluluem